MIT KELL TUDNI

HAZÁNK FELSZABADULÁSÁRÓL?

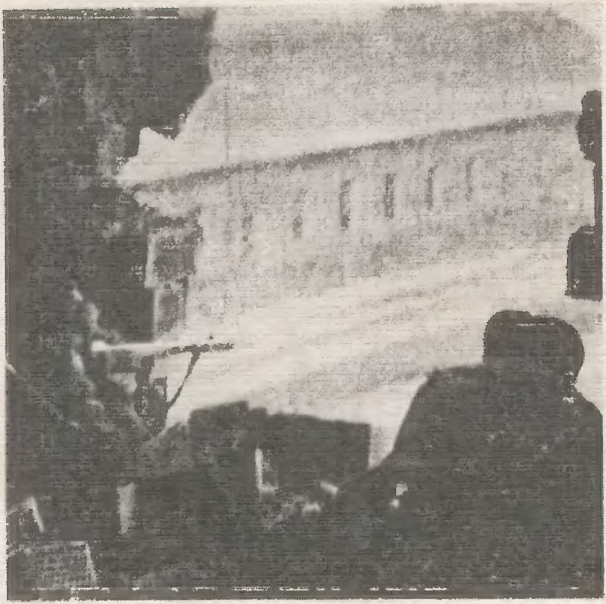

Mit kell tudni hazánk felszabadulásáról?

Mit kell tudni hazánk felszabadulásáról?

ÍRTA: BOTOS JÁNOS

..... KÜLKÉPVISELET TULAJDONA

Növekedési naplószám: .....

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1980

Lektorálta: *Izsák Lajos*

Szerkesztette: *Farkas Mária*

ISBN 963 09 1600 2
ISSN 0324-7813
© Botos János, 1980
(3068)

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szikra Lapnyomda (79—4950)
Felelős vezető Csöndes Zoltán vezérigazgató
A sorozatterv Szántó Tibor munkája
Műszaki vezető Aranyi Imre
Műszaki szerkesztő Rákos Kata
Terjedelme 7,7 (A/5) ív

„Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
Jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!"

(József Attila)

I. A Horthy-rendszer végnapjai

Német szövetségben

1944 őszén a német fasizmus által kirobbantott második világháború hatodik évébe lépett. A horthysta rendszer — amely évtizedes külpolitikai vonalvezetése logikus folytatásaként a német fasizmus oldalán belerántotta az országot a szovjetellenes háborúba — súlyos politikai, társadalmi és gazdasági válságot élt át, léte végveszélybe került.

A horthysta rendszer a harmincas évek második felében revíziós céljai — az 1920-ban aláírt trianoni békeszerződésben kijelölt határok felülvizsgálata és módosítása — támogatása fejében mindinkább elkötelezte magát a Harmadik Birodalom mellett, és segítette Adolf Hitlert agresszív tervei megvalósításában. A fasiszta Németország kezdeményezésére és irányításával megkötött első és második bécsi-döntés eredményeként, valamint a Jugoszlávia elleni hitszegő támadásban való részvétel útján elért „országgyarapítás" fejében a hitlerista vezetés egyre növekvő gazdasági és katonai követeléseket fogalmazott meg a magyar kormányzattal szemben. Amikor a német fasiszták 1941. június 22-én — felrúgva a megnemtámadási szerződést — háborúba léptek a Szovjetunió ellen, nem kérték a kommunistaellenességéről közismert horthysta rendszer támogatását, mert nem kívántak további engedményeket tenni a magyar revíziós politikának. Azonban a német és a magyar kato-

nai vezérkar közötti szoros kapcsolatokat felhasználva, megszervezve 1941. június 26-án Kassa provokatív bombázását, elérték, hogy a Bárdossy László vezette kormány önként ajánlkozzon a szovjetellenes háborúban való részvételre.

A német hadigépezet kezdeti villámháborús sikereiről érkező híradások 1941 végén—1942 elején egyre jobban megritkultak, a Wehrmacht elszenvedte első vereségeit. Ahogy kezdett szétfoszlani a fasiszta hadierő legyőzhetetlenségének mítosza, Horthy Miklós környezetében ismét erőre kaptak azok a politikai elképzelések, amelyek az angolszász orientációban látták a kiutat. A német hadsereg kudarcai, a szélsőjobboldali politikai pártok és csoportosulások befolyásának csökkentésére tett lépések, a kormányzó fokozódó ellenszenve Bárdossy László iránt — melyet részben a kormányzóhelyettesi intézmény felállítása során tanúsított magatartása váltott ki —, lemondásra késztette a miniszterelnököt. A Budai Vár ura bizalmát élvező jelölt — Kállay Miklós — vezetésével megalakult új kabinet, a miniszterelnök kivételével, személyi összetételében megegyezett az előző kormánnyal.

Kállay Miklós, a fokozatosan teret nyert *„hintapolitika"* elveivel összhangban, egyfelől a Harmadik Birodalom követeléseinek teljesítésére törekedett — a keleti frontra vezényelték a 2. magyar hadsereget, kielégítették a németek növekvő gazdasági igényeit —, másfelől ugyanakkor lépéseket tett az angolszász hatalmakkal való kapcsolatfelvételre. Az angol—amerikai megbízottakkal folytatandó tárgyalások megkezdését siettette, hogy 1942 végén—1943 elején döntő fordulat történt a második világháború menetében: a Wehrmacht súlyos vereséget szenvedett Sztálingrádnál, a 2. magyar hadsereg megsemmisült a Donnál, sikeres angolszász ellentámadás bontakozott ki Észak-Afrikában.

így 1943 a magyar külpolitikában a „hintapolitika" éve lett.

A Kállay-kormány megbízottai azon az alapon tárgyaltak az angol—amerikai képviselőkkel, hogy Magyarország hajlandó megadni magát az angolszász csapatoknak. A tárgyalásokat azonban a Kállay-kormány igyekezett elhúzni, noha az angol—amerikai csapatok szicíliai partraszállása (1943. július 10.), Benito Mussolini bukása (1943. július 25.), a szovjet Vörös Hadsereg hatalmas győzelme a kurszki csatában (1943. július 5.—augusztus 23.), az Olaszországgal aláírt fegyverszüneti egyezmény megkötésének bejelentése (1943. szeptember 8.) már egyértelműen előrevetítette a fasiszta tengelyhatalmak visszavonhatatlanul közeledő bukását. 1943. szeptember 9-én vették át a magyar megbízottak az előzetes fegyverszüneti megállapodás feltételeit — bár ebben a kérdésben a szövetséges antifasiszta nagyhatalmak között nem jött létre megegyezés —, a Kállay-kormány azonban az ebben foglaltakból is csak annyit kívánt teljesíteni, amennyit a hitleristák azonnali fegyveres reagálása és a szélsőjobboldali erők provokálása nélkül megvalósíthatott.

Adolf Hitler — akit a német hírszerzés informált a Kállay-kabinet külpolitikai lépéseiről —, egyre növekvő bizalmatlansággal szemlélte a magyarországi fejleményeket. A német vezérkar már 1943 őszén hozzálátott Magyarország katonai megszállási tervének kimunkálásához — ez a Margarethe I. fedőnevet kapta —, majd amikor Horthy Miklós 1944. február 12-én a Führerhez írott levelében kérte a magyar alakulatok visszavonását a Kárpátok vonalára, Adolf Hitler utasítást adott a terv előmunkálatainak gyors befejezésére. A szovjet Vörös Hadsereg lendületes előrenyomulása a lengyel, a román, a csehszlovák és a magyar határ felé, döntő lépésre késztette a fasiszta katonai vezetést. A Führer március közepén Horthy Miklóst meghívta a ve-

zéri főhadiszállásra, közben pedig parancsot adott Magyarország katonai megszállására. A kormányzó 1944. március 18-án érkezett meg Klessheimbe, a találkozó színhelyére. Másnap hajnalban négy órakor, a német alakulatok nyolc hadosztálynyi erővel megkezdték Magyarország megszállását. Az ellenállásba sehol sem ütköző fasiszta egységek nyomában megérkezett a Gestapo különítménye is, és az előzetes terv alapján megkezdte az ellenzéki politikusok letartóztatását.

Március 22-én Sztójay Döme — korábban berlini magyar követ — vezetésével megalakult az új kormány, amely az ország minden erőforrását a háború folytatásának szolgálatába állította, és ezzel párhuzamosan terrorhadjáratot indított a föld alá kényszerített baloldali, valamint ellenzéki és németellenes erők, politikai csoportok ellen. A frontra vezényelték az 1. magyar hadsereget, megkezdődött az ország politikai, társadalmi és gazdasági életének gleichschaltolása — a hitlerista alapelveknek megfelelő rendszer erőszakos kiépítése —, és a többi megszállt országhoz hasonlóan, Adolf Eichmann SD-Obersturmbannführer s különítménye irányításával a magyarországi zsidó lakosság deportálása és legyilkolása. A tényleges irányító Edmund Veesenmayer SS-Standartenführer, a Német Birodalom új magyarországi követe és Adolf Hitler teljhatalmú megbízottja lett, aki — kedvenc kifejezését idézve — „a mézeskalács és a korbács politikájával" sikeresen érvényesítette a német fasizmus érdekeit.

Az uralkodó osztályok németellenes politikai csoportjait az angolszász hatalmak normandiai partraszállása és a zsidó lakosság deportálása elleni nemzetközi tiltakozás újból cselekvésre késztette. Horthy Miklós kormányzó júliusban kísérletet tett Sztójay Döme félreállítására, azonban Adolf Hitler fenyegetései miatt végül visszakozott.

A szovjet Vörös Hadsereg 1944. július végén Kolomea és Gyelatin térségében áttörte a frontot, és gyors ütemben nyomult a Balkán-félsziget felé. Románia augusztus 23-án fegyverszünetet kért az antifasiszta nagyhatalmaktól, szembefordult a fasiszta Németországgal. Példáját szeptember 9-én Bulgária is követte. A fronton végbemenő események súlyos katonai helyzetet teremtettek a német hadvezetés számára, amely még attól is rettegett, hogy Horthy Miklós követi Mihály román király példáját. Egy esetleges magyar kiugrás következményeként a front a legjobb esetben is csak a Tátra, a Fátra, a Kis-Kárpátok és a Stájer-Alpok körzetében lett volna stabilizálható. Éppen ezért mindent meg kívántak tenni annak érdekében, hogy erre a lépésre ne kerüljön sor, és hogy Magyarország a továbbiakban a Német Birodalom délkeleti stratégiai előterévé, az „Alpesi Erőd" bejáratának egyik védőjévé váljon. A német hadvezetés — tervei szerint — éppen a magyar területeken kívánta lefékezni a szovjet haderő lendületes támadását. Emellett a fasiszta Németország számára a háború folytatásához létkérdéssé vált a magyar olaj biztosítása — Románia szembefordulása után a fasiszta hatalmak egyetlen jelentős olajmezője a zalai olajvidék maradt —, továbbá a magyar mezőgazdaság termékeinek megszerzése.

Horthy Miklós a német vezetésben kialakult zavart felhasználva menesztette augusztus végén a Sztójay-kormányt; Lakatos Géza vezérezredest bízta meg az új kabinet létrehozásával. Ennek feladata lett volna, hogy a német megszállás ellenére állítsa vissza az ország szuverenitását és készítse elő Magyarország háborúból való kilépését. Az új kormány megalakítását a Harmadik Birodalom nem kívánta megakadályozni, többek között azért sem, mert felismerte, hogy katonai és gazdasági célkitűzései elérését az adott időszakban sem a Sztójay-kormány, sem a hatalom-

ra törő nyilasok nem tudnák maradéktalanul biztosítani. Ezért vetették el a nyilas hatalomátvétel tervét ekkor, és a szovjetellenes háború érdekében az ország teljes gazdasági és katonai erejét továbbra is mozgósítani kívánó horthysta államapparátus támogatása mellett döntöttek. Az uralkodó osztályok ellentmondásos lépéseit jól bizonyítja az a tény is, hogy megrettenve a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulásától, már nem a megszálló német alakulatok számának csökkentésére törekedtek, hanem katonai segítségért kilincseltek.

A független, szabad, demokratikus Magyarországért

Az illegalitásban harcoló Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) a második világháború előkészítése és kirobbantása időszakában, a Kommunista Internacionálé VII. kongresszusán kimunkált népfrontpolitika szellemében, az antifasiszta és németellenes erők összefogására törekedett. 1941 áprilisában — amikor már láthatóvá vált, hogy a magyar reakció ismét világégésbe sodorja az országot — a KMP Központi Bizottsága meghirdette a *„Független, szabad, demokratikus Magyarország"* jelszavát, amely tömören összegezte mindazokat a célkitűzéseket, melyek az antifasiszta nemzeti harc előtt álltak. Az országnak a szovjetellenes háborúba való belépését követően a magyar kommunisták fokozták erőfeszítéseiket a németellenes erők tömörítésére, és ezzel párhuzamosan arra törekedtek, hogy az antifasiszta propaganda kiterjesztésével egy időben kibontakozzon a tettekben is megnyilvánuló széles nemzeti összefogás.

A KMP szervező munkájának eredményességét bizonyította az 1941 őszén a Batthyány-emlékmécsesnél, majd a Kerepesi temetőben rendezett antifasiszta tüntetés, a *Népszava* 1941-es

karácsonyi száma, amely a nemzeti összefogás ügyének megvalósulását, a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták közötti akcióegység létét, valamint a KMP függetlenségi programjának a térhódítását dokumentálta. Napirendre került az antifasiszta nemzeti összefogás szervezeti keretének a létrehozása is. Ez 1942. február végén valósult meg, amikor megalakult a Magyar Történelmi Emlékbizottság — az antifasiszta erőket egységbe foglaló, szervező és irányító testület —, amely nagy hatású háborúellenes demonstrációt tartott Budapesten, a Petőfi-szobornál, 1942. március 15-én.

Az eredményesen fejlődő antifasiszta mozgalom ellen a Kállay-kormány támadást indított; a május—június hónapokban foganatosított letartóztatási hullámmal a mozgalom lefejezésére törekedett. Rendőrkézre került Rózsa Ferenc és Schönherz Zoltán, valamint közel 1300 kommunista és baloldali szociáldemokrata. Amikor sor került a 2. magyar hadseregnek a frontra vezénylésére, a munkaszolgálatosok sorában két századot mozgalmi vezetőkből, szakszervezeti aktivistákból állítottak ki, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a keretlegények terrorja és a természet megpróbáltatásai végezzenek velük. A terror azonban nem semmisítette meg az antifasiszta függetlenségi mozgalmat, amely a 2. magyar hadsereg voronyezsi katasztrófáját követően új erőre kapott. 1943 nyarán a kommunisták, a baloldali szociáldemokraták és a Kisgazdapárt balszárnyának támogatásával létrejött a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt szövetsége, amely azonban a „hintapolitika" eszméjének térhódítása miatt végül is nem vált a háborúból való kilépés kikényszerítésének komoly eszközévé, de utat nyitott a németellenes erőket tömörítő politikai szervezkedéshez.

1944. március 19. döntő fordulatot jelentett a magyar antifasiszta függetlenségi mozgalom harcában. A Gestapo a magyar politikai rend-

őrség és a csendőrség segítségével a terror új hullámát indította el. Közel háromezer antifasisztát vetettek börtönbe, a kormányzat betiltotta a Szociáldemokrata Pártot, a Kisgazdapártot, az összes baloldali és németellenes sajtótermékeket, szigorú felügyelet alá helyezte és gyakorlatilag megbénította a szakszervezetek működését.

A kommunisták már a megszállás napján kiáltványban szólították fel a magyar nép minden rétegét a fegyveres önvédelmi harcra. A néhány nap múlva megjelenő újabb felhívások a termelés szabotálására, a mezőgazdasági termékek elrejtésére, a közigazgatás munkájának megbénítására ösztönöztek. Tárgyalások kezdődtek a kommunisták és az illegalitásban élő baloldali szociáldemokrata vezetők között, amelyek eredményeként, hosszabb megbeszélések után, 1944. május közepén megalakult a *Magyar Front*, a baloldali pártok és németellenes szervezetek szövetsége. A Magyar Front kiáltvánnyal fordult a magyar néphez, amelyben „új szabadságharcot, új népháborút" hirdetett a német fasiszták és hazai kiszolgálóik ellen, a szabad, független, demokratikus Magyarország megteremtése érdekében. 1944 nyarán létrejött a Magyar Front Katonai Propaganda Bizottsága, amely a hadsereg tagjai körében végzendő munkát irányította, majd szeptember elején megalakult a Magyar Front Intéző Bizottsága is, Szakasits Árpád elnökletével. A Békepárt (a Kommunista Párt korabeli elnevezése), a Szociáldemokrata Párt, a Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt és a Kettős Kereszt Vérszövetség elnevezésű legitimista tömörülés részvételével harcoló Magyar Front befolyása a nyár folyamán mind szélesebb tömegekre terjedt ki.

Elvetélt kísérlet
a háborúból való kilépésre

1944. augusztus végén Bakách-Bessenyey György — a német megszállásig, amikor is lemondott megbízatásáról, az ország berni követe — felajánlotta közvetítését a fegyverszünet megkötése érdekében. A kormányzó megbízta a kapcsolatok felvételével, azonban a sűrű táviratváltások tanúsága szerint a horthysta rendszer továbbra is a szövetségesek közötti, nem létező ellentétekre kívánt építeni, és ragaszkodott az ország angolszász megszállásához, a tárgyalásokon az angol—amerikai kizárólagossághoz, a szovjet csapatok előrenyomulásának megállításához. Bakách-Bessenyey György viszont szeptember 5-én egyértelműen közölte, hogy a kormánynak mind a három antifasiszta nagyhatalomhoz — Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Szovjetunió — kell intéznie fegyverszüneti kérelmét és egyúttal szembe kell fordulnia a hitlerista katonai gépezettel. A horthysta rendszer vezetőit megdöbbentették a tények — noha tudatában voltak a nácizmus vereségének —, ezek elfogadása valóságos tragédiát jelentett számukra. Ezért végül is a további alkudozások, tárgyalások útját választották, amely az adott helyzetben nem a háborúból való kiugrás sikeres előkészítését szolgálta, hanem, éppen ellenkezőleg, lehetőséget teremtett a német ellenintézkedések megtételére.

Míg a berni táviratváltások folytak, a szovjet hadsereg gyors ütemben közeledett a Kárpátok hágóihoz. A német hadvezetés nem rendelkezett elegendő erővel előretörésének megállításához, ezért a magyar hadsereg felhasználásával kívánták megvédeni a Kárpátokat. E célkitűzés realizálása érdekében 1944. augusztus 30-án Budapestre érkezett Heinz Guderian vezérezredes, a német szárazföldi haderő vezérkari főnöke, és elérte, hogy a magyar kormányzat részt vállaljon

Dél-Erdély lerohanásában, a háborúból kilépett Románia hátbatámadásában. A magyar uralkodó osztályok felismerték: a harc hatalmuk megtartásáért, fennmaradásukért folyik. Ezért vállalkoztak arra, hogy a határok védelmének hamis jelszavával „szent háborút" hirdessenek. Rettegtek attól a pillanattól, amikor a szovjet Vörös Hadsereg az ország földjére lép.

Szeptember 5-én, a gyengén felszerelt, nehézfegyverekkel és páncélosokkal nem rendelkező póthadosztályokra támaszkodva, a magyar hadvezetés Kolozsvár és Marosvásárhely térségéből kiindulva támadást indított. A nagy hírveréssel támogatott és német segítségre alapozott hadművelet azonban már másnap elakadt, és megérkeztek az első hírek arról is, hogy a szovjet csapatok átkeltek a Keleti- és a Déli-Kárpátokon. Mindezek együttes hatására a koronatanácson és a minisztertanács ülésén újból felmerült a fegyverszünet gondolata, azonban az ismételt német katonai ígéretek és Joachim von Ribbentrop birodalmi külügyminiszter üzenete — mely szerint Magyarországot a fasiszta Németországgal azonos módon kívánják védeni — miatt a horthysta államvezetés végül is a háború folytatása mellett foglalt állást. Ezzel a döntéssel Magyarország Adolf Hitler utolsó csatlósává vált, és az ország területe hadszíntérré változott. Az állásfoglalás alapján távirat ment Bernbe: „...a háborúból való kilépés elhalasztatott".

Az ígéreteknek megfelelően Magyarország területére irányított hadosztályokat a németek elsősorban a főváros körül csoportosították, hogy megelőzzék az esetleges „árulást", Horthy Miklós újabb pálfordulását. Miután a hadi helyzetben a német ígéretek dacára sem történt változás, a kormányzó ismét a fegyverszüneti kérelem mellett döntött. A javaslatra válaszul a szeptember 11-i minisztertanácson a kormány benyújtotta lemondását. A felelősséget vállalni nem kívánó Horthy Miklós ekkor visszavonta korábbi dönté-

sét, és arra kérte a minisztereket, maradjanak a helyükön.

Szeptember közepén a 2. Ukrán Front csapatai sikeresen nyomultak előre Arad és Nagyvárad irányában, megérkeztek az első hírek a Romániával megkötött fegyverszünet feltételeiről, s a Bernből küldött üzenetek is sürgették a németekkel való szembefordulást. Mindez együttvéve arra késztette Horthy Miklóst, hogy határozottabban — és a korábbi eseteknél nagyobb diszkrécióval — foglalkozzon a fegyverszünet gondolatával. Ennek megfelelően a további tárgyalások előkészítése a kormányzó és családja, valamint a kabinetiroda közvetlen ellenőrzése alá került. Mivel az angolszász hatalmak irányában való újabb próbálkozások — mint például Náday István vezérezredes olaszországi útja — kudarcot vallottak, ugyanakkor kedvező válasz érkezett arra, hogy a Szovjetunió hajlandó-e fogadni Horthy Miklós megbízottait, továbbá hogy szeptember 23-án magyar földre léptek az első szovjet katonák, a kormányzó is kénytelen volt tudomásul venni: a Szovjetunió megkerülésével, kizárásával nem köthet fegyverszünetet. Ezért kinevezte a magyar fegyverszüneti delegációt — vezetője Faragho Gábor altábornagy (egykori moszkvai magyar katonai attasé), tagjai Teleki Géza (néhai Teleki Pál miniszterelnök fia) és Szent-Iványi Domokos miniszterelnökségi tanácsos lettek —, amely szeptember 28-án Zólyomra, a szlovák partizánok főhadiszállására indult, ahonnan különrepülőgéppel október 1-én délután Moszkvába érkezett.

A megérkezést követően azonnal megkezdődtek a tárgyalások F. I. Kuznyecov vezérezredessel, a szovjet Vörös Hadsereg Főparancsnokságának képviselőjével. A Szovjetunió javaslatai — a feltétel nélküli megadás, az ország leggyorsabb bekapcsolódása a németek elleni harcba — azt a célt szolgálták, hogy Magyarországot még az októberre tervezett offenzíva megindulása

előtt leválasszák a fasiszta birodalom oldaláról. A magyar küldöttség vezetője — annak tudatában, hogy Horthy Miklós időnyerés céljából taktikázni kívánt a tárgyaláson, és ezért sem teljhatalmat nem adott megbízottainak, sem a szerződés aláírására felhatalmazással nem látta el őket — kifejtette, hogy a fegyverszünet megkötése előtt nem kívánnak tárgyalni a katonai szembefordulás kérdéseiről, majd először politikai tárgyalásokat javasolt, és hivatkozott a kormányzónak Joszif Visszarionovics Sztálinhoz — az Állami Honvédelmi Bizottság elnökéhez — intézett levelére, amelyben saját felelősségét mentegette. Faragho Gábor kérte, hogy a szovjet kormány jelöljön ki kompetens személyt a további tárgyalásokra.

Október 5-én a magyar delegációt fogadta Alekszej Innokentyevics Antonov hadseregtábornok, a szovjet fegyveres erők vezérkari főnökének helyettese, aki ismételten az átállás szükségességéről próbálta meggyőzni tárgyaló partnereit. A magyar küldöttség vezetője azonban kitartott korábbi álláspontja mellett. Ekkor A. I. Antonov hadseregtábornok kijelentette: ha tárgyalni kívánnak, akkor kérjenek megfelelő meghatalmazást Horthy Miklóstól. A delegáció és a kormányzó között zajló többszöri táviratváltás során a küldöttség tagjai kérték a tárgyalások folytatásához és a létrejövő megállapodás aláírásához szükséges meghatalmazás megadását. Néhány napig azonban a Moszkvában levő delegáció többszöri sürgetésére sem érkezett érdemleges válasz vagy „aláírási meghatalmazás", mivel Horthy Miklós az október 6-án megkezdődött debreceni csata kimenetelét várta, és ennek ismeretében kívánt tovább taktikázni. Az időhúzásnak az lett a következménye, hogy a felszabadító hadműveletek kibontakozása Magyarországot a Harmadik Birodalom oldalán érte, és az ország területe hat és fél hónapra hadszíntérré változott. A kormányzó és környezete tudatában

volt a fasiszta Németország katonai vereségének — amit Horthy Miklós emlékirata így fogalmazott meg: „Egyik korábbi látogatásom során, amelyet Hitler Wolfschanze elnevezésű főhadiszállásán, Rastenburg mellett tettem, ő maga mondta, hogy a háború akkor válik elveszetté, ha az oroszok elérik a magyar síkságot. Ez az eset most bekövetkezett." —, mégis, minden józanságot mellőzve, irreális terveket szövögetett, és uralma megőrzése érdekében még a katasztrófa utolsó órájában sem volt képes szakítani a fasiszta szövetséggel és hozzájárulni a hitlerizmus vereségéhez.

Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet külügyminiszter október 8-án éjjel fogadta a magyar delegációt, és átnyújtotta a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia nevében a fegyverszünet előzetes feltételeit: vonják vissza a magyar csapatokat és tisztviselőket az 1937. december 31-i határok mögé; Németországgal szakítsák meg a kapcsolatokat és intézzenek hozzá hadüzenetet; a szovjet Vörös Hadsereg katonai segítséget ad az országnak a német fasiszta alakulatok elleni hadműveletekhez; az ország területén a három szövetséges antifasiszta nagyhatalom képviselőiből álló ellenőrző bizottság működik, a szovjet megbízott elnökletével. A magyar küldöttség az előzetes fegyverszüneti feltételeket továbbította Budapestre.

Időközben megérkeztek a debreceni csata kezdeti fejleményeiről az első hírek, amelyek a német hadvezetés ellentámadási kísérletének kudarcáról szóltak, ezért október 10-én 0 óra 20 perckor Horthy Miklós azt táviratozta megbízottainak, hogy a fegyverszünet megkötése kívánatos, és küldi az „aláírási meghatalmazást".

Október 10-én Horthy Miklósnál a miniszterelnök, a külügyminiszter, a honvédelmi miniszter, a vezérkari főnök, a kabinetiroda vezetője és a főhadsegéd megvitatták a fegyverszüneti felté-

teleket, és a további taktikázás mellett döntöttek. Elhatározták — a kormányzó javaslatára —, hogy a fegyverszünet megvalósulásáig kérik a szovjet hadsereg támadásának megállítását. Időközben azonban a 2. Ukrán Front harcosai átkeltek a Tiszán és elérték Kecskemét határát. Ezzel megnyílt az út a főváros felé. A katonai események hatására október 11-én hajnalban a Budai Vár ura táviratban elfogadta az előzetes fegyverszüneti feltételeket, felhatalmazást adott aláírására, majd még az aznap küldött táviratában kérte a Budapest felé előrenyomuló Vörös Hadsereg megállítását. A szovjet kormány nem várta meg az írásbeli aláírási meghatalmazás megérkezését, hanem a távirati üzenetek alapján Moszkvában még aznap este aláírták a szövetséges antifasiszta nagyhatalmak és Magyarország képviselői az *előzetes fegyverszünetet.* A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága még szintén október 11-én utasította a 2. Ukrán Frontot, hogy állítsa le a Tiszán átkelt csapatai további előrenyomulását. A szovjet katonai vezetés ezzel az intézkedésével kedvező feltételeket teremtett az elfogadott fegyverszünet végrehajtásának az előkészítésére.

Mindezek után a legfontosabb feladat az lett, hogy Horthy Miklós következetes és határozott intézkedésekkel megteremtse a fegyverszünet végrehajtásához szükséges feltételeket. A magyar politikai és katonai vezetés azonban, élén a kormányzóval, képtelennek bizonyult arra, hogy szakítson korábban folytatott nemzetvesztő politikájával. Sőt a 3. magyar hadsereg a Vörös Hadsereg támadásának leállítását követően, a Budai Vár urának tudtával, állandó katonai akciókkal nyugtalanította a szovjet csapatokat. Megkezdődött, de igen vontatottan haladt az 1. és a 2. magyar hadseregnél az átálláshoz szükséges előkészület, amit a német vezérkar tiltakozó és akadályozó lépései is nehezítettek. A felemás intézkedések csak arra voltak jók, hogy növeljék

a csapatoknál a zűrzavart, ugyanakkor akaratlanul is felhívják a német hadvezetés figyelmét arra, hogy valami készülőben van. A horthysta vezetés bizonytalankodását és taktikázását az is bizonyítja, hogy a 2. Ukrán Front parancsnoka — Rogyion Jakovlevics Malinovszkij, a Szovjetunió marsallja — kérésére, a katonai kérdések megtárgyalására nem hadműveleti kérdésekben jártas tisztet küldtek, hanem Utassy Loránd ezredest, a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának vezetőjét, aki nem rendelkezett a szükséges információkkal.

A szovjet kormány világosan felismerte a magyar politikai és katonai vezetés határozatlanságát, látta ellentmondásos lépéseit. Kérésére ezért október 14-én éjjel Faragho Gábor táviratban hívta fel a kormányzó figyelmét vállalt kötelezettségei teljesítésére. Mikorra azonban az üzenet eljutott a Budai Várba, Horthy Miklós már eldöntötte: október 15-én bejelenti a fegyverszünet megkötését.

Október 15. — vasárnap

A német politikai és katonai vezetés számított arra, hogy a horthysta rendszer megkísérli átmenteni uralmát a háború utáni időszakra. Ehhez bizonyos cselekvési lehetőségek még a márciusi megszállást követően is fennmaradtak. A hitleristák kapcsolatot tartottak fenn Szálasi Ferenccel, a Nyilaskeresztes Párt vezetőjével, noha terveikben felhasználása egyelőre még csak „tartalékként" szerepelt. E téren változás csak szeptember elején történt — amikor a horthysták részéről ismét felmerült a fegyverszünet gondolata —, akkor német ösztönzésre a Nyilaskeresztes Párt vezetése előkészületeket tett a hatalom átvételére. Szálasi Ferenc szeptember 13-án Kovarcz Emilt kinevezte a nyilas fegyveres erők parancsnokává és teljhatalommal ru-

házta fel a puccs előkészítésére. Egyúttal megbízta Beregffy Károly vezérezredest és Vajna Gábort, a nyilas pártvezetés tagját, hogy készítsék elő a csendőrség és rendőrség átállítását. Még aznap felvették a kapcsolatot Otto Winckelmann SS-Obergruppenführerrel, a magyarországi SS- és rendőrségi parancsnokkal, aki a kialakult helyzet katonai eszközökkel történő gyors tisztázásának a híve volt, és ezért támogatta a nyilasok törekvéseit. Másnap a nyilaskeresztesek Budapesten, a Pasaréti úton kaptak tőle egy német védőőrizet alatt álló villát, ahol azonnal hozzákezdtek a hatalomátvétel előkészítéséhez. Szeptember közepén Adolf Hitler megbízta Otto Skorzeny SS-őrnagyot — aki 1943 szeptemberében rohamosztagával kiszabadította fogságából Benito Mussolinit —, hogy utazzon a magyar fővárosba és a rendelkezésére álló egységekkel egy esetleges kiugráskor foglalja el a Budai Várat, tartóztassa le Horthy Miklóst.

A német követség vezetésével szeptember 16—17-én tárgyalások folytak a szélsőjobboldali egység megteremtéséért. Ezek eredményeként a Magyar Megújulás Pártja, a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség, a Magyar Élet Pártja jobbszárnya és a Nemzeti Szocialista Párt vezetése is elfogadta Szálasi Ferencet mint jövendő vezetőt. Ettől kezdve a puccs előkészítése gyorsuló ütemben folyt. Megkezdődött a szélsőjobboldali koalíciós kormánylista összeállítása, a szélsőjobboldali parlamenti képviselők szövetségének a szervezése. Edmund Veesenmayer október 2-án közölte Szálasi Ferenccel, hogy a Führer egyértelműen a vezetésével megvalósítandó fordulat mellett döntött, Horthy Miklós nem maradhat meg az ország élén, azonban az eltávolításához szükséges pillanatot ki kell várni.

Október elején a nyilas vezetés elkészítette a hatalomátvétel módjának tervét, a kormányzó lemondási nyilatkozatának tervezetét, és megalakult a szélsőjobboldali képviselőkből a Tör-

vényhozók Nemzeti Szövetsége, amely bizalmatlanságát fejezte ki a Lakatos-kormánnyal szemben.

A budapesti katonai előkészületek irányítására október 13-án a Führer utasítására a magyar fővárosba érkezett Erich von Bach-Zelewski SS-Obergruppenführer — aki a varsói felkelés példa nélkül állóan brutális leverésével szerzett magának kétes értékű hírnevet —, és Otto Skorzenyvel együtt kidolgozta a puccs katonai részleteit. Október 14-én Budapestre érkezett Rudolf Rahn birodalmi olasz követ is, hogy vezesse a tárgyalásokat Horthy Miklóssal. Horthy Miklós október 15-én délre magához kérette Edmund Veesenmayert, aki még nem tudott a fegyverszüneti egyezmény aláírásáról, azonban sejtette, hogy valami készül.

A tárgyalási pozíciók javítása érdekében október 15-én reggel Otto Skorzeny elraboltatta ifj. Horthy Miklóst, a kormányzó fiát. A hír vétele után kezdődött meg az utolsó koronatanácsi ülés, amelyen a kormányzó információt adott a fegyverszünetről — de nem közölte, hogy a megállapodást már aláírták —, Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök pedig a katonai helyzetről. A Budai Vár ura ezután visszavonult, és arra kérte a kormány tagjait, ebédeljenek meg családjuk körében,. majd az esti órákban térjenek vissza.

Délben a kormányzó fogadta Edmund Veesenmayert, akinél tiltakozott fia elrablása ellen, majd a szemére hányta a német katonák rablását, fosztogatását, az ígért és várt katonai segítség elmaradását, továbbá bejelentette, hogy Magyarország fegyverszünetet kért. Ezzel egy időben a Magyar Rádióban beolvasták Horthy Miklós *proklamációját és a hadparancsot.* A kormányzói proklamáció megállapította: a Német Birodalom elvesztette a háborút, és a további felesleges vérontás elkerüléséhez szükséges lépéseket meg kell tenni. Felvetette, hogy a

hitleri Németország megszegte a szövetségesi hűséget, „... a német színezetű csoportok erőszakos felfordulás útján saját embereiket szándékozták uralomra segíteni ...", amivel félreérthetetlenül utalt a készülő nyilas puccsra. A proklamáció bejelentette, hogy az ország előzetes fegyverszünetet köt — nem szólt azonban arról a tényről, hogy ez már megtörtént. A proklamációból — Lakatos Géza közbelépésére — törölték azt a mondatot, amely bejelentette volna, hogy Magyarország Németországgal hadban állónak tekinti magát. A hadparancs a proklamációhoz hasonlóan csak a fegyverszüneti kérelemről szólt. Felszólította a fegyveres erő tagjait, hogy esküjükhöz híven, teljesítsék a parancsokat.

A proklamáció és a hadparancs elhangzása után azonban a magyar haderő nem mozdult, mivel előzetes előkészületek a kiugrás érdekében nem történtek, s a homályos rádiónyilatkozatból nem tudták, mi a teendő. Ugyanakkor Horthy Miklós — aki Edmund Veesenmayer kérésére fogadta Rudolf Rahnt, Németország olasz követét — ígéretet tett, hogy a magyar katonai alakulatok mindaddig nem nyitják meg a frontot, nem támadják a németeket, amíg a fasiszta egységek vissza nem vonulnak.

Vörös János vezérkari főnök a koronatanácsot követően a vezérkarhoz ment, ahol helyettese és az osztályvezetők magukból kikelve árulással vádolták. Követelésükre — némi vívódás után — úgy nyilatkozott, hogy a Magyar Rádióban elhangzott „fegyverletétel" nem jelenti a harc beszüntetését. Ezzel a fegyveres erők irányításának legfelsőbb szintjén teremtődött precedens a kormányzói utasítás megszegésére. A vezérkari főnök gyávaságról, beosztottjai a németek és a nyilasok kiszolgálásáról tettek tanúbizonyságot. Ez utóbbiak helyzetüknél fogva megakadályozták, hogy a hadsereg — amelyet nem készítettek fel a háborúból való kilépésre — kö-

vesse a Legfőbb Hadúr utasításait. A vezérkar németbarát és nyilas orientációjú tisztjei elősegítették, hogy a szélsőjobboldal átvegye az események irányítását, letartóztassa a kormányzóhoz hű tiszteket — köztük magát a vezérkar főnökét is —, és meghiúsítsa a kiugrás végrehajtását.

Miközben a vezérkar gátolta a magyar alakulatok cselekvését, a Budapesten levő SS- és Wehrmacht-egységek gyors ütemben cselekedtek. Elfoglalták a Honvédelmi Minisztériumot, a budapesti katonai parancsnokságot, megszállták a Duna hídjait, a pályaudvarokat és a közlekedési csomópontokat, a fontosabb középületeket. Két Tigris páncélos oszlop a körútra vonult, a főútvonalakon harckocsik cirkáltak. Maga a fasiszta katonai vezetés is meglepődött, hogy mennyire nem ütköztek ellenállásba, milyen „simán" kerítették hatalmukba a stratégiai fontosságú pontokat.

A proklamáció elhangzása zavart okozott a szélsőjobboldali erők táborában. A vezetők közül többen, félve a letartóztatástól, elmenekültek a fővárosból, mások a németeknél kerestek védelmet. Így járt el maga Szálasi Ferenc is, aki Karl Pfeffer von Wildenbruch SS-Obergruppenführer védőszárnya alá húzódott. Innen kísérték át a német követségre, ahol alvezérei társaságában várta a „kibontakozást". A pártszolgálatosok azonban felsőbb parancs híján is „munkához láttak". A proklamáció beolvasását jeladásnak tekintették, és a Pasaréti úti — korábban már említett — villa körül gyülekeztek, ahol német közvetítéssel fegyverhez jutottak, fogadták a csatlakozásukat tolmácsoló katona-, csendőr- és rendőrtiszteket, és akcióba kezdtek a horthysta és baloldali személyek letartóztatására. Mire az éjszaka leszállt, már csak a Budai Vár védelmével megbízott testőrség tartott ki a kormányzó mellett. A testőrök katonai ereje azonban kevés

volt; korszerűtlen felszerelésükkel nem szólhattak bele az események menetébe.

Horthy Miklós kormányzó s a politikai vezetők gyávasága és tehetetlensége, a katonai vezérkar árulása, a hadsereg és a fegyveres erők helytállásának elmaradása meghiúsította a háborúból való kilépést, a fasiszta Németországgal való szembefordulást. De passzívan szemlélte az események alakulását a lakosság is, míg az antifasiszta ellenállás erejét Horthy Miklós nem kívánta igénybe venni. Így azok az erők, amelyek képesek lettek volna az események megfordítására, a történtek szemlélőivé és nem cselekvő résztvevőivé váltak. A fronton levő magyar katonai egységek hangulatát jól tükrözte az a tény is, hogy az 1. hadsereg parancsnoka — Dálnoki Miklós Béla vezérezredes — törzskarával együtt átállt a felszabadító Vörös Hadsereg oldalára. Tette széles körben hasonló lépésekre ösztönözte a tisztikart és a személyi állományt. Ezt mutatja, hogy október 15-ét követően három nap alatt mintegy 6000 magyar katona és tiszt ment át a szovjet csapatokhoz. Számuk november elejére már 20 000-re emelkedett. Nem véletlenül vonta le azt a következtetést Hans Friessner vezérezredes, a németek „Dél" hadseregcsoportjának parancsnoka — ennek alárendelve harcoltak a magyar katonai egységek —, hogy a magyar hadsereg teljesen demoralizálódott, s elérkezett feloszlatásának ideje.

A nácizmussal való szakítás kudarcában közrejátszott az is, hogy a horthysta rendszer nem kívánt az ország demokratikus, antifasiszta erőire támaszkodni, a Magyar Fronttal együttműködni, noha október 11-én Horthy Miklós és a Magyar Front képviseletében tárgyaló Szakasits Árpád és Tildy Zoltán között elvi megállapodás született arról, hogy a munkásokat felfegyverzik és a Magyar Front október 17-re — a kiugrás tervezett időpontjára — általános sztrájkot hirdet. Ezt követően a Kommunista Párt röplapja a dol-

gozókat szervező bizottságok létrehozására szólította fel az üzemekben, a szakszervezetekben és a lakónegyedekben. A szervező bizottságok feladatául szabták az október 17-i általános sztrájk előkészítését. A Kommunista Párt képviseletében Rajk László, a Központi Bizottság titkára tárgyalt Újszászy István tábornokkal, a vezérkari főnökség 2. osztályának vezetőjével, és Lázár Károly altábornaggyal, a kormányzó testőrségének parancsnokával arról, hogy minden erőt egyesítenek a nácik elleni harcban. A testőrparancsnok 15 000 munkás részére ígért fegyvert egy esetleges nyilas hatalomátvételi kísérlet esetére. A kormányzó azonban, ígéreteit megszegve, a Magyar Frontot félrevezetve, október 17-ről előbbre hozta a proklamáció időpontját, s nem tájékoztatta erről az antifasiszta erőket. Ezzel tulajdonképpen megakadályozta, hogy az ellenállási mozgalom cselekvő közreműködésével valósuljon meg a kiugrás.

A Kommunista Párt október végén *„Nyílt Levél"-lel* fordult a magyar néphez, amelyben helyesen elemezte a kiugrási kísérlet sikertelenségének és bukásának okait, találóan jellemezte a horthysták magatartását: „Katonailag ki akarták vezetni az országot a háborúból, de politikailag féltek a Vörös Hadseregtől és a magyar nép demokratikus erőitől." A Kommunista Párt egyúttal megjelölte a követendő utat is. „Adott történeti helyzetünk parancsa: a magyar népnek nem várakoznia kell a Vörös Hadsereg felszabadítására, hanem az általános nemzeti ellenállással vállalnia kell a harcot a Vörös Hadsereg támogatására, országunk és népünk érdekében! — hangsúlyozta a Nyílt Levél. — Ma a harc vállalása kisebb áldozatokkal a békét és szabadságot jelenti, a harc nem vállalása pedig azt, hogy a háború végiggázol minden hajlékon, tanyán, falun és városon!" A Kommunista Párt fegyverbe szólította az ország lakosságát, a Vörös Hadsereg és a partizánharc támogatására buzdított.

A hatalomátvétel legalizálása

Október 15-én délután a németek elfoglalták az őrizetlen Magyar Rádiót, beolvastatták Szálasi Ferenc hadparancsát — amelyet a nyilas vezér ugyanolyan meglepetéssel hallgatott, mint Horthy Miklós proklamációját. A hadparancs gyávának és hitványnak titulálta a horthysta politikai vezetést, majd Szálasi Ferenc személyes érdemeinek méltatása után, fenyegetések sorával szólított fel mindenkit, hogy továbbra is elszántan és töretlenül vegyen részt a harcban. „Harcunk alapelve — állapította meg a hadparancs —: vagy megsemmisítünk, vagy megsemmisülünk." Befejezésül arról szólt, hogy minden „törvényes" rendelkezést a hadparancs szellemében kell magyarázni és érvényesíteni.

A késő délutáni órákban Lakatos Géza és Edmund Veesenmayer között tárgyalások kezdődtek Horthy Miklós és családja sorsáról és arról, hogy elejét vegyék a „zűrzavarnak". Október 16-án hajnali négy órakor a Lakatos Géza vezette kormány benyújtotta lemondását, és egyúttal bejelentette, hogy a kormányzó lemond megbízatásáról. Hamarosan megérkezett Adolf Hitlertől Horthy Miklós és családja számára a németországi „menedékjog"; Veesenmayer maga kísérte át a kormányzót a Hatvany-palotába, a Waffen SS épületébe. Megtörtént a Budai Vár német megszállása is, miután a testőrség — a rövid ideig tartó lövöldözést követően — értelmetlennek látta a további ellenállást.

Október 16-án reggelre gyökeresen megváltozott az ország helyzete. A kormányzói tisztéről lemondott Horthy Miklós nevének árnyékában már nem tarthatták megszállva az országot a németek, Szálasi Ferenc viszont még nem volt miniszterelnök. A hatalom így átmenetileg közvetlenül a német fasiszták kezébe került. Az események menetét kézben tartó Edmund Veesenmayer és Rudolf Rahn azonban „törvényes" ha-

talomátadást kívánt megvalósítani. Ezért Szálasi Ferenc, aki továbbra is a nácik védelmét élvezte, felkereste Horthy Miklóst, hogy nevezze ki miniszterelnöknek. A Budai Vár egykori ura azonban megtagadta a kérés teljesítését. Ekkor előbb Veesenmayer próbálta rávenni Horthy Miklóst a követelés teljesítésére, majd a német követségen őrzött Lakatos Géza. A kudarcok után újabb fenyegetések és ígéretek következtek, mígnem délután Horthy Miklós visszavonta az előző napon kiadott proklamációt, formailag is lemondott a kormányzói tisztségről és átadta a hatalmat Szálasi Ferencnek. Másnap a hatalmát vesztett kormányzó vonatra szállt, és kíséretével Németországba utazott, ahol Adolf Hitler szigorú őrizet alatt tartotta.

Edmund Veesenmayer elégedetten állapíthatta meg: „törvényesen, jogfolytonosan és alkotmányosan" történt a hatalom kérdésének rendezése, annak ellenére, hogy Horthy Miklós nyilatkozatában semmiféle utalás nem volt az államfői jogkörök gyakorlására. Fáradozásai jutalmául Szálasi Ferenctől megkapta a Magyar Szent Korona Rend nagykeresztjét.

A Horthy Miklós által aláírt nyilatkozatokkal, távozásával lezárult a negyedszázados fasiszta rendszer uralmának nevével fémjelzett korszaka. A rendszer és vezetője erkölcsileg, politikailag egyaránt vereséget szenvedett, és október 15—16-án teljes mértékben bebizonyította gyávaságát, felelőtlenségét. A horthysta rendszer elszalasztotta azt az utolsó lehetőséget, amellyel valamelyest csökkenthette volna háborús felelősségét, ráadásul legalizálta a nyilas hatalomátvételt, a hungarista uralmat.

A délután folyamán a szélsőjobboldali szervezetek tagjaiból Szálasi Ferenc vezetésével *megalakult az ország területének csak egy részén „uralkodó" új kormány,* amely a miniszterelnök kezébe letette a hivatali esküt.

A kabinet „eskütétele" után a nemzetvezető —

Szálasi Ferenc — a saját irányítása alatt megalakította a *kormányzótanácsot*, amelynek tagja lett Beregffy Károly vezérezredes, Rajniss Ferenc és Csia Sándor. A nyilas kormány a „Jelentés a Nemzetnek" címmel kiadott kiáltványában egyértelműen megfogalmazta legfontosabb céljait: az ország erejének totális mozgósítása a háború folytatása érdekében, a hungarista állam kiépítése.

Október 17-én a játszma utolsó lépései is megtörténtek. Visszavonták Erich von Bach-Zelewski SS-Obergruppenführer különleges megbízatását, ugyanakkor elhagyta a fővárost az egykori kormányzót és családját a németországi Hirschberg-kastélyba szállító különvonat is.

A történelem groteszk vonása, de egyúttal kifejezően tükrözi a nemzetvezető politikai törekvéseit az, hogy nem tudott belenyugodni Horthy Miklós „megmenekülésébe", és ezért október 19-én rendeletileg kormánybizottságot hozott létre az egykori kormányzó magatartásának kivizsgálására

•

A horthysta állam 1944 októberében képtelennek bizonyult a fasiszta szövetséggel való szakításra. Gyávaságával, tehetetlenségével közvetlenül is elősegítette a nyilasok hatalomra jutását, a magyar totális fasizmus megteremtését. 1944. október közepét követően legalább két alapvető feltétel megteremtése volt szükséges ahhoz, hogy Magyarország szakítson a fasiszta szövetséggel: az, hogy a szovjet hadsereg az ország területének jelentős részéről kiűzze a német megszállókat és hazai kiszolgálóikat, valamint az, hogy az így kialakult kedvező helyzetben a magyar antifasiszta és demokratikus erők következetesen szembefordduljanak Németországgal és az országot a demokratikus fejlődés útjára vezessék. E feltételek a felszabadulásért folyó harc hónapjaiban teremtődtek meg.

II. Magyarország felszabadításának és demokratikus újjászületésének kezdete

Felszabadító hadműveletek Kelet-Magyarországon

1944 őszén döntő jelentőségű katonai fordulat zajlott le az európai hadszíntér déli frontján, a Balkán égbe nyúló hegyei között. Románia kivált a háborúból, Bulgáriában győzött az antifasiszta felkelés, a jugoszláv partizánok jelentős eredményeket értek el hazájuk felszabadításában. A német hadvezetés számára nyilvánvalóvá vált, hogy az ősz folyamán már a magyar Alföldön folynak a harcok. A német és magyar katonai egységek azon kísérletei, hogy a Kárpátok hegyei között megállítsák a Vörös Hadsereg harcosait, kudarcot vallottak. A 2. Ukrán Front fő erői már 1944. szeptember 5-én megkezdték az átkelést a Déli-Kárpátok hágóin, szeptember 19-én elfoglalták Temesvárt, majd három nap múlva felszabadították Aradot. Szeptember 23-án az 53. hadsereg 18. harckocsihadteste Elek — Dombegyháza — Battonya — Csanádpalota térségében elérte a magyar—román határt. Még aznap az egység egyik felderítő szakasza V. P. Birjukov százados parancsnoksága alatt magyar földre lépett. Megkezdődött a 194 napig tartó küzdelem Magyarország felszabadításáért.

A Battonya határában magyar földre lépett szovjet harcosok már másnap felszabadították Csanádpalotát, Eleket és Újnagylakot. Szeptember 26-án *felszabadult az első magyar város* is, Makó.

A magyarországi felszabadító hadműveletek

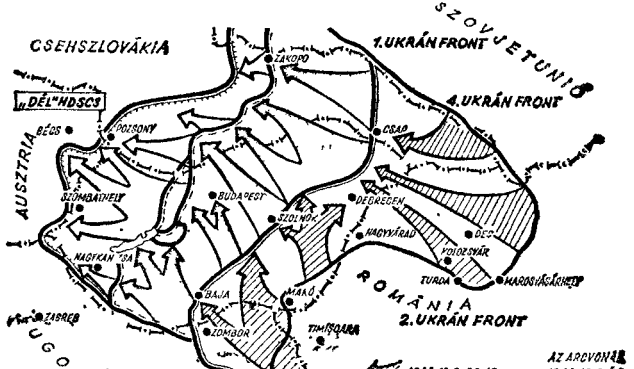

Magyarország keleti határai mentén a német hadsereg „Dél" hadseregcsoportja védekezett; ehhez tartozott a 6. és 8. német, a 2. és 3. magyar hadsereg, valamint az „F" hadseregcsoport három hadosztálya. Ezek összereje 32 hadosztály — ebből 18 magyar — és 5 dandár, 3500 löveg és aknavető, 300 harckocsi és rohamlöveg, továbbá 550 repülőgép volt. A német hadvezetés 1944 őszén új terveket dolgozott ki Magyarország mindenáron való megtartására, a szovjet hadsereg Budapest és Bécs felé irányuló előrenyomulásának megállítására. A fasiszta katonai vezetés számára a Vörös Hadsereg további előrenyomulása ugyanis végveszélyt jelentett. A szovjet katonák elérnék a csehországi, az ausztriai és dél-németországi hadiüzemeket, elvágnák a fasiszta birodalmat a magyarországi nyersanyagoktól (bauxit, kőolaj, élelmiszer). A magyar kőolaj a román olajvidék elvesztése után létkérdéssé vált a fasiszta hadigépezet számára, mivel a zalai kutak adták a német hadsereg nyersolaj-

szükségletének 80 százalékát. A szigorú takarékossági rendszabályok ellenére 1944 őszétől a fasiszta hadvezetés számára a legérzékenyebb ponttá az üzemanyag-utánpótlás vált. Ezért először a magyar—román határ mentén kívántak védelmi terepet létrehozni, majd amikor a szovjet hadsereg gyors megjelenése Arad körzetében ezt az elképzelést meghiúsította, gyorsított ütemben indult meg az úgynevezett Margit-vonal kiépítése. Ez a védelmi rendszer a Bükk, a Mátra, Budapest, a Vértes, a Balaton mentén és onnan tovább a Dráváig húzódott volna. Ennek megteremtése mellett védelemre kívántak felhasználni minden jelentősebb természetes akadályt — folyókat, hegyeket —, aláaknázták az útkereszteződéseket, a hidakat, fedezékeket, páncéltörő tüzelőállásokat építettek ki a fontosabb települések körül.

A védelmi állások feszített ütemű kiépítésével párhuzamosan folyt a „Dél" hadseregcsoport október 12-re tervezett, „Cigánybáró" fedőnevű támadásának az előkészítése, amellyel a Déli-Kárpátokon átkelt szovjet egységeket kívánták visszaszorítani.

A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága 1944 őszén a 2., a 3. és 4. Ukrán Front összehangolt támadását készítette elő. Ez volt az 1944—1945-ös év hadászati hadműveletei közül az egyetlen, amelyet hadműveleti szünet beiktatása nélkül, folyamatos előretörés közben dolgoztak ki és valósítottak meg. Célja Kárpát-Ukrajna, Észak-Erdély, a Tiszántúl, Jugoszlávia keleti területe és Belgrád felszabadítása, a Budapest—Bécs felé irányuló közvetlen támadás feltételeinek a megteremtése lett. A támadás fő erejét adó 2. Ukrán Frontot — amely R. J. Malinovszkij, a Szovjetunió marsallja parancsnoksága alatt küzdött — szeptember második felében jelentősen megerősítették. A támadás megindulásakor a 2. Ukrán Front állományába 68 hadosztály és dandár tartozott — amelyek magukba

foglalták az 1. és 4. román hadsereg erőit —, továbbá 825 harckocsi és rohamlöveg, 10 238 löveg és aknavető, valamint 1216 repülőgép. Ez az erő két-háromszoros túlerőt jelentett a „Dél" hadseregcsoport fasiszta csapataival szemben.

A 2. Ukrán Front csapatai október 6-án hajnalban kapcsolódtak be a már korábban harcba lépett 3. és 4. Ukrán Front támadásába. Ezzel a Máramarosi-havasoktól Pancsováig több mint 800 kilométeres arcvonalon bontakozott ki a Vörös Hadsereg újabb hadművelete. A szovjet katonák akkor kezdtek támadást az Alföldön, amikor a „Cigánybáró" hadművelet céljára Debrecentől délre összevont német páncélos hadosztályok üzemanyag-utánpótlásukat várták.

A 2. Ukrán Frontnak *az ország felszabadítására irányuló első hadművelete* már megindulását követően jelentős sikert hozott, mivel az I. A. Plijev tábornok vezette lovas-gépesített csoport és az 53. hadsereg alakulatai mintegy 100 kilométeres szélességben és 40 kilométeres mélységben áttörték a 3. magyar hadsereg védelmét, és felszabadítottak több mint száz lakott települést. A magyar katonai egységek visszaözönlése azonnal megkezdődött, és emiatt a 3. magyar hadsereg parancsnoka kénytelen volt elrendelni a visszavonulást a Tisza mögé. A szovjet katonák a támadás első napján elérték a Sebes-Körös és a Kettős-Körös, és megkezdték az átkelést a folyókon. A Vörös Hadsereg csapatainak átkelését követően a német alakulatok a Berettyó és a Sebes-Körös közé húzódtak vissza, míg a 3. magyar hadsereg a Tisza jobb partja felé igyekezett. Ezzel szabaddá vált az út Körösladány és Püspökladány irányában, és lehetőség nyílt arra, hogy átkarolják a „Dél" hadseregcsoport Nagyvárad és Debrecen között elhelyezkedő egységeit. Október 7-én az ellenséges csapatok védelme megerősödött, ez azonban nem állíthatta le a szovjet harcosok támadását. A lovas-gépesített csoport másnapra kijutott a Hajdúszoboszló,

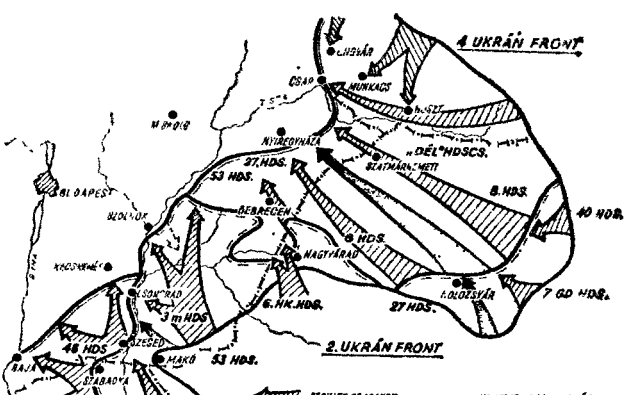

Nádudvar, Püspökladány, Karcag, Kisújszállás határolta körzetbe, amellyel kedvező feltételeket teremtettek Nagyvárad és Debrecen felszabadításához.

A Tisza partjának eléréséért küzdő szovjet és román katonák támadása is sikeresen bontakozott ki, naponta 20—22 kilométert nyomultak előre. A velük szemben küzdő magyar alakulatok soraiban terjedő bomlás megakadályozására a honvédelmi miniszter elrendelte ezredenként a táboricsendőr-századok felállítását, azzal a céllal, hogy az arcvonalak mögött összeszedjék a szökött katonákat, ha kell, fegyverrel akadályozzák meg a visszavonulást, további vérontásra kényszerítve a honvédeket. Mindezek az intézkedések azonban nem javítottak katonai helyzetükön, a szovjet harcosok október 8-án estére elérték Tiszaföldvárt, Törökszentmiklóst, Kunszentmártont és átkeltek a Tiszán. A front arcvonalának bal oldalán támadó 46. hadsereg katonái ezalatt Óbecse és Zenta között szintén át-

keltek a Tiszán, és október 8-án estére mintegy 20 kilométerre megközelítették Szegedet.

A 2. Ukrán Front támadásának kezdete óta eltelt három nap világosan megmutatta, hogy a német hadvezetés a nélkülözhető erőket Nagyvárad és Debrecen térségében vonja össze és ide irányítja a páncélosokat is. A szovjet és a német átcsoportosítások következtében kibontakozott a *debreceni páncélos csata* — a második világháború egyik legnagyobb páncélos ütközete —, amelyben tíz napon át változatlan hevességgel csapott össze csaknem ezer harckocsi. Az ütközetet a szovjet harckocsik nyerték meg.

Mivel a Nagyvárad felszabadítására előretörő szovjet 6. gárda harckocsi-hadsereg igen erős védelembe ütközött, október 9-én a lovas-gépesített csoport, ereje átcsoportosításával, megkezdte a Nagyvárad térségében küzdő egységek támogatását. Az átcsoportosított alakulatok, a Berettyó menti falvak felszabadítása után, október 9-én éjjel átkeltek a folyón, és kemény harcok közepette törtek előre az erdélyi város irányába. A heves küzdelem október 12-én Nagyvárad felszabadításával zárult.

Időközben a 2. Ukrán Front más hadszíntercin is sikeres csaták bontakoztak ki. A 46. hadsereg katonái október 11-én felszabadították Szegedet, míg a 27. hadsereghez tartozó csapatok ugyanezen a napon Kolozsvár falai közül verték ki a nácikat. Október 10-én a német páncélosok áttörték a Vörös Hadsereg védelmét és bekerítették a Debrecen felszabadítására készülő 6. lovashadtest katonáit. A bekerített szovjet hadtest azonban nem kísérelt meg kitörést, hanem felvette a harcot a fasiszta erők támadásaival, és kitartott mindaddig, míg a kívülről újra támadó szovjet harcosok áttörték a náci gyűrűt. A mindkét harcoló fél részéről nagy erők bevetésével folyó debreceni csata első szakasza lezárult. A 2. Ukrán Front csapatai eredményesen teljesítették a kitűzött feladatokat, és a tiszai hídfők megte-

remtésével október 12-én már 170 kilométerre megközelítették Budapestet.

Az offenzíva megindítása óta eltelt hat nap alatt elért katonai sikerek kiterjesztése szempontjából a szovjet hadvezetés nagy fontosságot tulajdonított Debrecen és Nyíregyháza ellenséges erőktől való mielőbbi megtisztításának. Az I. A. Plijev tábornok vezette lovas-gépesített csoport. Nagyvárad felszabadítását követően, Nyíregyháza és Csap irányában folytatta előretörését. A támadás azonban a páncélos erők változatlan hevességgel folyó csatája miatt jelentősen lelassult. Eközben azonban a front más területén a szovjet harcosok jelentős sikert értek el, mivel a 18. harckocsi-hadosztály áttörte a Debrecen alatt körülzárt szovjet egységeket bekerítő vonalat. Ezzel a német hadvezetés számára súlyos helyzet teremtődött, mivel fennállt a 8. német és a 2. magyar hadsereg bekerítésének veszélye. A bekerítés végrehajtására a Vörös Hadsereg Főparancsnoksága október 18-án további csapatokat csoportosított át Debrecen térségébe, és a szívós náci ellenállást felőrölve, a 2. Ukrán Front katonái október 20-án hajnalban kiverték a város falai közül az utolsó ellenséges harcosokat. Debrecen felszabadításával lezárult a Tiszántúlon folyó hadműveletek döntő szakasza, a debreceni csata. Mivel a 2. Ukrán Front csapatai szétzúzták a németek „Dél" hadseregcsoportjának fő erőit, súlyos veszteséget okoztak a náci páncélosok soraiban, a szovjet harcosok előrenyomulása felgyorsult.

A szovjet alakulatok a még harcoló német erőket üldözve Nyíregyháza irányába nyomultak, és október 21-én kora délután a 23. szovjet harckocsihadtest betört a városba. Másnap felszabadult Nyíregyháza. A Vörös Hadsereg arcvonalában azonban Nagykálló térségében mintegy 25—30 kilométer széles, biztosítás nélküli rés nyílott, amelyen keresztül a német csapatok betörtek és bekerítették a 2. Ukrán Front három hadtestét.

Miután a bekerített szovjet alakulatok felmentésére irányuló kísérletek eredménytelenül zárultak, a körülzárt hadtestek kitörtek a gyűrűből; időlegesen kénytelenek voltak feladni Nyíregyházát.

A hadműveletek hevessége azonban a továbbiakban sem csökkent. A visszavonuló nácikat üldözve a szovjet harcosok november 1-én véglegesen felszabadították Nyíregyházát, és a következő napokban teljes hosszában elérték a Tisza partját. November 8-ra felszámolták a német alakulatoknak a Tisza bal partján elfoglalt hídfőit és befejezték az egész Tiszántúl megtisztítását a fasiszta megszállástól.

Ezzel lezárult a Magyarország felszabadításáért vívott küzdelem első szakasza. A 2. Ukrán Front katonái a 23 napi küzdelem során, a rendkívül nehéz körülmények ellenére is, nagy veszteséget okozva az ellenségnek, mintegy 150—270 kilométert nyomultak előre. Megakadályozták azoknak a német katonai terveknek a realizálását, amelyek új hadászati védelmi arcvonalat kívántak kiépíteni Észak-Erdélyben és Kelet-Magyarországon. Több ponton átkeltek a Tiszán, és ezzel kedvező feltételeket teremtettek a Budapest felé irányuló támadás újabb szakaszához. A szovjet katonák önfeláldozó harcának eredményeként lehetőség nyílott arra, hogy az ország már felszabadított területein megkezdődjön a demokratikus újjászületés, kibontakozzon a népi demokratikus forradalom, meginduljon a magyar államiság újjáteremtése.

Az élet megindulása a felszabadult Tiszántúlon

A szovjet nép fiainak önfeláldozó harca révén 1944. szeptember 23-ától kezdve napról napra nőtt azoknak a községeknek, városoknak a száma, amelyek megszabadultak a fasiszta elnyo-

mástól. A polgári lakosság, jóllehet a horthysta rendszer negyedszázadon keresztül félrevezette hamis érveken nyugvó antikommunista, fasiszta propagandájával, és bár keveset tudott a Szovjetunióról, reménykedve várta a Vörös Hadsereg megjelenését. Ennek megfelelően a magyar városok, falvak lakossága az esetek többségében — ha kérték — információkkal látta el a szovjet katonákat, mert hitte, hogy ezzel is közelebb hozza a gyűlölt háború végét. A Vörös Hadsereg egységei arra törekedtek, hogy a kemény harc közben is kíméljék a polgári lakosságot és javait. A német hadsereg harcmodora azonban számos esetben elkerülhetetlenné tette a lakóházakban, utcákon folyó fegyveres összecsapásokat. Mégis, a főváros ostromát megelőző hónapokban — a szovjet katonáknak köszönhetően — aránylag kevés civil áldozata lett a fasisztákkal vívott ütközeteknek.

A Vörös Hadsereg katonai vezetői arra törekedtek, hogy a szovjet harcosok megértsék felszabadító küldetésüket, lépéseiket, tetteiket magyar földön se a bosszú vezérelje. Ez megfontolt, tudatos politikai munkát igényelt, hiszen minden szovjet családot gyász ért a fasiszta agresszorok ellen vívott harcban. Az ennek érdekében végzett politikai tevékenység jellemző dokumentuma az 53. hadsereg haditanácsának a szovjet harcosokhoz intézett felhívása: „Az ellenséggel szembeni bosszú érzését a véres háború igazi bűnösei ellen tápláljuk — hangsúlyozta a haditanács. — Nem szabad összetéveszteni Magyarországnak a német és a magyar fasizmus által kétszeresen leigázott lakosságát a bűnös magyar kormánnyal."

Miután a sikertelen fegyverszüneti kísérlet után felelős központi magyar államhatalmi szerv hiányában a magyar—szovjet kapcsolatok rendezésére megállapodás révén nem kerülhetett sor, a szovjet kormány állást foglalt a felszabadított területeken érvényesülő antifasiszta, demok-

ratikus politikáról. Az Állami Honvédelmi Bizottság 1944. október 27-én hozott határozatában szabta meg a Magyarország területén harcoló szovjet alakulatok feladatait. A döntés — központi magyar államhatalmi szerv hiányában — a 2. Ukrán Front haditanácsára volt kénytelen ruházni a felszabadított területek polgári közigazgatásának megszervezését és ellenőrzését. A szovjet hadsereg vezetői azonban Magyarországon sem szerveztek külön katonai adminisztrációt a polgári élet irányítására, hanem ezt a feladatot a közigazgatás mielőbbi hatékony működésével kívánták megvalósítani. Az Állami Honvédelmi Bizottság határozata tartalmában teljesen megegyezett azokkal a korábbi döntésekkel, amelyeket más, volt német szövetséges államokkal kapcsolatban elfogadtak.

Az Állami Honvédelmi Bizottság döntését a Vörös Hadsereg Főparancsnoksága 1944. október végén a felszabadított területek lakosságához intézett kiáltványban tette közzé. A dokumentum hangsúlyozta, hogy a szovjet harcosok az ellenség üldözése közben léptek magyar földre, nem céljuk sem az ország bármely részének elragadása, sem társadalmi rendjének megváltoztatása. A Vörös Hadsereg célja a magyar nép felszabadítása, a fasizmus megsemmisítése. Ennek megfelelően arra buzdította a közigazgatási szerveket, hogy maradjanak a helyükön, folytassák munkájukat, indítsák meg a termelést, a kereskedelmet, a mindennapi életet. Egyúttal segítséget is kért a szovjet katonák felszabadító harcához, az antifasiszta küzdelem mielőbbi győzelmes befejezéséhez.

Az Állami Honvédelmi Bizottság döntésével összhangban, a megyeszékhelyekre, a városokba és községekbe szovjet katonai parancsnokokat neveztek ki, akik nemcsak saját katonai jellegű feladataikat látták el, hanem elősegítették a magyar közigazgatási szervek újjászervezését, a normális — békebeli — életmód kereteinek lét-

rehozását, az erre való visszatérést. Nem avatkoztak be viszont — az antifasiszta koalíció megállapodásaival összhangban — sem a tulajdonviszonyokba, sem a háború előtti államszervezetbe, közigazgatási rendszerbe. A fasizmus szétverésével, fegyveres erejének megsemmisítésével azonban elősegítették a dolgozó osztályok felszabadulását, és kedvező feltételeket teremtettek a népi demokratikus forradalom kibontakozásához.

A negyedszázados horthysta propaganda által terjesztett szovjetellenesség következtében a Tiszántúlon és a Duna—Tisza közén kevés város és község tisztviselői kara maradt teljes létszámban a helyén, és még kevesebben voltak azok, akik tudatosan elő kívánták segíteni lakókörnyezetük felszabadítását. Ez utóbbiak közé tartozott a szegedi közigazgatási apparátus egy része, amely Pálfy György városi tanácsnok kezdeményezésére felvette az érintkezést a Vörös Hadsereggel és elősegítette a város felszabadítását.

A front vonalának továbbhaladását követően a felszabadult települések lakói hozzákezdhettek a polgári élet újbóli megindításához. A helyi szovjet katonai parancsnokok ehhez hatékony, tevékeny segítséget nyújtottak. Ez különösen az első hetekben, hónapokban volt jelentős, amikor még nem működött a demokratikus központi államszervezet. A szovjet katonai parancsnokok elősegítették az üzletek kinyitását, az alapvető közszükségleti cikkek kötött áron való árusítását, a lakókörnyezet tisztán tartását, az ipari és a mezőgazdasági munkák folytatását, a mezőgazdasági termények betakarítását, az őszi mezőgazdasági munkák elvégzését. Ugyanakkor gondot fordítottak a fegyverek összegyűjtésére és beszolgáltatására, a légoltalmi intézkedések betartására és az idegen honosságú személyek összeírására.

A szovjet katonai parancsnokok különösen sokat tettek a közigazgatás munkájának megindításáért. Arra törekedtek, hogy a helyükön maradt tisztviselők megbízásával, a helyi közigazgatási testületek kiegészítésével biztosítsák a polgári élet folyamatosságát. Ez a törekvés is a felszabadító küldetés része volt, és bizonyította, hogy a Szovjetunió megkülönböztette az ország lakosságát a fasiszta uralmi gépezettől.

Szinte minden helységben létrejöttek — a frontvonal továbbhaladását követően — a spontán módon szerveződő, a helyi szervezett baloldali, haladó erőkre támaszkodó politikai testületek, amelyek különböző neveken — falutanács, intéző bizottság, nemzeti bizottság, direktórium stb. —, de lényegében azonos tartalommal és hasonló célok érdekében működtek. E testületekben, a demokratikus összefogás szellemében, különböző politikai beállítottságú, eltérő foglalkozású emberek dolgoztak együtt.

A front továbbhaladása után a legfontosabb feladatok közé tartozott a háború viharában felbomlott közrend és közbiztonság helyreállítása, a felszabadító harcok elősegítése. A szovjet hatóságok minden segítséget megadtak a közrend megteremtéséhez, támogatták a polgárőrségek, népőrségek megszervezését, számos esetben fegyveres kísérőt, néhol még fegyvert is biztosítottak részükre. Ezzel együtt megszervezték a közmunkákat, amelyek a megrongálódott közlekedési vonalak, vasutak, hidak helyreállítását, így a szovjet katonai utánpótlás biztosítását segítették elő. Ahogy távolodott a front, a későbbiekben a közmunkák tartalma fokozatosan megváltozott, és egyre inkább a Vörös Hadsereg által feladott megrendelések teljesítését jelentette. Ez egyúttal a termelés folyamatosságát is elősegítette.

Természetesnek tekinthető, hogy a szovjet hadsereg arra ösztönözte a polgári lakosságot, folytassa az ipari és a mezőgazdasági munkákat, hiánytalanul takarítsa be az 1944-es év igen jó

termését, művelje meg a földeket, helyezze üzembe a gépeket. Ennek érdekében a Vörös Hadsereg műszaki alakulatai azonnal megkezdték a hadműveletek érintette területeken az aknák felszedését, a lőszerek összegyűjtését és megsemmisítését. A feladat nagyságát mutatja, hogy a szovjet műszaki csapatok 1946 augusztusáig közel 24 000 négyzetkilométer területről és mintegy 33 000 kilométer úthálózatról több mint egymillió darab aknát, különböző fajtájú lövedéket, rakétát, bombát gyűjtöttek össze és semmisítettek meg, valamint 10 000 tonna robbanóanyagot távolítottak el.

A városokban a szervezett munkások minden különösebb kérés vagy felszólítás nélkül azonnal megkezdték a romok eltakarítását, az elhurcolás, megsemmisítés elől elrejtett gépek munkába állítását. Tették ezt úgy, hogy nem kérdeztek, kié lesz a gyár, mi lesz a fizetség, noha nyilvánvalóan „megérezték": a tőkés tulajdonnak bealkonyult. A meginduló termelés folyamatosságának fenntartását a Vörös Hadsereg megrendelésekkel, nyersanyagokkal, a munkások élelmének biztosításával is segítette. A többnyire irányítás nélkül maradt gyárakban a termelés vezetését, szervezését a munkások által választott *üzemi bizottság* — üzemi tanács — intézte. A szervezett munkások azonnal felismerték a cselekvés lehetőségét és szükségességét, és a felszabadult területeken viharos gyorsasággal hozták létre az üzemi bizottságokat, amelyek a kiépülő munkáshatalom ellenőrzés hatékony eszközeivé váltak. Az első választott munkásszervek megalakítására Szegeden, Szolnokon és Debrecenben került sor. Közülük is a Szegedi Kenderfonógyárban alakult meg elsőként, a kommunista munkások kezdeményezésére, október 15—20. között az üzemi tanács.

Az őszi mezőgazdasági munkák tempósabb elvégzését jelentősen hátráltatta a háború következtében katasztrofálisan lecsökkent jószág- és

igaerő-állomány, valamint a mezőgazdasági gépek üzemanyaghiánya. Ezen az újjászerveződő közigazgatási szervek a legkülönbözőbb áthidaló megoldásokkal — számos esetben a szovjet egységek segítségével — kívántak segíteni, és megindították a jövő szempontjából létkérdést jelentő szántást, vetést, betakarítást.

Az újjászerveződő békés élet egyik legkomolyabb gondját — főként az első hetekben — a közegészségügy alapjainak megteremtése jelentette. Az utcákon — a harcok hevességétől függően — temetetlen holttestek hevertek, hiányzott a gyógyszer, a kötszer, a fizikailag leromlott lakosság védtelennek bizonyult a pusztító járványokkal szemben. Az adott esetben a megoldást egyszerű, de hatásos eszközökkel igyekeztek biztosítani. A járványforrások megszüntetésére, a helyükön maradt orvosok munkájának megszervezésére, a szovjet katonai kórházaktól kapott járványellenes szérumok ésszerű felhasználására, a polgári lakosság tisztálkodásának biztosítására törekedtek. Emellett igyekeztek összegyűjteni, felmérni a rendelkezésre álló élelmiszerkészleteket és megszervezni azok igazságos, célszerű elosztását. Ezt általában jegyrendszer vagy más hasonló módszer alkalmazásával segítették elő, azonban számos helyen a szabad piaci forgalom helyreállítására is lehetőség nyílott. Az ellátás tekintetében jelentős különbség alakult ki a tiszántúli, Duna—Tisza közi — jelentős készletekkel rendelkező — területek és az ország más részei között.

A közszükségleti cikkek vonatkozásában külön gondot jelentett néhány alapvető fontosságú termék — gyufa, só, petróleum, szappan — beszerzése. Ezt sajátos cserekereskedelem megteremtésével igyekeztek megoldani. A vállalkozó szellemű kereskedők egy része az egyszerű cserekereskedésre épülő „külkereskedelem" útján Romániából pótolta a létfontosságú cikkeket. Az áruhiánynak természetes következménye lett a be-

szerzési árak egyre gyorsuló emelkedése, amely ellen a helyi közigazgatási szervek nem tudtak semmit sem tenni.

A legfontosabb, az élet újraindítása szempontjából elsőrendű feladatok megoldása mellett a szovjet katonai hatóságok nagy figyelmet fordítottak az élet mindennapi rendjéhez hozzá tartozó, a béke napjait visszaidéző körülmények megteremtésére is. Ennek megfelelően fontosnak tekintették a közoktatás normális menetének beindulását, az egyházi élet működésének biztosítását. A békés élethez hozzá tartozó mindennapi cselekvések rendjének megteremtésével a szovjet hatóságok a gyakorlatban cáfolták a horthysta propaganda fennen hangoztatott tételeit, így a szovjet rendszer vallásüldözéséről szóló rágalmakat.

A közoktatás megindítására akkor került sor, amikor ennek legminimálisabb feltételeit a felszabadult területeken sikerült megteremteni. Az oktatást az el nem menekült pedagógusok végezték a háború által megkímélt vagy gyorsan helyreállítható tantermekben. A tanítás szelleme egy szempontból azonnal változáson ment keresztül, mivel a tananyagból teljesen kiiktatták a szovjetellenes propagandát és a fasiszta szólamok hangoztatását. A helyi közigazgatási szervek általában elrendelték a német nyelv tanításának szüneteltetését, és ahol erre a feltételek adottak voltak, megkezdték az orosz nyelv oktatását. A rendszeres oktatás komoly akadálya volt a tankönyvek, tanszerek hiánya, amit jegyzeteltetéssel és számos egyéb módon igyekeztek pótolni. A tél folyamán azonban a meginduló tanítást a növekvő tüzelőanyag-hiány miatt számos helyen szüneteltetni kellett, és mire tavasszal újrakezdődött az oktatás, már működött a központi közoktatási kormányszerv is.

A felszabadult területeken, a nehézségek ellenére, szinte azonnal megkezdődött az újjáépítés. A háborús pusztítás felmérése csak a kishitűek

napról napra csökkenő táborát tartotta vissza a cselekvéstől, míg az újat teremtésben bízók — elsősorban a dolgozó osztályok — az első naptól kezdve magukra vállalták az élet újraindításának minden gondját, baját, terhét, és a Szovjetunió önzetlen segítségével megteremtették kibontakoztatásának feltételeit.

A Duna—Tisza köze és Észak-Magyarország felszabadulása

Október végén a német haderő Magyarországon levő alakulatainak zömét Miskolc és Nyíregyháza körzetében összpontosította, míg a Duna—Tisza közén viszonylag gyenge védelem épült ki a hiányosan felszerelt 3. magyar hadsereg egységeiből. A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága ezt felismerve rendelte el, hogy október 29-én a 2. Ukrán Front csapatai indítsanak támadást a Duna—Tisza közén. Úgy tűnt, lehetőség nyílott Budapest gyors elfoglalására, ami jelentősen meggyorsíthatta volna Magyarország kilépését a háborúból.

Ennek megfelelően lendült támadásba a megerősített 46. hadsereg, és másfél nap alatt áttörte a hét magyar hadosztály teljes védelmi vonalát. Ennek ellenére, a nem kellően hatékony tüzérségi előkészítés miatt, a támadás a tervezettnél lassabban haladt. Ez lehetővé tette, hogy a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága megkezdje a német páncélos erők átcsoportosítását és a Budapest körzetében kiépített első védővonal megszállását. A főváros keleti oldalán kiépített — Attila-vonalnak nevezett — védelmi rendszer három övezetből állt, ezek szárnyaikkal a Duna partjára támaszkodtak. Ahhoz, hogy a szovjet katonák elérjék Budapestet, ezt a többlépcsős védelmi rendszert kellett áttörniük.

A német hadvezetés emellett legfontosabb feladatának tartotta Kecskemét megvédését, ame-

lyet Adolf Hitler „megerősített helységnek" nyilvánított. A főváros kulcsának tekintett Kecskemétet azonban nem tudták tartani a fasiszta erők, és november 1-én a szovjet harcosok utcai csaták során elfoglalták. A töretlen lendülettel folyó támadás során mintegy száz települést szabadított fel a Vörös Hadsereg, és elérte a főváros déli megközelítési útvonalait. Budapest menetből való elfoglalása az átcsoportosított német erők miatt azonban nem volt lehetséges. Ezért november 4-én, Szolnok, Abony és Cegléd felszabadítását követően, a Vörös Hadsereg Főparancsnoksága leállította a további támadást, látva, hogy ehhez a 46. hadsereg ereje kevésnek bizonyult. Ezzel lezárult a budapesti hadművelet első szakasza.

A budapesti hadművelet folytatását a szovjet hadvezetés úgy tervezte, hogy a 2. Ukrán Front teljes ereje átkel a Tiszán, és ezt követően északészakkeleti irányból széles frontvonalon megsemmisíti a német—magyar csapatok budapesti csoportosítását. Az új stratégiai elképzelés végrehajtása november végéig tartott.

A tervnek megfelelően a 2. Ukrán Front további egységei november 6-án megkezdték az átkelést a Tiszán, miközben a Duna—Tisza közén elhárították a németek ellentámadásait. A tervezett támadást november 11-én megkezdték a 2. Ukrán Front csapatai, és még aznap estig áttörték az ellenség védelmi vonalát Besenyszög és Ceglédbercel között, mintegy 20 kilométeres szélességben. Mivel a német páncélos és SS-alakulatok, különösen Jászberény térségében, elkeseredetten és igen szívósan védekeztek, a támadás üteme a tervezettnél lassúbb lett. Ezért november 14-én a szovjet hadsereg egységeit 200 harckocsival és 40 000 katonával megerősítették.

A „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága a heves védekezés közben elszenvedett súlyos veszteségek és a fokozódó szovjet támadás miatt november 16-án elrendelte a csapatok visszavo-

A Duna—Tisza köze
és Észak-Magyarország felszabadítása

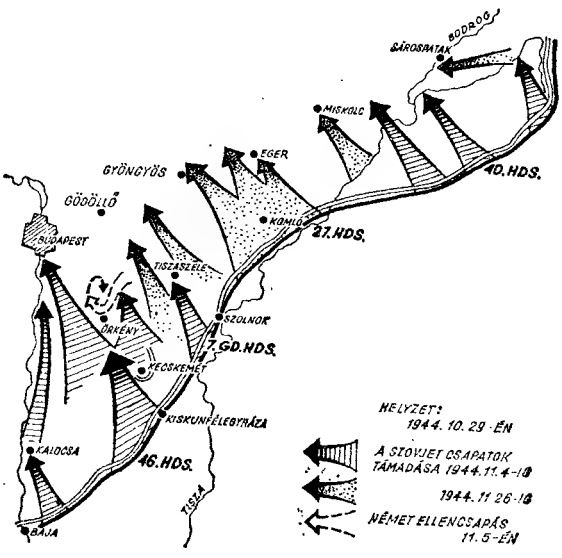

nulását a Mátra és a Bükk hegység déli lejtőin már korábban kiépített Karola-állásba. Ezért R. J. Malinovszkij, a Szovjetunió marsallja terve a továbbiakban arra irányult, hogy a Mátra, a Bükk és a Zempléni-hegység vonalát elfoglalva, megakadályozza a „Dél" hadseregcsoportot az összefüggő védelem kiépítésében. Ennek érdekében folytatták tovább a 2. Ukrán Front csapatai a támadást a Dunától a Zempléni-hegység keleti sávjáig eső területen. A szovjet harcosok november második felében is szívós ellenállás leküzdésével törtek előre, és jelentős területeket tisztítottak meg az ellenséges erőktől, felszabadítva november 15-én Jászberényt, három nap múlva Gyöngyöst, november 25-én utcai harc árán Hatvant, majd december 3-án Miskolcot.

A támadás során kettévágták a németek „Dél" hadseregcsoportjának arcvonalát Gyöngyösnél, és több ponton beékelődtek a Karola-állásba is. A sikerek ellenére sem tudta azonban a 2. Ukrán Front tovább fokozni a támadás ütemét és ezzel elérni a tervezett célkitűzéseket. Ebben közrejátszott a mostoha időjárás is, amely jelentősen korlátozta a légi támogatás alkalmazását, nehezítette az előrenyomulást és az utánpótlást. R. J. Malinovszkij marsall mindezeket figyelembe véve kérte a támadás ideiglenes leállítását és új előretörés előkészítését.

A november végi—december eleji harcokba az ország területének északi részén bekapcsolódtak az Ioan Jefimovics Petrov hadseregtábornok vezette 4. Ukrán Front csapatai is, és december 3-án felszabadították Sátoraljaújhelyet, valamint környékét. Ezt követően támadásukat Csehszlovákia és Lengyelország irányába folytatták.

A 2. Ukrán Front csapatai 1944. december 5-én Szűcsi—Kartal körzetéből kiindulva felújították támadásukat az ellenséges erők ellen, hogy északi és keleti irányból átkarolják a Budapest védelmére összevont német, valamint magyar egységeket. A támadás fő irányában igen nagy erőket összpontosítottak, köztük 2074 löveget és aknavetőt, valamint 510 harckocsit és rohamlöveget. A hatalmas erejű támadással már az első nap mintegy 12 kilométeres szélességben áttörték az ellenséges vonalakat. Hans Friessner vezérezredes — a „Dél" hadseregcsoport főparancsnoka — felismerte, hogy a támadással veszélybe került Pozsony és Bécs kapuja, ezért az Ipoly völgyét kívánta lezárni az előretörő szovjet csapatok elől. Elképzelésének megvalósításához azonban a végrehajtott csapatátcsoportosítások ellenére sem volt elegendő ereje. A mozgósított 2. magyar páncéloshadosztály, az átcsoportosított német páncélgránátos- és páncéloshadosztály ereje is kevésnek bizonyult a szovjet támadás megállítására. A Vörös Hadsereg kato-

nái heves küzdelem, ötnapi kemény harc után elérték az Ipoly folyó völgyét, felszabadították december 9-én Balassagyarmatot, és még aznap kiverve az ellenséget Vácról, kijutottak a Duna partjára. Ezzel a 2. Ukrán Front csapatai *északkelet felől átkarolták a Budapestet védő ellenséges csapatokat.*

Eközben a 2. Ukrán Front balszárnyán küzdő 46. hadsereg, miután már november 21—22-én átkelt a Csepel-szigetre, december 5-re virradóan folytatta az átkelést a Dunán Érd és Ercsi térségében. Az átkelésben részt vevő szovjet csapatok erőfölényét jelentős mértékben ellensúlyozta, hogy a szovjet katonáknak a Margit-vonal jól kiépített védelmi rendszerét kellett széttörniük. Az ellenséges erők erős és jól szervezett tüzérségi tűzzel fogadták az átkelő szovjet harcosokat, súlyos személyi és anyagi veszteséget okozva soraikban. A 2. Ukrán Front harcosai azonban hősies helytállásukkal leküzdötték az ellenséges tüzet, és reggelre sikerült hídfőt létesíteniük a Duna nyugati partján. Mikor a német hadvezetés a 8. páncéloshadosztály mozgósításával tovább erősítette védelmét, nyilvánvalóvá vált, hogy az átkelt szovjet alakulatok ereje kevés a Margit-vonal áttöréséhez. Ezért a 46. hadsereg katonái Érd, Martonvásár, Baracska és Kápolnásnyék térségében december 10-én védelemre rendezkedtek be.

Ezzel lezárult a budapesti hadművelet harmadik szakasza. A 2. Ukrán Front csapatai a hősies erőfeszítések ellenére sem tudták megvalósítani az eredeti célkitűzést — a magyar főváros felszabadítását —, mivel ez a feladat kezdettől fogva meghaladta erejüket és lehetőségeiket. A hadi események ilyetén alakulásából a Vörös Hadsereg Főparancsnoksága azt a következtetést vonta le, hogy a főváros bekerítéséhez szükség van a 3. Ukrán Front csapatainak a bevonására is.

A 3. Ukrán Front harca a Dunántúlon

A 3. Ukrán Front csapatai — Fjodor Ivanovics Tolbuhin, a Szovjetunió marsallja vezetésével — a jugoszláv főváros, Belgrád felszabadítása után fordultak a magyar területek irányába. A Front kötelékébe október végén—november elején a 4. és 57. gárdahadsereg, a 18. harckocsihadtest, a 32. gárda gépesített dandár és a 17. légi hadsereg tartozott. November folyamán a 3. Ukrán Frontot megerősítették a Dunai Katonai Flottillával, valamint a 83. önálló tengerészgyalogos dandárral.

A német hadvezetés november elején arra számított, hogy a 3. Ukrán Front csapatai, miután felszabadították a jugoszláv fővárost, támadásukat Zágráb és Klagenfurt irányában folytatják. Ezért nem fordított gondot a baranyai területek védelmének megerősítésére. Hasonlóképpen a magyar katonai vezetés sem tulajdonított nagyobb jelentőséget a Dél-Dunántúl védelmének.

Miután az 57. hadsereg felderítette a Duna nyugati — jobb — partján elhelyezkedő ellenséges erőket, november 6-án éjjel a szovjet és jugoszláv katonák sikeresen átkeltek a folyón Apatinnál és hídfőállást létesítettek. Két nap múlva hasonlóan eredményes akció zajlott le Batina mellett is. Erre támaszkodva az 57. hadsereg november 23-ig egyesítette a két hídfőt, átdobta teljes erejét a Duna másik partjára, és másnap megkezdte előrenyomulását Pécs irányába. November 25-én a 4. gárdahadsereg Mohácsnál átkelt a Dunán, felszabadította a várost, és megindult Szekszárd, valamint Székesfehérvár irányába. Az átkeléseket követően a 3. Ukrán Front egységei széles területen támadásba lendültek, november 29-én rohammal felszabadították Pécset, majd másnap kiverték az ellenséget Szekszárdról, Bonyhádról és Pécsváradról is. Ezzel november végére mintegy 100 kilométer széles és 60—70 kilométer mély hadműveleti

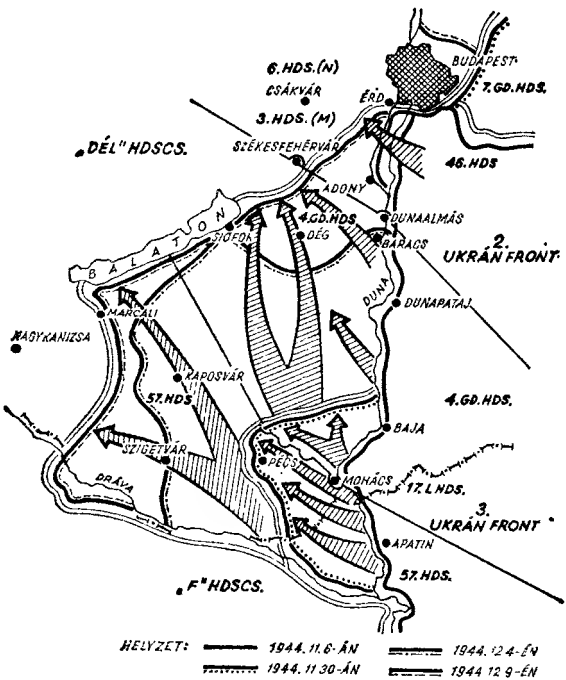

hídfőt alakítottak ki, széles rést vágtak az ellenséges védelemben a németek magyarországi „Dél" és jugoszláviai „F" hadseregcsoportja között. A fasiszta hadvezetés későn ismerte fel a Dunán végrehajtott átkelések veszélyét, és a jugoszláv, valamint az olasz harctérről átirányított egységeit részenként volt kénytelen hadba vetni. Amikor helyzetük kritikussá vált, a jugoszláv területről átdobott csapatokból létrehozták a 2. páncéloshadsereget a Dél-Dunántúl területén. A német hadvezetés kapkodó intézkedései azonban nem állíthatták meg a 3. Ukrán Front támadását.

December 1-én a 3. Ukrán Front csapatai folytatták támadásukat. Az 57. hadsereg észak-északnyugati irányba, a 4. gárdahadsereg észak felé támadt, azaz Nagykanizsa és Székesfehérvár vonalában törtek előre. A magyar alakulatok védelmét Kölesd és a Duna között már december 1-én áttörte a 4. gárdahadsereg, míg az 57. hadsereg katonái másnap Dombóvárt és Kaposvárt tisztították meg az ellenségtől. Különösen kemény harcot kellett vívniuk a Szigetvár körül csoportosuló 2. német páncéloshadsereg erőivel. A város felszabadítása december 5-én történt meg.

A német hadvezetés arra készült, hogy a Székesfehérvártól délre összevont páncéloshadosztályokkal megállítja, majd visszaveti a szovjet csapatok előrenyomulását. A 3. Ukrán Front csapatai azonban nem hagytak időt a terv megvalósítására, és megküzdve a kedvezőtlen időjárással is, kemény harcokban december 9-én elérték a Margit-vonalat. Ekkor az elért szakaszon a 3. Ukrán Front katonái is a védelemre való berendezkedésre kaptak parancsot, mivel a Margit-vonal áttörése újabb előkészületeket igényelt. Így a 4. gárdahadsereg a Velencei-tó és a Balaton között, az 57. hadsereg a Balaton déli partján, valamint Nagybajom, Barcs és a Dráva mentén foglalt el állást. Az 57. hadsereg Dráva menti eredményes harci tevékenységét hatékonyan segítette a 3. Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg 12. hadteste.

Ezzel lezárult a 3. Ukrán Front magyarországi felszabadító harcának első szakasza. A szovjet katonák felszabadították a dél-dunántúli területeket, elérték a Margit-vonalat és lehetőséget teremtettek Budapest teljes körülzárásának megvalósítására.

Budapest körülzárása

December 9-ét követően tíznapos hadműveleti szünet kezdődött, amit a 2. és a 3. Ukrán Front a főváros teljes körülzárásának előkészítésére használt fel. A német hadvezetés előkészületet tett egy, a Késői szüret (Spätlese) fedőnevű ellentámadás kidolgozására, azzal a céllal, hogy visszaszorítsák a Margit-vonalat elért szovjet csapatokat. A terv azonban papíron maradt, mivel megvalósítását előbb a fasiszta vezérkar halasztotta el, majd a szovjet hadsereg újabb támadása — a budapesti hadművelet negyedik szakaszának végrehajtása — hiúsította meg.

Az offenzíva kezdetére a 3. Ukrán Frontot megerősítették, irányítása alá vonták a korábban a 2. Ukrán Fronthoz tartozó 46. hadsereget, míg a Dráva északi partján az 1. bolgár és a 3. jugoszláv hadsereg látott el harci feladatokat. A támadás december 20-án a 4. gárda és a 46. hadsereg vonalában kezdődött a Dunától a Balatonig húzódó fronton. Az első nap csak kisebb áttöréseket sikerült megvalósítani, ezért december 22-én harcba szállt a 18. harckocsihadtest is. Így is csak négy napig tartó öldöklő küzdelem után sikerült a német páncélos erőket lekuzdve áttörni a 20—35 kilométer mélységben, három övezetben kiépített Margit-vonalat.

A német csapatok — amelyeket friss erőkkel és páncélos egységekkel töltöttek fel — kulónosen az első és a második védőövben védekeztek szívósan. Nemcsak a védelmi rendszer állását, hanem az ebbe bekapcsolt lakott területeket is hevesen védték. Különösen kemény küzdelem folyt a fontos közlekedési csomópont, Székesfehérvár birtoklásáért. A várost utcai harcok után december 23-án szabadította fel a 4. gárdahadsereg két lövészhadteste. Ezt követően a szovjet katonák gyors ütemben törtek előre észak felé, és december 26-ra a Tarján, Zámoly és Székesfehérvár vonalon létrehozták mintegy 30—45 kilo-

méter szélességben a fővárost körülölelő *bekerítés külső arcvonalát*. Az év utolsó napjaiban a Vörös Hadsereg egységei tovább javították helyzetüket, elérték a Neszmély, Zámoly, valamint a Balaton közötti terepet.

A 46. hadsereg, miután a Duna és a Velencei-tó között szétverte az ellenséges védelmi vonalat, meggyorsította előrenyomulását. December 24-én a vele együtt támadó 18. harckocsihadtest felszabadította Bicskét, majd további előrenyomulásával még aznap elvágta a Budapestről nyugati irányba vezető valamennyi közlekedési vonalat és utat. A szovjet harckocsizók ötórás véres összecsapás után december 26-án felszabadították Esztergomot és Szentendrét. Elérték a Duna partját, és ezzel létrehozták a *budapesti bekerítés belső arcvonalát*. A 46. hadsereg csapatainak egy része ezalatt karácsonyra Nagytétény, Budaörs, Budafok felől megközelítette a magyar fővárost, és utcai harcokat kezdett Budán.

Az év utolsó napjaiban a 3. Ukrán Front csapatai megsemmisítették a bekerítés során a fővárostól elvágott és a hegyekbe szorított fasiszta erőket.

A 2. Ukrán Front egységei szintén december 20-án indították meg újabb offenzívájukat. A támadás az Ipolyságból indult ki, majd megkerülve a Börzsönyt, elhárítva a német páncélosok ellentámadási kísérletét, december 28-án az Ipoly és a Garam völgyének felszabadítását eredményezte. A szovjet katonák megsemmisítették a LVII. német páncéloshadtestet. Sikerült hídfőt kiépíteni a Garam nyugati partján Kicsind és Garamkövesd között, valamint Párkánynál. 1944. december végén a 2. és a 3. Ukrán Front csapatai találkoztak, és ezzel minden oldalról teljesen körülzárták a fővárost védő német és magyar katonai erőket.

Eközben a 2. Ukrán Front többi egysége november 29-től kemény küzdelmet vívott a Mát-

Budapest körülzárása

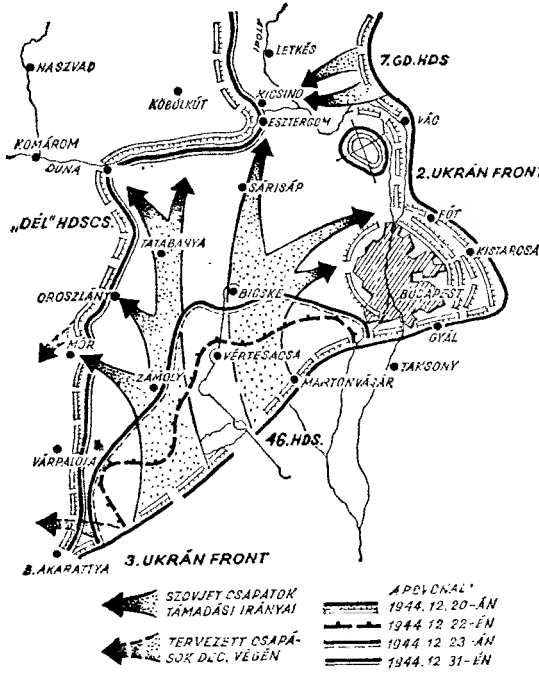

rában és Bükkben kiépített *Karola-állás* megsemmisítéséért. 1944. december végéig a szovjet egységek és a velük vállvetve küzdő román katonák felszámolták a Karola-állást, december 26-án felszabadították Salgótarjánt, majd két nap múlva, több mint kétheti ostrom után, Szécsényt. Az év utolsó napjaiban befejezték a Vörös Hadsereg katonái Észak-Magyarország felszabadítását, és az arcvonal egész hosszában üldözve az ellenséget, Csehszlovákia területére léptek.

E helyütt szükséges megemlíteni, hogy a 3. Ukrán Front kötelékéből a Margit-vonal elleni támadásban részt nem vett 57. hadsereg, vala-

mint az 1. bolgár és a 3. jugoszláv hadsereg a Balaton és a Dráva közötti szakaszon védelmi jellegű feladatokat látott el.

Adolf Hitler a sorozatosan elszenvedett katonai kudarcokért a „Dél" hadseregcsoport vezetését tette felelőssé. December 21-én leváltotta parancsnoki tisztéből Hans Friessner vezérezredest, majd három nap múlva elrendelte, hogy a IV. SS páncéloshadtest Lengyelországból települjön át Győr és Komárom körzetébe és készüljön fel az ellentámadásra.

•

A Vörös Hadsereg katonái hősies erőfeszítések árán 1944. december második felére felszabadították az ország területének megközelítőleg háromötödét, ahol a lakosság fele élt. Kiverték a fasiszta erőket 32 magyar város, a Tiszántúl, a Duna—Tisza köze és a Dunántól egy részének területéről. A felszabadult országrészhez tartozott a sok évtizedes munkásmozgalmi hagyományokkal rendelkező Miskolc, Diósgyőr, Pécs és környéke, valamint az agrárszocialista örökséggel bíró Viharsarok, a függetlenségi tradíciókat őrző Debrecen és vidéke, továbbá a kuruc kori múltat ápoló zempléni hegyvidék. A szabaddá vált terület a magyar nép forradalmi múltját, társadalmi és gazdasági fejlődését tekintve alkalmasnak bizonyult arra, hogy bázisa legyen a demokratikus politikai élet, az államhatalom felső szintű szervei újjászerveződésének.

III. A demokratikus politikai és államhatalmi élet kibontakozása

Az antifasiszta, demokratikus politikai szervezetek kiépülése

A fasiszta katonai erők szétzúzásával, a felszabadult területeken az élet újraindulásával párhuzamosan megteremtődött a lehetőség az ország demokratikus politikai életének kibontakoztatására. A felszabadított területeken a demokratikus újjászületés motorjai — különösen a forradalmi hagyományokkal rendelkező Viharsarokban — a kommunisták és a szervezett munkások voltak. A községek, városok jó részében szinte a felszabadulással egy időben megkezdődött a kommunista pártszervezet megteremtése, a legális csoportok szervezése. A kommunisták tudatában voltak annak, hogy az újjászülető Magyarország az antifasiszta és demokratikus erők együttműködésére épül; ennek szellemében jártak el a népi szervek megalakításakor, a közigazgatási tevékenység megindításakor. Munkájuk és politikai elképzeléseik azonban, központi vezetés hiányában — a Kommunista Párt illegális központi vezetősége a körülzárt fővárosban dolgozott —, igen széles skálát mutattak, és számos esetben a Magyarországi Tanácsköztársaság történelmi örökségének a folytatását jelentették. A kommunisták ösztönzésére éledezni kezdtek a demokratikus pártok és szervezetek is, azonban létrejöttük — különö-

sen kezdetben —, központi irányítás hiányában, vontatottan haladt.

A széleskörűen kibontakozó demokratikus népi mozgalom lendítőerejét, gerincét a nemzeti bizottságok és a népi szervek adták. 1944. december közepéig csak néhány helyen alakult meg a nemzeti bizottság — Békéscsabán, Debrecenben, Hódmezővásárhelyen, Szegeden, Szentesen és másutt —, azonban helyi kezdeményezésre szinte mindenütt működni kezdtek, más-más elnevezéssel, a népi szervek. Ezek a kibontakozó demokratikus népmozgalom tényleges helyi szervei lettek, elődei a tulajdonképpeni nemzeti bizottságoknak. Ezekben a népi szervekben kezdetben a kommunisták mellett nem elsősorban a többi demokratikus pártok és szervezetek képviselői tevékenykedtek, hanem azok, akiket környezetük baloldali, haladó gondolkodásúaknak ismert. Jó részük, számszerűleg is, a munkásmozgalmi, szakszervezeti múlttal rendelkezők soraiból került ki. A létrejött népi szervek, amelyek a központi államhatalom megteremtéséig helyi szinten kezükben összpontosították a közigazgatási munka zömét és a teljes hatalmat, az első hónapokban a dolgozó osztályok közvetlen összefogását jelentették. A felszabadulással szinte egy időben megalakult népi szervek összetétele a későbbiek során módosult, hiszen hamarosan kiegészültek a többi demokratikus párt képviselőivel is, vagy pedig tagjaik váltak a többi demokratikus párt és szervezet kezdeményezőjévé és ezzel egyúttal testületi képviselőjévé is.

A népi szervek létrejöttével, a kommunista pártszervezetek megalakulásával egy időben kibontakozott a szakszervezeti mozgalom is. A szó legszorosabb értelmében a felszabadulást követő órákban, napokban alakult meg a földmunkások szakszervezete Csorváson, Szentesen, Csongrádon, Kiskunfélegyházán, Mezőhegyesen és másutt. A szakszervezeti vezetők Szegeden a felszabadulást követő órákban munkához láttak,

néhány napon belül megteremtették a gyárak vezetését és a termelés megindítását irányító üzemi tanácsokat, üzemi bizottságokat, majd november 4-re kidolgozták azok helyi érvényű szabályzatát is. A nagy erejű szervezést mutatja, hogy november végén már 16 szakmai szervezet működött Szegeden. A szegedi szakszervezetek az újjáépítés, az új élet megindításában való részvétel mellett bekapcsolódtak — egyenrangú félként — a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) létrehozásába, küzdelmet indítottak a fasizmus maradványainak felszámolásáért. S 1945 januárjában megjelent Szegeden a szakszervezetek heti közlönyének első száma is, *Munka* címmel, amely fontos szerepet vállalt a szervezett dolgozók mozgalmának összefogásában, irányításában, az országépítő feladatok teljesítésében. Ugyancsak itt látott napvilágot „szabad szakszervezetek" elnevezéssel a szakmai szervezetek új alapszabálya is. Hasonlóképpen folyt le a szervezett dolgozók mozgalmának talpra állása a felszabadult országrész más városaiban, így Debrecenben, Miskolcon, Szolnokon, majd 1945 első napjaiban a Dunántúl déli területein is, többek között Pécsett, Mohácson és Siklóson.

A felszabadult területeken újjáalakuló szakmai szervezetek mindenütt cselekvő részesei lettek a népi szerveknek, a nemzeti bizottságoknak, a helyi közigazgatási teendőket ellátó testületeknek. Munkájukkal már az első hetekben-hónapokban olyan tekintélyt vívtak ki, hogy a kiépülő demokratikus állam politikai irányításában országos szinten is helyet kaptak. Ennek révén a szervezett dolgozók nemcsak munkáspártjaik útján, hanem szakmai szervezeteik révén is a politikai irányítás tevőleges részesévé váltak.

A Szovjetunióban élő magyar kommunista emigráció vezetői a horthysta átállási kísérlet kudarcba fulladását követően, 1944. október vé-

gén kaptak lehetőséget arra, hogy hazatérhessenek a felszabadult országrészbe. Erre az időpontra a párt Külföldi Bizottsága egy, a széles nemzeti összefogásra épülő akcióprogram kimunkálásával készült fel, amelyet szeptember és október folyamán több értekezleten megvitattak. A vita során a népi demokratikus átalakulással összefüggő szinte valamennyi lényeges kérdés, elméleti-politikai téma napirendre került. A magyar kommunista emigráció a nemzetközi munkásmozgalom Moszkvában élő vezetőinek tanácsára úgy döntött, hogy a párt Magyar Kommunista Párt (MKP) néven szerveződik újjá. A hazatérő legális Központi Vezetőség tagja lett Farkas Mihály, Gerő Ernő, Nagy Imre és Révai József, vezetője Gerő Ernő, helyettese Nagy Imre.

A legális Központi Vezetőség tagjai 1944. november 5-én érkeztek meg Szegedre, a pártvezetés első székhelyére. A hazaérkező vezetők előtt kettős feladat állt: egyrészt meg kellett kezdeni a kommunista párt sorainak megszervezését egy világos, egyértelmű program és szervezeti szabályzat alapján, másrészt e célokat népszerűsíteni kellett a demokratikus erők és politikai csoportosulások, a lehetséges szövetségesek között.

Az MKP célkitűzéseinek, programjának első nyilvános jellegű meghirdetésére november 7-én került sor, amikor a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének évfordulóját ünnepelve, legális keretek között, nagygyűlésen hangzott el a gyorsan népszerűvé vált jelszó: „Lesz magyar újjászületés!" Ugyanezen a gyűlésen hangzott el a felhívás a Szociáldemokrata Párthoz és más demokratikus pártokhoz, hogy kezdjenek hozzá szervezeteik megteremtéséhez, újjáélesztéséhez, kapcsolódjanak be a demokratikus nemzeti egység alapján folyó antifasiszta harcba, az ország újjáteremtésébe. Ennek érdekében az MKP vezetői javasolták, hogy hozzanak létre egy központi szervezetet, amelynek helyi

szervei a már fokozatosan kiépült vagy kiépülő nemzeti bizottságok lennének. Kifejtették a meghirdetett jelszó konkrétabb tartalmát is, hangsúlyozva: a cél a szabad, független, demokratikus Magyarország megteremtése, a haladó gondolkodású és demokratikus erők összefogása.

A két nap múlva ugyancsak Szegeden megtartott első kommunista aktívaértekezleten a legsürgetőbb feladatnak a fasizmus elleni harcra való mozgósítást jelölték meg. Ugyanezen az értekezleten hangzott el először javaslat formájában, hogy a nemzeti összefogás létrehozandó szerve a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front nevet viselje. November 19-én, a szegedi kommunisták taggyűlésén, a párt vezetői ismertették a demokratikus újjászületés programját, és ezzel megindították azt az akciót, amelynek keretében a többi demokratikus politikai erő tagjai sorában népszerűsíteni, elfogadtatni kívánták javaslataikat. A taggyűlésen ugyanakkor azok meggyőzését is vállalni kellett, akik közvetlenül a szocializmus megteremtését, a szocialista végcél kitűzését tartották fontosnak.

A szegedi kommunisták taggyűlése beható vita után elfogadta az akcióprogramot, megállapítva, hogy annak végrehajtása még nem jelenti a szocialista Magyarország megteremtését, azonban az adott körülmények között a magyar proletariátus ezen az úton juthat el a leggyorsabban a szocialista társadalomhoz. A szegedi taggyűlést követően az akcióprogram ismertetésére november végén és december elején más pártszervezetekben is sor került.

A kommunista vezetők a párt központi szervének megteremtése, programjának ismertetése mellett hozzákezdtek a demokratikus pártok, politikai csoportosulások aktivizálódásának segítéséhez, ösztönzéséhez. Kezdeményezésükre már november 9-én Szegedre érkezett Erdei Ferenc, a Nemzeti Parasztpárt (NPP) egyik vezetője, aki támogatta az MKP politikai elképzelé-

seit. Ettől kezdve Erdei Ferenc hatalmas aktivitással kapcsolódott be az NPP újjászervezésébe, az új élet kibontakoztatásába.

A régi szegedi kisgazda politikusok húzódoztak a politikai életbe való bekapcsolódástól. Ezért november 12-én Erdei Ferenc (NPP) és Révai József (MKP) felkereste a Szeged melletti Mórahalom plébánosát, Balogh Istvánt — a kisgazdapárti politikust —, és megegyeztek abban, hogy a páter felveszi a kapcsolatot a kisgazda vezetőkkel, közreműködik a párt életének újraindításában, és lapját, a *Délmagyarország*ot közös pártközi demokratikus újságként jelenteti meg. Két nap múlva megfogalmazták a lap politikai irányvonalát, megállapítva, hogy a *Délmagyarország a demokratikus, független, népi Magyarországért küzd,* támogatja a Vörös Hadsereg felszabadító harcát, a környező demokratikus államokkal és az antifasiszta nagyhatalmakkal való együttműködés szellemében munkálkodik, földreformot hirdet és elősegíti az MNFF, valamint a nemzeti bizottságok megteremtését. A megállapodás alapján november 19-én már utcára is került a *Délmagyarország* első száma. Az MNFF lapjaként megjelenő újság munkáját háromtagú bizottság irányította. A szerkesztő bizottság elnöke Erdei Ferenc lett, tagjai Balogh István és Révai József.

A lap első számának programadó cikke — amelyet Révai József készített, de aláírás nélkül jelent meg — kifejtette, hogy az MNFF kész mindenkivel összefogni a német fasiszták és a nyilasok elleni harcban. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy le kell vonni a tanulságokat a katasztrófapolitika következményeiből. A programadó cikk síkraszállt a földreform megvalósítása mellett, és a nyilvánosság előtt először fogalmazta meg, hogy a magyar népnek, a maga erejéből, új kormány, új államhatalom megteremtésére kell törekednie. Ugyanebben a számban látott napvilágot Vörös János átállt egykori

vezérkari főnök november 5-i felhívása is, amely felszólította a honvédeket, hogy esküjük szellemében, fegyverrel forduljanak szembe az ország német elnyomóival.

Miután november végén az antifasiszta nagyhatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy a felszabadult területeken a demokratikus magyar politikai erők koalíciós alapon előkészítsék egy németellenes kormány létrehozását, szükségessé vált az MKP akcióprogramjának nyilvánosságra hozatala is. A dokumentum 1944. november 30-án jelent meg a debreceni *Néplap*ban *„Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja. Az MKP javaslata"* címen. Az MKP programja bevezetőjében megállapította, hogy a horthysta rendszer háborús politikája megrendítette a magyar államiság alapjait, elpusztította a nép évszázados munkájának gyümölcsét. Az országot ért katasztrófa ellenére is lehetőség van Magyarország újjászületésére, ha „minden becsületes magyar összefog a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontban az új, életerős, demokratikus Magyarország felépítéséért, ha a nép veszi kezébe az ország vezetését". Az újjászületés elengedhetetlen feltétele, hogy a nemzet azonnal szakítson a fasiszta Harmadik Birodalommal és cselekvő részt vállaljon a Vörös Hadsereg felszabadító harcaiban.

Az MKP programja megfogalmazta a konkrét teendőket is. Ennek megfelelően követelték a hazaárulók, a háborús bűnösök letartóztatását és felelősségre vonását a létrehozandó népbíróságok útján, vagyonuk elkobzását; valamennyi fasiszta, németbarát szervezet feloszlatását, működésük megakadályozását; a közigazgatás, a bíróságok, a honvédség, a karhatalom megtisztítását a nyilasoktól és a népellenes személyektől. Külön hangsúlyozta a program a népellenes törvények hatálytalanítását; az általános, titkos, egyenlő, nőkre is kiterjedő választójog biztosítását; a demokratikus szabadságjogok maradéktа-

lan érvényesítését; a közélet, az oktatás és a kultúra megtisztítását a fasiszta mételytől, továbbá a faji és a nemzeti gyűlölködés eszméjétől.

A program a nemzeti függetlenség kivívása mellett a legfontosabb feladatnak a földreform megvalósítását tartotta, amit a „legrövidebb határidőn belül, a földigénylők közreműködésével" kell végrehajtani. Az MKP dokumentuma a továbbiakban a nagytőke korlátozását célzó intézkedéseket foglalta össze: a kartellek és nagybankok állami ellenőrzését, a bányák, a kőolajforrások, a biztosítóintézetek és a villanytelepek állami tulajdonba vételét. Mindemellett azonban hangsúlyozta, hogy „elő kell mozdítani a magánkezdeményezést és a magánvállalkozást az egész nép általános érdekeinek javára". A Kommunista Párt síkraszállt a háború következtében elpusztult vagy megsérült gyárak, lakóházak, közlekedési berendezések egységes — állami irányítással és támogatással folyó — újjáépítéséért.

A munkásosztály harcának régi célkitűzéseit megfogalmazva, a program követelte a napi 8 órai munkaidő, a fizetett szabadság, a kollektív szerződések, a sztrájkjog törvényes biztosítását; a dolgozó nők és a gyermekek védelmét; a munkásbiztosítás teljes önkormányzatát és kiterjesztését a mezőgazdasági munkásokra, valamint a cselédekre. Külön foglalkozott a dokumentum a demokratikus külpolitika feladataival, és megállapította, hogy az ország demokratikus átalakítása elválaszthatatlan a demokratikus külpolitikai irányvonaltól. Ennek megvalósítása érdekében gyökeresen szakítani kell a német fasizmushoz igazodó külpolitikai vonalvezetéssel, jószomszédi viszonyt szükséges teremteni a környező államokkal, valamint az antifasiszta nagyhatalmakkal.

A program végül javasolta, hogy építsék ki a demokratikus pártok képviselőiből a városi és községi nemzeti bizottságokat. A nemzeti bizottságok a megalakítandó MNFF szervei legyenek.

Mindezzel összhangban a dokumentum sürgette az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívását és az Ideiglenes Kormány megalakítását.

Az MKP *antifasiszta, antifeudális, antiimperialista és demokratikus jellegű programjavaslata* nemcsak összegezte a nemzet előtt álló legfontosabb feladatokat és mutatta meg az utat a háborús katasztrófa következményeinek felszámolásához, hanem egyúttal lehetővé tette és elősegítette, megkönnyítette a széles nemzeti összefogás megteremtését, amely egyszersmind a célkitűzések végrehajtásának előfeltétele is lett.

November második felében jelentős előrehaladás történt a pártpolitika területén is. Az MKP, az NPP, valamint az újjászerveződő szakmai szervezetek mellé november 23-án felsorakozott a Kisgazdapárt is, amely Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (FKgP) néven megkezdte működését, és egyúttal kimondta csatlakozását a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronthoz. Kisgazda ösztönzésre néhány nap múlva Szegeden zászlót bontottak más polgári csoportosulások is, és megalakult a Polgári Demokrata Párt (PDP). November folyamán fordulat következett be a szociáldemokrata mozgalom munkájában is, lendületet vett a pártszervezés. A hónap végén a Szociáldemokrata Párt (SZDP) szegedi erői csatlakoztak negyedik pártként a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronthoz. Ugyanekkor jelentette be csatlakozását a PDP is.

Ilyen előzmények után javasolta az MKP a demokratikus pártoknak és a szakszervezeteknek, hogy „hivatalosan" is azonnal alakítsák meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot. A kommunisták kezdeményezésére december 2-án megbeszélést tartottak az öt párt és a szakmai szervezetek képviselői, megvitatták, majd kisebb módosításokkal elfogadták az MKP november 30-án nyilvánosságra hozott programját, és elhatározták a *Magyar Nemzeti Függetlenségi Front megalakítását.* A döntést másnap egyhangúlag meg-

erősítette a szegedi népgyűlés is. Ezzel a kommunisták programja a magyar nép túlnyomó többségét jelentő antifasiszta, demokratikus, forradalmi erők közös célkitűzésévé, az MNFF harci irányvonalává vált.

Az ország számottevő területeinek felszabadítását követően — ami a demokratikus kibontakozás előfeltétele volt —, az MNFF megalakulásával megteremtődött az alapfeltétele annak, hogy létrejöjjön a háborús átállást, a demokratikus átalakulást vezető és irányító központi kormányzat. Az MNFF, amely a munkásosztály, a parasztság, az értelmiség és a városi kispolgárság, továbbá a németellenes polgári erők szövetségét testesítette meg, december elején létrehozta azt az előkészítő csoportot, amely magára vállalta a demokratikus átalakulás nagy munkájában vezető szerepet betöltő hazafiak tömörítését.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása

Az új, demokratikus államhatalom belső feltételeinek a megteremtése mellett szükséges volt az antifasiszta nagyhatalmak támogatásának a biztosítása is. Ennek érdekében a december 3-án megtartott szegedi népgyűlés táviratot küldött az antifasiszta nagyhatalmak vezetőinek — Joszif Visszarionovics Sztálinnak, Franklin Delano Rooseveltnek és Winston Churchillnek —, amelyben kérték, tegyék lehetővé a magyar népnek, hogy kilépjen a német szövetségből és kivegye részét a fasizmus elleni harcból, továbbá, hogy megalakítsa ideiglenes kormányát.

Mindezzel szinte egy időben, november végén az MKP Központi Vezetőségének két tagja a felszabadult területek küldötteként Moszkvába utazott, hogy a szovjet kormánnyal — és rajta

keresztül az antifasiszta nagyhatalmakkal — tárgyaljon. Emellett megbeszéléseket folytattak a Moszkvában tartózkodó horthysta fegyverszüneti bizottság tagjaival és az átállt tábornokokkal is, hogy bevonják őket a létrehozandó ideiglenes kormányba. Kormányba való bevonásukat az antifasiszta nagyhatalmak is támogatták.

A megbeszélések során, december elején, az antifasiszta nagyhatalmak teljesíthetőnek ítélték meg az ideiglenes kormány létrehozására irányuló kérést. Ezzel megteremtődött a tényleges cselekvés lehetősége az új, demokratikus államhatalom létrehozása érdekében. Miután a küldöttek visszatértek Moszkvából, megalakult Debrecenben, december 12-én, az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága, amelynek 17 tagja a politikai pártok képviselőiből és pártonkívüliekből tevődött össze. Az Előkészítő Bizottság azonnal kiáltvánnyal fordult az ország népéhez, majd december 14—20. között lebonyolította a felszabadult országrészben — ahol ezt a viszonyok már lehetővé tették — az ideiglenes nemzetgyűlési választásokat.

A helyi nemzeti bizottságok által 44 városban és községben megtartott „küldöttválasztó" tömeggyűléseken került sor az Ideiglenes Nemzetgyűlés 230 képviselőjének megválasztására. A tömeggyűlések egyúttal az MNFF programjának ismertetését, népszerűsítését is magukra vállalták. A közfelkiáltással megválasztott képviselők megbízatása nemcsak az antifasiszta, függetlenségi és demokratikus feladatok teljesítésére szólt, hanem lehetőséget biztosított arra is, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés, mint törvényhozó hatalom, az MNFF programjának megvalósítása érdekében akár több vagy többször átalakított ideiglenes kormányt is létrehozhasson.

A megválasztott képviselők a Vörös Hadsereg segítségével jutottak el Debrecenbe. 1944. december 21-én délután fél háromkor a debreceni református kollégium oratóriu-

mában megnyílt az *Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülése.* A történelmi jelentőségű eseményt tudatosan szervezték meg abban a városban és azon a helyen, ahol 95 évvel korábban, 1849. április 14-én a forradalom és a szabadságharc országgyűlése kimondta a Habsburg-ház trónfosztását.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben 230 képviselő foglalt helyet. A megválasztott képviselők közül 71 a Magyar Kommunista Párt, 38 a Szociáldemokrata Párt, 16 a Nemzeti Parasztpárt, 55 a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, 12 a Polgári Demokrata Párt tagja volt. 19 képviselő vett részt a szakszervezetek megbízottaként, míg ugyanennyien pártonkívüliekként csatlakoztak az Ideiglenes Nemzetgyűléshez. A mandátumok megoszlása egyértelműen mutatta, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlésben a baloldal — az MKP, az SZDP, az NPP és a szakszervezetek — abszolút többséggel rendelkezik. Ez visszatükröződött a megválasztott személyek foglalkozás szerinti összetételében is: 82 munkás, szegényparaszt és földműves, 37 középparaszt és módosabb gazda, 51 értelmiségi (pedagógus, újságíró stb.), 11 alkalmazott, 35 kis- és középtőkés, valamint 14 pap, katonatiszt és egyéb foglalkozású foglalt helyet a padsorokban. A németellenes horthysta katonatiszti és polgári erőket tehát elsősorban a kisebbséget alkotó tőkés, tiszti, papi csoport képviselte; többségük a pártonkívüliekhez tartozott. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés politikai pártok és társadalmi osztályok, rétegek szerinti összetétele megfelelt a felszabadult országrészben 1944 végén kialakult erőviszonyoknak. Itt érdemes megemlíteni, hogy a képviselők sorában két nő, Andics Erzsébet és Rácz Zoltánné, az MKP tagjai foglaltak helyet.

A tanácskozás megnyitását követően a képviselők elfogadták az MNFF programját, majd a negyedszázados horthysta rendszer uralmát megszakítva, a testület kimondta — mint ahogy azt

a magyar néphez intézett „Szózat" megfogalmazta —: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés ünnepélyesen kijelenti, hogy kezébe veszi a gazdátlanul maradt ország ügyeinek intézését mint a nemzeti akarat kifejezője, a magyar szuverenitás birtokosa!"

Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek a magyar néphez intézett „Szózata" összegezte a legfontosabb feladatokat: a hitlerista Németországgal való szakítást és szembefordulást, az antifasiszta nagyhatalmakkal a fegyverszünet megkötését, a romba döntött ország újjáépítését, a földreform megvalósítását. Felszólította a honvédeket, a magyar nemzet tagjait, kapcsolódjanak be a német megszállók elleni szabadságharcba. A „Szózat" hangsúlyozta, hogy Szálasi Ferenc és társai a hatalom bitorlói, akik a németek erőszakos támogatásával szerezték meg a hatalmat, és ezért nem nyilatkozhatnak és cselekedhetnek a magyar nép nevében. A „Szózat" befejezésül megállapította: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásával új fejezete kezdődött a magyar történelemnek! Megkezdődött a független, szabad, demokratikus Magyarország építése!"

A tanácskozás második napján — december 22-én — az Ideiglenes Nemzetgyűlés megválasztotta az *Ideiglenes Nemzeti Kormányt*, amelynek tagjai lettek:

miniszterelnök: *Dálnoki Miklós Béla* (pártonkívüli [pkv]),

belügyminiszter: *Erdei Ferenc* (NPP),

földművelésügyi miniszter: *Nagy Imre* (MKP),

honvédelmi miniszter: *Vörös János* (pkv),

igazságügy-miniszter: *Valentiny Ágoston* (SZDP),

iparügyi miniszter: *Takács Ferenc* (SZDP),

kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter: *Gábor József* (MKP),

külügyminiszter: *Gyöngyösi János* (FKgP),

népjóléti miniszter: *Molnár Erik* (MKP),

pénzügyminiszter: *Vásáry István* (FKgP),

vallás- és közoktatásügyi miniszter: *gróf Teleki Géza* (pkv),

közellátásügyi miniszter: *Faragho Gábor* (pkv).

A kormány személyi összetételében, a miniszteri tárcák elosztásában az MNFF pártjai már korábban megegyeztek, és az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjai a pártok által benyújtott javaslatot hagyták jóvá.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány jellegében hasonló lett az Ideiglenes Nemzetgyűléshez, azonban soraiban a nemzetközi erőviszonyok és a magyarországi katonai helyzet alakulása miatt viszonylag nagyobb számban kaptak helyet egykori horthysta katonatisztek és politikai személyiségek. Mindezek ellenére az Ideiglenes Nemzeti Kormány a munkásosztály, a parasztság és a középrétegek — polgárság — végrehajtó hatalmát fejezte ki. Jellegét ugyanis nem elsősorban a miniszteri tárcák számszerű megoszlása határozta meg — noha természetesen ez sem elhanyagolható szempont —, hanem a baloldali erőknek a törvényhozásban betöltött tényleges szerepe.

A forradalmi erőket az ország mielőbbi újjáépítésének érdeke késztette arra, hogy a messzemenő társadalmi-gazdasági változásokat megfogalmazó program alapján együttműködjenek a németellenes polgári, burzsoá csoportokkal. A lassan újjászerveződő polgári erőket — amelyek csak részben értettek egyet az MNFF programjával — a nemzetközi és hazai körülmények késztették arra, hogy tudomásul vegyék a program számukra kedvezőtlen célkitűzéseit is. Erre ösztönözte őket a Szovjetunió, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok antifasiszta együttműködése, az a tény, hogy saját kizárólagos hatalmuk megteremtésének feltételei nincsenek meg, és hogy a kormányban való részvétel nélkülözhetetlen kritériuma lett az MNFF programjának elfogadása. Természetszerűleg az

MNFF programjának következetes végrehajtása csak úgy volt biztosítható, ha a létrejött új hatalom a munkásosztály és a parasztság akaratát testesíti meg. Ennek érdekében érvényesíteni kellett a munkásság és a parasztság forradalmi demokratikus diktatúráját, amely egyet jelentett a fasiszta maradványok következetes szétzúzásával, a horthysta és reakciós politikai erők törekvéseinek visszaszorításával.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása — mindezen tényezők figyelembevételével — egyúttal a népi demokratikus Magyarország megszületésének a kezdetét jelentette, a magyar nép történetének valóságos, tényleges sorsfordulója lett. Létrejöttével megteremtődött minden feltétel ahhoz, hogy ha megkésve is, az ország szakítson a fasiszta szövetséggel, szembeforduljon a hitleri Németországgal, elinduljon a társadalmi-gazdasági felemelkedés útján.

IV. A „hungarista" Magyarország

„Nemzetvezető": Szálasi Ferenc

A hatalomra jutott Nyilaskeresztes Párt az „ország újjáépítésének terve" hangzatos címet viselő vaskos program — valójában csupán tervezett intézkedések gyűjteménye — alapján fogott hozzá uralma gyakorlásához, a berendezkedéshez. A program alapját a hungarizmus elveinek a megvalósítása jelentette, azaz a totális nemzetiszocialista rendszer kiépítése, az ország még meglevő gazdasági és katonai erejének teljes mozgósítása a fasiszta háborús gépezet érdekében.

A terjedelmes program ezeknek a célkitűzéseknek a gyakorlati végrehajtásához, érvényesítéséhez szükséges intézkedések sorát foglalta egybe. A program központi helyet szentelt az államfői tisztség betöltésének, és kilátásba helyezte, amennyiben ezt a kérdést az országgyűlés „törvényesen" nem oldja meg, akkor a kormányzótanács dönt. A „terv" az országgyűlés vonatkozásában még nem fogalmazta meg a teljes átalakításról szóló elképzelést, ezt csak az államfő megválasztása után kívánta napirendre tűzni. A munkaterv megbízta a minisztereket a „totális hadba vetés" előfeltételeinek megteremtésével. Előírta az új katonai vezérkar létrehozását és — a Szálasi Ferenc által elképzelt egyenjogú szövetség alapján — összekötő tisztek kinevezését a német parancsnokságokhoz. A tervek között szerepelt a totális

mozgósítás igényeinek megfelelő jogi szabályozás elkészítése is.

Az „ország újjáépítésének terve" a gazdasági élet vonatkozásában a legnagyobb beavatkozást a kiürítés előkészítésében irányozta elő, azonban nem részletezte ennek tartalmát. A szociális demagógiát sem nélkülöző gazdasági elképzelések egy része eleve komolytalannak bizonyult, más része pedig kifejezetten a termelésnek és a munkaviszonyoknak a totális mozgósítás szolgálatába állítását jelentette. A kormányzat a munkatervben feladatul szabta a mezőgazdaság gépellátásának biztosítását, a parasztság hitelellátásának, eladósodásának megszüntetését 1945. január 1-ig. A „terv" szerint törvényt kell kidolgozni a bányák és az energiatermelő üzemek államosításáról, továbbá elrendelték a hadiüzemek állami ellenőrzését és a többi nagyüzem azonnali leállítását. A feladatok között szerepelt a kereskedelem szövetkezeti alapon történő átszervezése is.

Az új minisztertanács október 17-i ülésén került sor annak a kormányprogramnak az elfogadására, amely minden olyan kérdést, feladatot felölelt, amely a totális fasiszta rendszer megteremtéséhez szükséges volt. A miniszterek egyúttal ízelítőt kaphattak a „nemzetvezető" irányítási módszereiből is. A szélsőjobboldali politikai pártok tagjaiból álló koalíciós kormány tagjai a felmerült kérdésekre ugyanis csak igennel vagy nemmel válaszolhattak. Meghatározták Szálasi Ferenc érkezésekor és távozásakor a felállás és leülés idejét, szabályozták az üdvözlés formaságait, kijelölték a köpenyét lesegítő és felsegítő személyt. Eldöntötték, hogy a beterjesztett javaslathoz az előadón kívül csak Szálasi Ferenc szólhat hozzá. A „nemzetvezető" személyes diktatúrájának formai szabályozásán túlmenően a minisztertanács eltörölte a korábban bevezetett alkoholtilalmat, havi 200 millió pengőről 300 millióra emelte a közös katonai terhek fejében

Németországnak nyújtandó hozzájárulást és korlátlan hitelt hagyott jóvá a fasiszta birodalom szükségleteinek kielégítéséhez.

A hatalomátvételt követő első napok legfontosabb feladatai közé tartozott a hadsereg megszilárdítása. A nyilasok ennek érdekében a hadsereg vezetői közül rövid úton letartóztatták, félreállították a velük egyet nem értőket, ugyanakkor rehabilitálták mindazokat a tiszteket, akiket korábban szélsőjobboldali magatartásuk miatt távolítottak el a fegyveres erőktől. Október 17-én a tiszteket és honvédeket feleskették az új hadúrra: Szálasi Ferencre. Bevezették az új üdvözlési formulát: „Kitartás! Éljen Szálasi!" Annak ellenére, hogy a szélsőjobboldali hatalom a németek katonai terveivel teljes mértékben egyetértett és azok megvalósítását minden eszközzel támogatni kívánta, az 1., a 2. és a 3. magyar hadsereg feletti parancsnoklási jog továbbra is teljesen egyértelműen a náci katonai vezetők hatáskörébe tartozott.

A nyilas katonai szervek hatásköre így a hadsereg fegyelmének megszilárdítására, a honvédelmi munkára kötelezett lakosság mozgósítására, a bevonultatott korosztályok felfegyverzésére korlátozódott. Feladataikat azonban még a példátlan megtorlásokkal sem tudták teljesíteni. Különösen fájdalmasan érintette a „nemzetvezetőt" és környezetét, hogy a németek véleménye a magyar haderőről a puccsot követően sem javult. Sőt a német hadvezetés éppen azt állapította meg, hogy a hatalomátvételt követően a magyar egységek harci értéke tovább csökkent és számos jól felkészült tiszt megtagadta a parancsteljesítést. A náci véleménynek az lett a következménye, hogy a magyar egységeket fokozatosan kivonták a frontról és a Dunántúlra összpontosították.

A nyilas kormány már október 17-én intézkedett a totális mozgósításról, amelynek értelmében előbb a 18—70 év közöttieket, majd de-

cember 10-én 14 éves kortól mindenkit — férfiakat és nőket egyaránt — hadkötelesnek nyilvánított, és halálbüntetés kilátásba helyezésével kívánt harcba vetni. Kevés sikerrel. A későbbiekben azt fontolgatták, hogy 12 éves kortól mindenkit munkaszolgálatra hívnak be. Jóváhagyták a Szent László hadosztály felállítását, és elrendelték a Hunyadi SS páncélgránátos-hadosztály megszervezését. Október 20-án harcba vetették a leventéket is.

Szálasi Ferenc az elszenvedett katonai kudarcokért a felelősséget a hátországra hárította. Lépéseket tett a nyomasztó katonai felszerelési hiány német forrásból történő pótlására. A Harmadik Birodalomnak azonban ebben az időben már saját csapatai felszerelése is gondot okozott, és nem kívánt a szűkös készletből semmit sem átadni. A Wehrmacht főparancsnoksága, miután látta a Szálasi-féle intézkedések sorozatos kudarcát, október 28-án elrendelte a még használható magyar katonai egységeknek a német csapattestekbe való közvetlen besorolását.

A nyilas párttagok hihetetlen gyorsasággal hajtották végre az „őrségváltást" a gazdasági és a kulturális élet különböző pozícióiban, ugyanakkor halálbüntetéssel fenyegették a munkájukat el nem látó közhivatalnokokat. November folyamán a közalkalmazottaknak és a tiszteknek esküt kellett tenniük Szálasi Ferencre, a minisztériumok élére pártmegbízottakat neveztek ki, akiknek feladatköre a szükséges személycserék lebonyolítására terjedt ki. Az egyre fokozódó zűrzavar azonban lényegében minden tényleges tevékenységet megbénított.

Súlyos kudarc érte a hatalomra jutott szélsőjobboldalt a diplomáciai testület vonatkozásában. Tagjai széles körben Horthy Miklós mellett tettek hűségnyilatkozatot. Így járt el többek között az ankarai, a berni, a lisszaboni, a madridi, a stockholmi, a koppenhágai külképviselet.

A diplomáciai testület ezen tagjait a nyilasok halálra ítélték és vagyonukat elkobozták.

Közel hétheti alkudozás után született csak döntés az államfői tisztség rendezésének módjáról. Szálasi Ferenc eredeti elképzelése az volt, hogy megszünteti a kormányzói jogkört, és egyúttal saját magát nevezi ki nádornak. Ez a terv azonban hosszas alkudozások után megbukott, miután szélsőjobboldali politikai partnerei ellenezték megvalósítását, de a németek egyetértése is hiányzott. Ekkor született meg a kompromisszum, amely az államfői tisztet egyelőre betöltetlenül hagyta, azonban a „nemzetvezetőt" felruházta a kormányzó valamennyi korábbi jogkörével, és formálisan — ellenőrzési feladattal — mellé rendelte a kormányzótanácsot. Ezt a javaslatot november 3-án elfogadta a felsőház, majd a képviselőház is, és másnap a Budai Várban megrendezhették az eskütételt. Az eseményen az új „arisztokrácia" zöldinges, bilgericsizmás képviselői mellett ott voltak a „kékvérűek" régi gárdájának tagjai is, így a Habsburg főhercegek, a koronaőrök, a felsőház tagjainak jó része, a miniszterek és a képviselők.

A félelem hónapjai

Az október 15-i győzelem a nyilasok számára a régen várt és áhított hatalom mellett a könyörtelen megtorlás és a szabad rablás időszakát nyitotta meg. A Nyilaskeresztes Párt tagjai hasonló kedvezményekhez jutottak, mint a nemzetiszocialisták Németországban. Emellett Szálasi Ferenc és társai mindent megtettek, hogy a párt tagjainak számát növeljék. Ennek érdekében felcsillantották a gyors és korlátlan meggazdagodás, a szabad rablás lehetőségét, és különösen a lumpenelemekből, az alvilágból, valamint a félrevezetett fiatalok soraiból növelték létszámukat. Eltörölték a korábban kiszabott bírói ítéle-

teket, és a pártlagokat kivonták a bíróságok hatásköréből. Ellenük bírósági ítélet csak a „nemzetvezető" hozzájárulásával lett érvényesíthető.

Október 20-án napvilágot látott a rögtönítélő bíráskodásról szóló rendelet, amelyet gyors ütemben követtek — két hónap alatt hat alkalommal — a további statáriális intézkedések. A féktelen terror légkörében a gyanú, a megalapozatlan vádaskodás, a személyes bosszú elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy valakit halálra ítéljenek. A rögtönítélő bíráskodás szellemében mindenki gyanúsnak, sőt ellenségnek számított, a személyi és vagyonbiztonság gyakorlatilag megszűnt. Egyre szélesebb rétegeket tekintettek kommunistagyanúsnak, katonaszökevénynek vagy árulónak.

A nyilas pártszolgálat, a tábori csendőrség, a Nemzeti Számonkérő Szék határtalan terrort érvényesített. A többnyire géppisztolyokkal felszerelt nyilas különítmények a lopás, a rablás és az önkényeskedés szellemében, politikai ürügyekbe és indokokba burkolva hajtották végre megtorló akcióikat. Különösen kegyetlen megpróbáltatás jutott osztályrészül az izraelita vallásúaknak. A budapesti külföldi követségek és a Horthy Miklós által kibocsátott menlevéllel rendelkezők december 1-ig elhagyhatták az országot — számuk néhány ezer főt tett ki —, a többieket 12 éves kortól munkaszolgálatra kötelezték. A puccsot követően azonnal megjelent újból Adolf Eichmann SD-Obersturmbannführer, újabb 50 000 munkaszolgálatost követelve. A behívások már október végén megtörténtek. Hamarosan megindították a nyugati határ felé gyalogmenetben az elsősorban nőkből és gyerekekből álló csoportokat — a férfiak zömét már korábban deportálták —, akiknek kálváriája az úton folytatódott. A kísérők brutalitása óráról órára megnyilvánult, és vagy a gyalogút során, vagy a munkába érkezés helyén — Adolf Hitler

az osztrák—magyar határon új „keleti falat" akart velük építtetni — a halál várt rájuk.

A budapesti külföldi követségek és a pápai nuncius tiltakozására a deportálásokat november közepén leállították, azonban a fővárosban maradt izraelita vallásúakat továbbra is büntetlenül terrorizálhatták a különítmények. A rablásnak, fosztogatásnak „törvényes látszatot" adott az a november 3-i rendelet, amelynek értelmében a zsidók minden tulajdona az államra szállt. Ahogy növekedett a terror, úgy fokozódott — ha nem is azzal egyenes arányban — a segítőkészség, az ellenállás. A külföldi követségek menlevelei egyre szélesebb körben terjedtek, és mintegy 30 000 embernek nyújtottak védelmet, noha a pártszolgálatosok nem minden esetben vették figyelembe ezeket. Az egyház is aktívabb támogatást nyújtott, az ellenállási mozgalom pedig hamis igazolványokat gyártott a védtelenek részére. Egyre többen bújtatták ismerőseiket, barátaikat, rokonaikat.

November közepétől, a terror új hullámának nyitányaként, egyre-másra hurcolták el az izraelita vallásúakat és a gyanúsnak tűnő személyeket a különítmények. Napról napra nőtt azoknak az embereknek a száma, akiket százával-ezrével hurcoltak el a nyilasházakba, és kegyetlen kínzások közepette vagy a nyilasházak pincéjében, vagy a Duna-parton kivégeztek. De meggyilkoltak holttesteivel találkozhattak a budapestiek a Mexikói út környékén, a Szabadság téren és mindenütt, amerre a nyilas különítmények megfordultak.

December 2-án elrendelték Budapesten a VII. kerületben a gettó felállítását; néhány nap alatt mintegy 70 000 izraelita vallásút költöztettek ide. A kijelölt területen korábban körülbelül 7000 ember lakott. A nyilas fegyveresek megakadályozták a gettó élelmiszer-ellátását, és a nácikkal karöltve sorra-rendre hurcolták el az embereket is. Napirenden voltak a nyilvános utcai ki-

végzések. A terror — ha egyáltalán lehetséges volt — még tovább fokozódott Budapest ostromának napjaiban, amikor a halál szorításában vergődő pártszolgálatosok, SS-ek, nácik kegyetlensége nem ismert határt.

A totális fasizmus megteremtésére törekvő Nyilaskeresztes Párt az intézmények egész sorát építette ki hatalma védelme érdekében. Rémuralma megszilárdítása és megvédése céljából október 17-én Hain Péter — a Budapesti Rendőrfőkapitányság politikai osztályának vezetője — irányításával újjászervezték az állambiztonsági rendészetet, amelynek hatásköre kiterjedt a kommunistákra, a baloldali és haladó szellemű emberekre, az ellenállási csoportokra, a katonaszökevényekre, a nácik és a nyilasok minden ellenségére, ellenfelére. Emellett október 26-án létrehozták a Nemzeti Számonkérő Széket, amely Orendy Norbert csendőr alezredes parancsnoksága alatt működött. Naphegy utcai központjából, a nyilas pártszervezetekre építve fejtette ki terrorját a hazafiak ellen. A fogságukba került haladó gondolkodású személyeket, a háborútól megcsömörlött embereket, az antifasiszta ellenállási mozgalom tagjait halálra kínozták. Rémtetteiktől még a rendszer „hívei" is rettegtek.

A Nemzeti Számonkérő Szék nemcsak a hazafiak ellen lépett fel, hanem emellett megfigyelés alatt tartotta a rezsim számos vezetőjét, sőt Otto Winckelmann SS-Obergruppenführert, a magyarországi magasabb SS-egységek és rendőrségi erők parancsnokát is. A szervezet letartóztatási parancsot adott ki a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége számos vezetője és tagja ellen. A dolgok odáig fajultak, hogy maguk a nácik követelték az atrocitások mérséklését — eredmény nélkül. A Nemzeti Számonkérő Szék fellépett a szélsőjobboldali csoportok, különítmények ellen is, ha úgy ítélte meg, hogy azok túlzottan a saját zsebükre dolgoznak. Ebben az

esetben a rablott vagyont meg kellett osztani a Számonkérő Szék tagjaival. Orendy Norbert és csoportjának egy része december 24-én elhagyta a fővárost, azonban egy mintegy száztagú különítmény továbbra is Budapesten maradt és még január utolsó napjaiban is „gyártotta" a hadbírósági ítéleteket.

Az ország kifosztása

A Nyilaskeresztes Párt különböző programjellegű megnyilatkozásaiból elég nehéz pontos képet nyerni gazdasági elképzeléseiről. Találhatók ugyan homályos utalások arra, hogy a kulcsiparágakat a nemzet szolgálatába kívánják állítani, azonban arról már nem nyilatkoztak, hogy ezt milyen konkrét formában képzelik. Amire a hatalomátvételt követően azonnal jutott idő, az a nyilas vezetők kinevezése lett a vállalatok élére, akik természetszerűleg megfelelően részesedtek az adott cég nyereségéből.

E helyütt szükséges szólni arról, hogy a Nyilaskeresztes Párt, olasz mintára, 1944. november 8-án elrendelte a Dolgozó Nemzet Hivatás Rendjének felállítását. A munkásrend élére maga Szálasi Ferenc került — mivel a börtönben szövőmunkásként dolgozott —, kifejezve ezzel is az új szervezet létrehozásának tulajdonított fontosságot. Az olasz fasisztáktól átvett korporációs elképzeléseket azonban nemcsak a társadalmi osztályok kibékítésére kívánták felhasználni, hanem a Nyilaskeresztes Párt zavaros elképzeléseivel is kiegészítették, ami a felállított 14 hivatásrend elnevezésében is tükröződött. A következő hivatásrendeket hozták létre: katonák, egyháziak, anyák, nemzetnevelők, egészségvédők, közalkalmazottak, önálló értelmiségiek, parasztok, bányászok, munkások, céhbeliek, közlekedési dolgozók, kereskedők és hiteléletben foglalkoztatottak szervezete.

A hivatásrend feladatát az osztályharc megszüntetésében, a munkavállalókról való szociális gondoskodásban, a termelőeszközök igénybevételében és a nemzetnevelés szakosításában határozták meg. Ennek megfelelően a Dolgozó Nemzet Hivatás Rendje feladatköréhez tartozott a munkabérek megállapítása és a munkaközvetítés. Létrehozásával egy időben minden érdekvédelmi tevékenységet folytató egyesületet és szervezetet feloszlattak.

A Nyilaskeresztes Párt ismertetett elképzelése nemcsak a munkásosztály hagyományos szervezetei ellen irányult, hanem ezzel párhuzamosan fellépett a polgári liberalizmus talaján álló egyesületek ellen is. A szociális demagógiát emellett kiegészítették az üzemi tanácsokról szóló rendelkezéssel — amellyel többek között ország-világ előtt akarták bizonyítani, hogy a kisemberek érdekeit képviselik —, és ennek szellemében minden 20 munkavállalónál többet foglalkoztató üzemben a vállalat nyilas funkcionáriusaiból létrehozták ezt a testületet. Az üzemi tanács feladatköréhez tartozott — a sztrájkok megakadályozása mellett —, hogy az alkalmazottakat a hungarista életszemléletre nevelje és ellenőrizze a munkaviszonyra vonatkozó jogszabályok és rendeletek betartását. Valójában azonban végül is a kiürítés és az ország gazdasági kifosztásának szervévé, a nyilas vezetők hatalmi vágyának a kielégítőjévé vált.

A Nyilaskeresztes Párt hatalomra jutását követően a már korábban elkezdett kiürítés és áttelepítés szervezettebbé, gyorsabbá vált, és végkifejletében az ország gazdasági kifosztását jelentette. A kiürítési kormánybiztosságot a horthysta államapparátus már 1944 áprilisában életre hívta, azonban tevékenységére az ősz folyamán — a Tisztántúl felszabadításakor — még csak a spontán pusztítás, rablás, a közeledő Vörös Hadseregtől rettegő közigazgatási vezetők és szélsőjobboldali elemek menekülése volt a jel-

lemző. A hatalomra került szélsőjobboldali erők kezdetben az úgynevezett lakatlan föld taktikáját kívánták követni, majd amikor nyilvánvalóvá vált, hogy ennek megvalósítása a lakosság ellenállása miatt lehetetlen, törekvéseiket a kiürítésre és mintegy félmillió ember áttelepítésére korlátozták. Edmund Veesenmayer már október 18-án tolmácsolta a Führernek azt a szándékát, hogy Magyarországon minden „értéket meg kell védeni, illetve megmenteni", ami valójában a háború folytatásához szükséges gépek, felszerelések, nyersanyagok, élelmiszerek, állatok Németországba szállítását jelentette. Megvalósításáról két nap múlva hivatalos tárgyalások is kezdődtek. A Harmadik Birodalom a maga részéről a kiürítés vezetését az e téren nagy gyakorlattal rendelkező Kurt Andreas Becher SS-Standartenführerre bízta.

Szálasi Ferenc október 20-át követően egymás után adta ki rendelkezéseit a kiürítés végrehajtására. Ennek értelmében a szovjet csapatok közeledtének hírére el kellett hagyniuk lakhelyüket a közalkalmazottaknak, a nyilas párttagoknak és családtagjaiknak, a katonai és munkaszolgálatra kötelezetteknek, az egyetemi oktatóknak, továbbá a tudósoknak. A rendelkezések végrehajtására a „nemzetvezető" több kormánybiztost is kinevezett, ezzel azonban csak a zűrzavart növelte. Az első napok tapasztalatai is arra mutattak, hogy a lakosság zöme az „elrettentő propaganda" hatására sem kívánja elhagyni lakhelyét és növekvő nehézségekbe ütközik az értékek elhurcolása is. A náci csapatok a kiürítés ürügyén az ország kifosztására törekedtek, és az elhurcolt magyar javakat rövid úton saját tulajdonukba vették. Az a nyilas elképzelés, hogy az „átmeneti visszahúzódás" miatt leszerelt gépek, berendezések védett helyen felállításra kerülnek, a németek gyakorlatán meghiúsult. Ezért kezdődtek tárgyalások a magyar és a német megbízottak között erről a

kérdésről, amelyek november 14-én megállapodással zárultak. A megkötött egyezmény értelmében a termelés folytatásához szükséges gépek, berendezések, nyersanyagok a Harmadik Birodalom területén is magyar tulajdonban maradnak, és ezek áttelepítéséhez is a magyar kormányzat hozzájárulása szükséges. Az ország területén maradó anyagi javak vonatkozásában pedig terveket dolgoztak ki az üzemek bénítására, illetve megsemmisítésére.

Az antifasiszta ellenállási mozgalom szervezett és spontán erői a legtöbb helyen megakadályozták a kiürítést, a gyárak leszerelését, illetve bénítását. A megkötött megállapodás végrehajtása csak a fegyverekre támaszkodva valósulhatott meg, azonban Kecskeméten, Miskolcon, Pécsett, majd Csepelen a kiürítési parancs végrehajtása így is fiaskóval zárult. A náci katonai szervek 1944. december 3-án elrendelték, hogy „a német hadvezetés érdekében mindenféle ipari, közlekedési, elektromos, gáz- és vízművet meg kell bénítani, rombolásukat tervszerűen és alaposan végre kell hajtani. A magyar érdekekre, sajnos, nem lehet tekintettel lenni."

November—decembertől kezdve a szélsőjobboldali erők és a náci katonai szervek egymással vetélkedve szállították el a magyar értékeket. Az elhurcolt javak mennyiségéről és értékéről nincsenek pontos feljegyzések, azonban a nyilasok fennmaradt összesítései szerint 1945. március utolsó napjaiig mintegy 55 000 vagon áru és felszerelés lépte át a német—magyar határt. A náci földre került javak sorsa a széthordás vagy elárverezés lett. A feljegyzések arról is tanúskodnak, hogy naponta 4—8 vonat vitte a magyar javakat idegenbe, és ezt még kiegészítette a hajón, teherautón történő elszállítás, a visszavonuló fasiszta csapatok rablása. Számos esetben előfordult, hogy magyar nagybirtokosok — mint például József főherceg — a németeknél kifejezetten szorgalmazták javaiknak a Harma-

dik Birodalom területére való szállítását. Így teljesedett ki az ország gazdasági kifosztása 1945 elején. Idegen földre került a gyárak, laboratóriumok, kórházak, egyetemek, bankok és pénztárak vagyona, az élelmiszerkészlet, az állatállomány jó része. Külföldre hurcolták többek között a Magyar Nemzeti Bank arany- és valutakészletét, a Nemzeti Múzeum, valamint a Magyar Tudományos Akadémia féltve őrzött kincseit, a magyar királyi koronát és a koronázási ékszereket, a könyvtárak pótolhatatlan gyűjteményeit.

A nyilas államapparátus „példát" kívánt mutatni a menekülésre, és már november elején el akarta hagyni a fővárost, azonban Edmund Veesenmayer határozott fellépésére még néhány hétig maradniuk kellett. Az államigazgatás kitelepüléséről, a kormányhivatalok és szervek Sopronba menekülésről a „nemzetvezető" már október 30-án döntött. 1945 tavaszán pedig arról intézkedett, hogy tovább meneküljenek német földre.

A Führer és a „nemzetvezető" találkozója

Miután Szálasi Ferenc formálisan is megszerezte a „nemzetvezető" címet, november 8-án felkereste Edmund Veesenmayert, és a kitelepítés részleteinek megvitatását követően előadta kívánságait: a magyar fasiszta kormányzat, az egyenjogúság alapján, nevezhessen ki teljhatalmú megbízottat Németországba, továbbá, hogy megfelelő kísérettel mielőbb látogatást tehessen Adolf Hitlernél. A német megbízott minden módon igyekezett kitérni a kérések elől, azonban a „nemzetvezető" a látogatás vonatkozásában hajthatatlan maradt. Ekkor született meg a náci döntés Adolf Hitler és Szálasi Ferenc találkozójáról.

A látogatásra a „nemzetvezető" különvonata

december 3-án indult el. Kíséretében utazott Beregffy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter, Kemény Gábor külügyminiszter, valamint Hennyey Árpád altábornagy, Szálasi Ferenc személye körüli miniszter és más magas rangú külügyi és katonai vezetők. A delegációt a Berlinbe érkezést követően Joachim von Ribbentrop birodalmi külügyminiszter fogadta, majd december 4-én találkoztak a Führerrel és a német katonai vezetőkkel. A teljesen formális jellegű találkozón Adolf Hitler ismertette a katonai helyzetet és a politikai viszonyokat, majd büszkén szólt a csodafegyverekről — a V—1-ről és a V—2-ről, egy új típusú, „kimondhatatlanul szörnyűséges" lövedékről, amelynek „hordtávolsága független a tértől és az időtől", továbbá egy óránként 1000—1200 kilométeres sebességre képes repülőgépről —, és beszélt a súlyos katonai veszteségekről. Szálasi Ferenc kifejtette, az ország akkor jelent katonai segítséget, ha a magyar hadsereg a Tisza mentén tud telelni. Hangsúlyozta, hogy a további területek feladása súlyos következményekkel járna. Megállapította: ha a németek feladják a magyar fővárost, a hadsereg széthullik.

Adolf Hitler válaszában hangsúlyozta, hogy Budapestet feltétlenül tartani kell, és mindent elkövet, amivel Magyarország helyzetén könnyíteni tud. Rámutatott azonban arra is, hogy az ellenséges erők téli offenzíváját csak 1945 májusára tudja megállítani, akkorra tudja kivívni „Magyarország teljes felszabadítását". Annak alátámasztására, hogy a Duna és a Tisza térségét vissza akarja szerezni, kijelentette, a pozsonyi vonalon soha nem köt békét az oroszokkal. Emellett ígéretet tett a 6. páncéloshadsereg bevetésére és további csapaterősítésekre, továbbá kérte Szálasi Ferencet, hogy minél több magyar katonát állítson ki. A német katonai vezetők a megbeszélés során felvetették a magyar csapatok náci egységekbe való beolvasztását, és

munkaerőt követeltek a további erődítési munkákhoz.

Szálasi Ferenc december 6-án este, amikor ismét átlépte a magyar határt — nem véve tudomásul a látogatás formális voltát —, lelkendező hangú táviratot küldött Adolf Hitlernek. „A Német Birodalmat, Führer, életem egyik legnagyobb élményének legmélyebb benyomásaival hagyom el. Beszéltem Önnel, Führer, és szavaiból az a győzelmet tudó akarat és elhatározott tetterő sugároztak, amelyek hivatva vannak arra, hogy ne csak megnyerjék a nemzetiszocialista világnézet eme világtörténeti háborúját, hanem, hogy fel is építsék a nacionalista és szocialista élet becsületes és értékteljes új rendjét. Boldog és büszke vagyok, hogy a magyar nemzetet ehhez a közös célunkhoz, a háború és a béke győzelméhez vezető úton teljes bajtársiasságban, fegyverbarátságban és becsületben Nagyméltóságoddal tökéletes egyetértésben vezethetem." Hasonló tartalmú táviratot küldött a delegáció többi tagja is.

A szép szavak, a hangzatos fogadkozások azonban nem fedhették el azt a tényt, hogy a Harmadik Birodalom vezetői elkerülhetetlen protokolláris eseménynek tekintették Szálasi Ferenc fogadását, és semmilyen katonai vagy politikai kérdést érdemben nem voltak hajlandók megvitatni utolsó szövetségesükkel. A látogatást követően, december 7-én Szálasi Ferenc hozzájárult ahhoz, hogy Budapestet ne nyilvánítsák nyílt várossá és haladéktalanul lássanak hozzá védelmének megszervezéséhez. Ezzel a magyar főváros sorsa megpecsételődött, erődítmény lett a német hadvezetés embertelen és kíméletlen védekezésében.

A nyilas államhatalom dunántúli berendezkedését a „nemzetvezető" egyúttal arra is felhasználta, hogy a hatalomból kiszorítsa a többi szélsőjobboldali szervezetet és csoportot, és egyedül saját pártjára építse. A kormány és a parlament háttérbe szorítása politikai elvbarátai részéről nyílt kritikát váltott ki, amelyet nem tudott elnyomni. Jóllehet „birodalma" néhány dunántúli megyére zsugorodott, mégsem kívánt foglalkozni az értelmetlen harc beszüntetését célzó javaslatokkal — például a dunántúli püspökök erre irányuló előterjesztésével —, hanem a „nemzetvezető" szerepében tetszelegve, eljátszotta élete nagy színjátékát, a hungarista állam eszméjének megvalósítását. Ugyanakkor megkövetelte, hogy „színjátékához" — ha passzívan is — „statisztáljon" a dunántúli polgári lakosság, a magyar hadsereg, és tízezrek életükkel váltsák meg a véres dráma folytatásához a teret, az időt és a lehetőséget.

A Sopronba való átköltözés lebonyolítása nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar fasiszták képtelenek a kormányzat eredményes működését a fővárostól mintegy 200 kilométerre biztosítani. Az államapparátus tagjainak zöme a szigorú rendelkezések ellenére sem hagyta el a fővárost — ennek ellenére elviselhetetlen zsúfoltság teremtődött az új „fővárosban", Sopronban —, és a németek sem túl nagy igyekezettel támogatták a nyilasok áttelepülési terveit. A Harmadik Birodalom saját bázisainak kiépítésével, a háború utáni menekülés lehetőségeinek megteremtésével foglalkozott, és nem kívánt újabb terheket magára vállalni.

Noha áttelepült a magyar törvényhozás mindkét háza is — bár egyre több képviselő kért szabadságot vagy mondott le megbízatásáról, míg sokan egyszerűen nem is reagáltak a felhívásokra —, tevékenységük mindinkább formális-

sá változott. Általában lényegtelen kérdések kerülhettek csak a törvényhozók elé, és jogi intézkedéseik is jobbára csak post festa hagyták jóvá a ténylegesen megvalósított gyakorlatot. Emellett a „nemzetvezető" szívesebben kormányzott úgynevezett párttörvényekkel és pártrendeletekkel, amelyek érvényességét korlátlanul kiterjesztette valamennyi állami hivatalra is. A Törvényhozók Nemzeti Szövetségébe tömörült áttelepült honatyák — számuk mintegy 60—70 között mozgott — komoly nélkülözéseknek nézhettek elébe, mivel a Nyilaskeresztes Párt elemi szükségleteiket sem kívánta kielégíteni. Ezzel párhuzamosan egyre több jel mutatott arra, hogy a haladó gondolkodású törvényhozók „kiadatása" után — mint például Bajcsy-Zsilinszky Endre —, a szélsőjobboldal soraiban is sor kerül a „tisztogatásra".

A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége 1944. december 1-i ülésén jelentették be az országgyűlés átalakításának tervét, amelyet még abban a hónapban törvénybe is iktattak. Az 1944:XIII. tc. értelmében a békekötés hatodik hónapjáig meghosszabbították a parlament hatáskörét, és tagjai közé behívhatók lettek, a miniszterelnök és helyettese javaslata alapján — az országgyűlés formális jóváhagyásával —, új képviselők is. Alighogy a törvényt megszavazták, a nyilas vezetők már javaslatot is tettek az új képviselőkre a párt vezető személyiségeinek sorával. Sor került a felsőház tagságának részbeni kicserelésére is, azonban még ez is kevésnek bizonyult, mert 1945. január közepén Szálasi Ferenc a teljes átalakításra adott utasítást. Miután az elképzelések, tervek megvalósítására már nem volt idő, végeredményben a Nyilaskeresztes Párt nem tudta elérni sem a törvényhozók teljes kikapcsolását az ország irányításából, sem a két testület saját arculatára való átformálását.

A soproni hónapokban ismét napirendre került az állami szervek átalakításának kérdése.

A „nemzetvezető" a továbbiakban is a megalkotandó hungarista állam nádora kívánt lenni — kormányzói jogkörrel, államfői megbízatással —, és elképzelése szerint irányításával alakulna meg az úgynevezett országtanács, amely a nádorhelyettesen kívül a hangzatos nevet viselő szakvezérkarok vezetőiből tevődne össze. A szakvezérkar, nemzetvezérkar létrehozásával Szálasi Ferenc teljesen ki akarta kapcsolni az állam vezetéséből a horthysta minisztériumi apparátust.

A „nemzetvezető" által átmenetinek tekintett háborús időszakban a hungarista állam vezetését a tervek között szerepelt nemzetvezérkar helyett a miniszterek beszámoltatása, a kormányzótanács és a nemzetvezetői csúcs pótolta. A minisztertanács és a kormányzótanács működéséről már korábban szóltunk. Az úgynevezett nemzetvezetői csúcsot lényegében a pártapparátus tagjaiból állították fel. A minisztériumok irányítására pedig létrehozták a nemzetpolitikai irodákat — tagjai nem állami alkalmazottak voltak, hanem közvetlenül a Nyilaskeresztes Párthoz tartoztak —, és ezek tömörítésére, vezetésére felállították a nemzetvezető munkatörzsét. Az erről szóló törvényjavaslatot a képviselőház és a felsőház egyaránt elfogadta, és az 1945:I. tc. alatt becikkelyezte. A törvény értelmében előbb 11, majd a későbbiekben összesen 13 nemzetpolitikai irodát hoztak létre. Felállították az Államjogi Irodát, a Kultúrirodát, a Nemzetbiztonsági Irodát, a Népközösségi Irodát, a Nemzetgazdasági Irodát, az Országépítési Irodát, a Parasztirodát, a Pártirodát, a Számonkérő Irodát, a Személyügyi Irodát, a Világnézeti Irodát, a Dolgozó Nemzet Irodáját és a Fegyveres Nemzet Irodáját. A hungarista állam vezetésének teljes kiépítésére és érvényesítésére irányuló törekvést azonban nemcsak az idő rövidsége gátolta meg, hanem a „testvérek" között dúló hatalmi harc is.

A minisztériumok felszámolását megvalósító nemzetpolitikai irodák működésének tényleges

megszervezéséig továbbra is igénybe kellett vennie Szálasi Ferencnek a minisztériumok apparátusát, amelyeket azonban szigorú felügyelet alá helyeztek. Ennek biztosítása érdekében a miniszterek mellé úgynevezett pártmegbízottakat neveztek ki, akik a teljes apparátus munkáját ellenőrizték. A pártmegbízotti rendszer azonban hamarosan a személyi torzsalkodás forrása lett, az állami feladat ellátásával megbízott nyilas és nem nyilas vezetők számos esetben szembekerültek a Nyilaskeresztes Párt felsőbb vezetésével. Ennek következtében végeredményben a pártmegbízotti rendszer sem érte el a kívánt célt.

A „nemzetvezető" a hungarizmus szellemében kívánta átszervezni az ország közigazgatási rendszerét is. Ennek érdekében megjelent a rendelet a közigazgatási rendszer teljes átformálásáról. Létrehozták a kormányszékeket — a felszabadult területet is beleszámítva összesen kilencet —, amelyek élére a kormányszéktartók kerültek, államtitkári rangban. A kormányszékek a későbbiekben megyeszékre, faluszékre és községszékre oszlottak volna. A katonai helyzet alakulása miatt egyelőre azonban a közigazgatás alapja továbbra is a hadműveleti terület maradt, és a kormányszéktartók funkcióit „ideiglenesen" a hadműveleti kormánybiztosok látták el. 1945. február 7-én a kormánybiztosokat felmentették megbízatásuk alól, és hatáskörüket a főispánokra ruházták. Ezzel a Nyilaskeresztes Párt lényegében elismerte, hogy a közigazgatás átszervezésére tett kísérlete kudarcot vallott.

Miközben a „birodalom" területe egyre zsugorodott a Vörös Hadsereg felszabadító hadműveleteinek hatására, a hungarista vezetők tovább folytatták törekvéseik rögzítését a törvénykezésben. Így 1945 februárjában törvényben örökítették meg a szélsőjobboldali pártok és szervezetek „történelmi érdemeit", továbbá törvényt alkottak a kormányzótanács üléseinek formaságairól, az új címerről, majd, szóhasználatukkal élve,

„véglegesen megoldották" a zsidókérdést és a cigánykérdést. Figyelmük még arra is kiterjedt, hogy új érdemrendeket terveztessenek és a hivatalos pecsétekbe bekerüljön a nyilaskereszt is. A nemzetvezető kidolgozta külpolitikai koncepcióját, amelynek értelmében a közvetlen Berlin—Tokió kapcsolatban a hungarista Magyarországnak igen kimagasló közvetítő szerepe lesz. Szálasi Ferenc szavai szerint a külpolitika alapját a következő elv határozza meg: „Integrálom a mennyiséget és differenciálom a minőséget. Ez a nemzetiszocializmus elve, ami különösen külügyi vonatkozásban lesz jelentős."

Miközben a nyilas államosdi „játékszabályainak" kialakítása folyt, a Dunántúlon elképesztő közállapotok alakultak ki. A közrend, a személyi és a vagyonbiztonság, a közellátás teljesen megszűnt, az üzemek egymás után álltak le nyersanyag- és energiahiány miatt, a bérek a létminimum alá süllyedtek. Helyette állandósult a razzia, a bebörtönzés, a kínzás, a statáriális ítélet, a nyilvános akasztófa-állítás, és a nyilasok leggyakrabban használt szava a felkoncoltatik lett.

Az ipari termelés megszűnése, a készletek elhurcolása katasztrofálisan hatott a parasztságra is. A növekvő munkaerőhiányt és igásállathiányt tovább súlyosbította, hogy a nácik, valamint az átvonuló ukrán nacionalista fegyveresek még a vetésnekvalót is elhurcolták. A lakosság tömegeit rendelték ki vég nélkül erődítési munkákra, vagy kényszerítették német földre.

A nyilas propaganda széles körben terjesztett szólama: „Karácsonyra újra a Kárpátokban leszünk!", 1945 elején hiába egészült ki újabb és újabb frázisokkal. A lakosság fásultan vette tudomásul a szólamokat. A rossz közhangulat ellensúlyozására 1945. január—február hónapban a nemzetvezető a „nép közé ment". A fogadás megszervezéséről többoldalas utasítás készült, előre kidolgozott kérdésekkel és válaszokkal.

Ezek sorában természetszerűleg ki kellett térni az élet mindennapos gondjaira, a hadi helyzet alakulására is. Az ezekre adott válaszok jellemzésére álljon itt két példa. A beszolgáltatásokra vonatkozó panaszokra a „nemzetvezető" többek között kijelentette: „Ha tehát a legfelsőbb vezetés bizonyos termények rendkívül nagy mértékű beszolgáltatását rendeli el, ezzel valószínű az a szándéka, hogy belőle vetőmag talán ne is maradjon, mert az elkövetkezendő időszakban abból a terményből talán nem kíván termelést." A hadi helyzetről pedig a következő „megnyugtató" értékelést adta Szálasi Ferenc: „Az angolok, amerikaiak és oroszok be vannak általunk szorítva. Most fokozottan törekszenek a háború befejezésének végleges kierőszakolására. Azt kérdezhetjük, miért olyan sürgős nekik? Mert nagyon jól tudják, hogy az éppen most tökéletesítés alatt álló német csodafegyverek a teljes pusztulásukat jelentik."

A már megszokott frázisokat, a demagóg válaszokat a propagandagépezet kiegészítette az utcaelnevezések megváltoztatásával is. A „liberális rendszer káros hatású emlékeit" tükröző korábbi elnevezéseket törölték, és helyettük a Kitartás utca, a Győzelem tér, a Hit útja és egyéb hangzatos nevekből lehetett választani. Azonban sem az „országjárás", sem a propagandafogások nem érhettek célt. A demagógia egyre inkább visszájára fordult és csak még jobban megrajzolta a valóság és a nyilasok „államosdija" közötti különbségeket. A terror eszköze pedig egyre kevésbé bizonyult hatásosnak. A nyilasok ördögi haláltánca is sokszorosan igazolta Radnóti Miklós klasszikus verssorait:

„Oly korban éltem én e földön,
mikor az ember úgy elaljasult,
hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra,
s míg balhitekben hitt s tajtékzott téveteg,
befonták életét vad kényszerképzetek.

Oly korban éltem én e földön,
mikor besúgni érdem volt s a gyilkos,
az áruló, a rabló volt a hős, —
s ki néma volt netán s csak lelkesedni rest,
már azt is gyűlölték akár a pestisest."

Kegyelemkenyéren

A Szálasi-rendszer vezetői már február 23-án döntöttek a továbbmenekülésről. Amíg az előkészületek folytak, a „nemzetvezető" ideje jó részét a „Mein Kampf" — Adolf Hitler műve — „jelentőségével vetekedő művének" szentelte. Hat kötetre tervezett munkáját készítette. Március 29-én a „nemzetvezetőt" és közvetlen munkatársait szállító vonat kigördült a soproni állomásról, de csigalassúsággal haladt. A nácik számára már semmilyen jelentőséggel nem bíró személyeket szállított, és ennek megfelelően is kezelték a szerelvényt. A nyilasoknak még azt sem sikerült elérniük, hogy a szerelvényt kormányvonattá nyilvánítsák. Így csak hosszas bolyongás után érkeztek meg április végén Salzburgba, ahol nem maradt más hátra, mint megfogadni Edmund Veesenmayer utolsó tanácsát és amerikai fogságba kerülni.

A nemzet kálváriája azonban a nyilas vezetők távozásával még nem ért véget. Mintegy százezer magyar katona és közel félmillió elhurcolt — „kitelepült" — állampolgár súlyos megpróbáltatások árán élte meg a háború végét — ha egyáltalán megélte — német földön.

Témánk időhatárán túlmutat, azonban a történelmi kép teljességéhez hozzátartozik, hogy a nyilas vezetők rémtetteikért elnyerték méltó büntetésüket. A népbíróság a Szálasi-kormány tagjait — Hellenbronth Vilmost és Szakváry Emilt kivéve, akiket életfogytiglani kényszermunkával sújtottak —, a háborús bűnösökkel együtt halálra ítélte.

V. Fegyverrel a kézben a fasizmus ellen

Az ejtőernyős partizáncsoportok

A fegyveres antifasiszta ellenállási mozgalom Magyarországon később bontakozott ki és nem vált olyan átfogó méretűvé, mint Európa más, német megszállás alatt nyögő országaiban. A magyar nép legjobbjai azonban már a háború kirobbantását követően bekapcsolódtak számos európai ország fegyveres antifasiszta ellenállási mozgalmába. Mintegy hatezerre-hétezerre tehető azok száma, akik a belga, a dán, a jugoszláv, a francia, a lengyel és a szlovák, valamint más nemzetiségű antifasiszták fegyvertársaként küzdöttek a Harmadik Birodalom katonái ellen. Különösen fontos tény, hogy sokan tevékeny részesévé váltak a szovjet partizánok hősies küzdelmének. Emellett a háború egész időszakában egymás után érkeztek az ország területére azok az ejtőernyős partizáncsoportok, amelyek a Szovjetunióban kaptak kiképzést, és elsősorban felderítő, valamint politikai szervező munkát végeztek, továbbá ennek figyelembevételével fegyveres akciókat hajtottak végre.

Az első ejtőernyős partizáncsoport már 1941. július 8-án földet ért Marosvásárhely és Brassó körzetében, majd hamarosan Miskolc vidékén és később Jabloncánál került bevetésre újabb egység. A Körösmező vidékén 1942. január 4-én értek földet Borkanyuk Oleksza és társai, akiket különösen nagy erők mozgósításával üldöztek a horthysta katonai és csendőri szervek. A hadi

helyzet változása miatt — a front vonala messze került az ország keleti határától — 1942 közepétől közel egy évig újabb partizánegység bevetésére nem kerülhetett sor.

1943 nyarán azonban egymás után több csoport is földet ért, Varsó közelében, azzal a céllal, hogy hazaindulnak, így júniusban Fodor Zoltán, Rózsa Richárd és Visontai Ilona, majd Killián György, a későbbiekben pedig Turjanica Anna. Augusztus 18-án Huszt közelében szállt le Pataki Ferenc és hét társa. Az utóbbi partizáncsoport igen eredményes munkát végzett, mivel közel 250 fős gárdát hozott létre Budapesten, Debrecenben, Kassán, Kárpátalján és az ország számos más pontján. Tevékenységével közel fél évig sikeresen segítette elő az antifasiszta küzdelmet.

A hazai fegyveres ellenállási mozgalom kibontakozásában fordulópontot jelentett az ország német megszállása, majd a Vörös Hadsereg katonáinak megjelenése a Kárpátok előterében. Napról napra közeledett az ország felszabadításának kezdete. Ennek megfelelően 1944. május elején a Szovjetunióban az addig szétszórtan küzdő magyar partizánokat Rovnó közelében összegyűjtötték és megkezdték kiképzésüket. A magyarországi feladatokra való felkészítés hamarosan a Kijev melletti Szvjatosinóban folytatódott. Ide kerültek azok az egykori hadifoglyok is, akik önként jelentkeztek a fasizmus elleni fegyveres harcra.

A kiképzést követően bevetésre induló csoportok azt a feladatot kapták, hogy szervezzék meg a népi ellenállást, derítsék fel az ellenséges erők tevékenységét, aktív fellépésükkel gátolják azok utánpótlását, nyugtalanítsák hátsó alakzataikat és folytassanak széles körű politikai felvilágosító munkát a lakosság között. Feladataik meghatározása arra a feltételezésre épült, hogy Magyarországon megérett a helyzet a nagyméretű partizánmozgalom kibontakoztatására. Ez a vé-

lemény azonban az adott időszakban a valóságos belső helyzetet túlértékelte. Emellett nem vették eléggé figyelembe, hogy az ország természeti viszonyai kevéssé kedveznek a partizánharcnak. A feltételek vonatkozásában döntő változás belpolitikai téren csak a nyilasok hatalomátvétele után történt.

Az Uszta Gyula vezette Rákóczi-partizáncsoport 1944. augusztus 8-án éjjel érkezett meg Munkács környékére. Őket követte augusztus 25-én az I. Sz. Priscsepa vezette partizánegység. A két csoport a későbbiekben egyesült, és október 26-ig — a Vörös Hadsereg egységeivel való találkozásig — létszáma több mint másfél százra nőtt. Számos eredményes akciót hajtottak végre katonai járművek, menetoszlopok ellen, több helyen aknákat telepítettek, és felrobbantottak hét katonai vasúti szerelvényt. Harcuk során a fasisztáknak több mint ezer fönyi veszteséget okoztak. Tevékenységükkel — amely tucatnyi községre terjedt ki — egy gyalogoshadosztály erejét kötötték le.

Ugyancsak augusztus 8-án ért földet Domaháza és Járdánháza között a Szőnyi Márton vezette csoport. Leszállásukat azonban felfedezték, és a partizánok — akiket árulás is sújtott — csak hősies és súlyos áldozatokkal járó harcok közepette tudtak visszavonulni Szlovákiába. Hasonló sorsra jutott az augusztus 17-én a Tisza mentén bevetett 14 tagú csoport, amelyben német, spanyol, lengyel, szovjet és magyar partizánok harcoltak. Súlyos harcok közepette végezte politikai munkáját az augusztus 21-én Máramarossziget mellett földet ért egység, Dékán István csoportja.

A földet érést követően azonnal hősies harcokat kellett folytatnia a szeptember 6-án Ajnácskő községben (Bükk hegység) bevetett 21 magyar és szovjet partizánból álló egységnek, amelyet Molontay Károly vezetett. Hasonlóképpen alakult a sorsa a szeptember 10-én Sarkad

határában leszálló 13 partizánnak és az öt nap múlva Királyhelmec vidékén földet ért egységnek.

Szeptember 17-én Margitta mellett vetettek be újabb egységet — egy csoportja navigációs tévedés folytán Debrecen környékén ereszkedett le —, ennek tagjai a szakadatlan üldözés közepette is sikeres agitációt végeztek, megsemmisítettek többek között 4 gépkocsit, kisiklattak egy vasúti szerelvényt. Három nap múlva követte őket a Rékai Miklós és Riezdorfer Miklós vezette csoport Aknasugatag környékén, ahol illegális tevékenységet folytattak. Az ejtőernyős partizánok újabb csoportja október 7-én került bevetésre a Börzsöny hegységben Őrley Zoltán vezetésével. A 10 fős csoport a katonai és csendőri erők kíméletlen üldözése következtében felmorzsolódott. Őket követte október 13-án Sátoraljaújhely és Sárospatak körzetében egy magyar és szovjet partizánokból álló felderítő egység, amelyet fasiszta kézre juttatott az árulás. Utolsónak október közepén indult ejtőernyős csoport magyar földre, V. V. Bujanov és Lencsés János parancsnoksága alatt. Munkács környékén értek földet. Sikeres akcióik során megsemmisítették az ungvári villanytelepet és leszereltek egy tüzérüteget.

A 11 bevetett csoportban mintegy kétszáz magyar, szovjet és más nemzetiségű partizán érkezett az ország területére, ahol hazai erőkkel kiegészülve létszámuk mintegy 1000—1500 főre növekedett. A partizánok közül igen sokan hősi halált haltak az egyenlőtlen küzdelemben, másokat elfogtak és embertelen kínzások közepette meggyilkoltak, sokukat a vérbíróságok halálra ítéltek, hóhérkézre kerültek. Mégis, ha feladataikat nem is tudták minden esetben maradéktalanul teljesíteni, eredményesen harcoltak, súlyos veszteséget okoztak a magyar és a német katonai és csendőri erőknek, sikeresen nyugtalanították a hátországi csapattesteket, jelentős

erejű egységeket kötöttek le. Közülük igen sokan eljutottak a szlovák partizánok bázisaira, vagy egyesültek a felszabadító szovjet hadsereg alakulataival. Október közepét követően további bevetésekre, a Vörös Hadsereg gyors előretörése miatt, már nem került sor. Így a bevetésre már felkészült további öt egység mintegy kétszáz antifasisztáját más területen vetették harcba.

A magyar antifasiszták közül igen sokan bekapcsolódtak az augusztus 29-én kirobbant szlovák nemzeti felkelésbe. A felkelés által felszabadított területen több csoport is földet ért, hogy innen kiindulva kezdjen harci tevékenységet magyar földön. Ezzel a céllal érkezett szeptember 19-én a V. M. Kozlov és Grubics Zoltán vezette egység, amely a salgótarjáni iparvidék körzetében építette ki bázisát. A csoport néhány hét alatt annyira megnövekedett, hogy partizán magasabbegységgé alakult át, amely három harci osztagból tevődött össze. Az egység legerősebb osztaga a 274 fős Petőfi-csoport lett, amelyet Grubics Zoltán vezetett. Hősi halála után parancsnoka Fábry József lett. A csoport a Vörös Hadsereg katonáival való találkozásáig — 1945. január 25. — közel ezer fasisztát, jelentős mennyiségű hadianyagot semmisített meg, vasútvonalat, hidat, katonai objektumot robbantott fel. Emellett széles körű politikai felvilágosító munkát is végeztek. Magyar partizáncsapatok parancsnoksága aláírással több ezer példányban röplapot terjesztettek. Kapcsolatokat teremtettek illegális kommunista pártszervezetekkel is.

Október 8-án ért földet a Nógrádi Sándor vezette egység, amely állandó harc közepette december elején magyar földre lépett, és a salgótarjáni medencében küzdött a fasiszták ellen. Létszáma fokozatosan megközelítette a száz főt. Eredményesen gátolta a fasiszta csapatok hátsó sorainak működését. December 28-án Abroncsospusztán megütköztek egy visszavonuló SS-

zászlóaljjal, jelentős veszteséget okozva soraikban. A bányavidék lakosságának messzemenő támogatását élvező partizáncsoport december 30-án találkozott a felszabadító szovjet katonákkal.

A Kommunista Párt az ellenállási mozgalom élén

A Békepárt Központi Bizottsága 1944. szeptember elején — figyelembe véve a kialakult helyzetet — úgy döntött, hogy felveszi a Kommunista Párt nevet. A párt munkáját irányító *Központi Bizottság* tagja volt Apró Antal, Bartha Bertalan, Horváth Márton, Kiss Károly és Rajk László, majd a későbbiekben Kádár János és Kovács István is. A névváltoztatást bejelentő röplap, majd a magyar néphez intézett kiáltvány is a legfontosabb feladatnak az ország felszabadításáért vívott harc kiszélesítését jelölte meg. A kibontakoztatandó szabadságharc céljaként a német megszállók kiűzését és a demokratikus Magyarország megteremtését határozta meg. Ismét megjelent a párt illegális központi lapja, a *Szabad Nép*, és megalakult a kommunisták fegyveres küzdelmét irányító *Katonai Bizottság* is, Pálffy György vezetésével.

A Magyar Frontba tömörült pártok szeptember 20-án memorandumot juttattak el Horthy Miklóshoz, amelyben felajánlották együttműködésüket az ország háborúból való kilépése érdekében. A kormányzó a nehezen megindult tárgyalások eredményeit — mint már szóltunk róla — nem realizálta, a háborúból való kiugrás megvalósításában nem kívánt az antifasiszta ellenállási mozgalom erőire támaszkodni.

Szeptember második felében tárgyalások kezdődtek a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt képviselői között, amelyek eredményeként 1944. október 10-én aláírták az *egységfront-*

megállapodást. A megállapodás kimondta, hogy a két munkáspárt szorosan együttműködik a háború gyors befejezéséért, a demokratikus Magyarország megteremtéséért folyó küzdelemben. A háborút követően a két párt egyesülésével megteremtik az „egységes és egyetlen forradalmi szocialista munkáspártot". A megállapodás állást foglalt a szakszervezeti és az ifjúsági mozgalom egysége mellett. A dokumentumot a Kommunista Párt megbízásából Kállai Gyula, a Szociáldemokrata Párt nevében Szakasits Árpád írta alá.

Az egységfront-megállapodás jelentősége messze túlnőtt az antifasiszta ellenállási mozgalom fejlesztésének közvetlen feladatain, mivel a közös állásfoglalás a munkásosztály vezető szerepét hangsúlyozta a demokratikus nemzeti frontban. A két munkáspárt később megvalósítandó egyesüléséről szóló megállapodás megszilárdította az akcióegységet a nemzeti függetlenségért és a demokráciáért, majd a továbbiakban a szocializmusért folyó harcban, és egyértelműen rávilágított, hogy ez az út a munkásosztály egységes forradalmi pártjának megteremtéséhez vezet.

1944 őszén fokozatosan aktivizálódtak az ellenállási mozgalom polgári erői is, és mellettük számos értelmiségi, kispolgári személyeket tömörítő csoport is létrejött. A kommunisták azonban nem kívántak tovább várni, és Fehér Lajos irányításával mozgósították a fővárosi akciógárdákat. A Marót-csoport október 6-i akciója — amikor felrobbantották a magyar fasizmus egyik szimbólumának tekintett Gömbös Gyula-szobrot — az antifasiszta ellenállási mozgalom harci tevékenysége új szakaszának nyitányát jelentette.

Az elvetélt kiugrási kísérlet után a Kommunista Párt a legfontosabb feladatnak a korábban szétszórtan tevékenykedő antifasiszta erők egyesítését, a lakosság széles rétegeinek mozgósítását tekintette. A nemzeti ellenállás szervezésében

a nyilas hatalomátvételt követően a legkülönbözőbb náciellenes politikai erők, köztük horthysta csoportok is részt kívántak venni. Tevékenységük összehangolására jött létre 1944. november elején a *Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága* (MNFFB), amely a fogságából október 15-én kiszabadult Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetésével működött, összefogta a Magyar Front erőit, valamint az illegális polgári és katonai, továbbá horthysta csoportokat. „Történelmi felelősségünk tudatában, az előzetesen lefolytatott tárgyalások után elhatározzuk a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának létrehozását a következő alapelvek figyelembevételével: 1. A német és fasiszta bérencek kiűzése az országból és a dicsőséges Vörös Hadsereggel együttműködő nemzeti felkelés megszervezése. 2. Szabad, független, demokratikus Magyarország megteremtése. 3. Alapvető szociális változások előkészítése. 4. Szoros együttműködés az összes környező államokkal. 5. Legszorosabb baráti együttműködés hatalmas szomszédunkkal, a Szovjetunióval — állapítja meg az alakuló ülés jegyzőkönyve. — Felhívunk minden politikai pártot, társadalmi egyesületet, szakmai szervezetet, amely ezeket az alapelveket magáévá teszi, hogy csatlakozzon a Felszabadító Bizottsághoz." A megalakult MNFFB a magyar nemzethez intézett felhívásában a fegyveres szabadságharcra, az ellenállás minden formájának alkalmazására szólította fel a magyar népet. Ennek előkészítésére, irányítására megalakult a bizottság *Katonai Vezérkara*, Kiss János altábornagy vezetésével.

A MNFFB katonai vezetői az antifasiszta harcra megnyerhető magyar katonai alakulatokra és a munkásság felfegyverzésének megvalósítására támaszkodva tervet dolgoztak ki a főváros értékeinek megvédésére és a déli irányból Budapest felé közeledő szovjet csapatok előretörésének támogatására. A távolabbi elképzelé-

sek sorában szerepelt az új magyar hadsereg életre hívása — hadifoglyokból, átállt magyar honvédekből, partizánokból, munkásegységekből — és a szembefordulás a náci Németországgal. A tervekből azonban nem lett valóság, mivel árulás következtében a nyilas Nemzeti Számonkérő Szék november 22-én elhurcolta az MNFFB vezetőit. A börtönbe vetett ellenállókat brutálisan megkínozták, majd halálra ítélték. Bajcsy-Zsilinszky Endrét 1944. december 24-én Sopronkőhidán, a Katonai Vezérkar tagjait — Kiss János altábornagyot, Nagy Jenő ezredest és Tartsay Vilmos századost — december 8-án Budapesten a Margit körúti katonai fegyházban kivégezték. Letartóztatásukkal az MNFFB szétesett. A Magyar Front tovább küzdött, azonban új közös katonai irányító szervet már nem hozott létre. Az ellenállást a Kommunista Párt Katonai Bizottsága irányította és vezette. Emellett tevékeny részt vállalt a Magyar Front többi pártjával és politikai csoportosulásával közösen a nyilas államgépezet felbomlasztására, a bujkálók segítésére és a kiürítéssel szembeni akciók megszervezésére irányuló munkából is.

A Kommunista Párt támogatásával újjáalakult ifjúsági szervezete, a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ), amelynek titkársága októberben Kende István, Koós Béla és Weinberger Miklós részvételével jött létre. Október 28-án megjelent az ifjúsági mozgalom újjászervezését és harci programját ismertető felhívás is. Ennek szellemében sürgető feladattá vált az egymástól elszigetelten küzdő különböző politikai pártállású fiatalokat mozgósító szervezetek összefogása. Ezért alakították meg 1944. november közepén a közös harci egységszervezetet, a Magyar Ifjúság Szabadságfrontját. Az antifasiszta ifjúsági egységszervezet november 22-én közreadott kiáltványában fegyveres harcra hívta fel a magyar fiatalokat: „Magyar Ifjak! Ne hagyjátok el Budapestet! Ne engedelmeskedjetek a hazaáruló be-

vonulási parancsnak! Alakítsátok meg minden üzemben, minden katonai, levente-, nemzetőr-alakulatban, hivatalban, lakóházban, községben a fegyveres ellenállás sejtjeit, a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja dicsőséges partizánseregének egységeit: a harci gárdát."

A kommunisták és ifjúkommunisták irányításával működő, legtöbbször kis létszámú, de igen tevékeny harci gárdák, ellenállási csoportok küzdelme két irányban bontakozott ki. Egyrészt számos demonstratív jellegű, morális szempontú akciót hajtottak végre, másrészt jól előkészített támadásokkal rombolták a fasiszták hírközlő vonalait, megsemmisítették járőreit, felrobbantották gépkocsijait, lövegeit. Ilyen akciót hajtott végre a Padányi Mihály vezette Marót-csoport december 3-án a nyilas párt nagygyűlésén a Városi Színházban (ma: Erkel Színház), majd a Kossuth Lajos utcai hungarista könyvesbolt felrobbantásával. A Weinberger Dezső vezette Szir-csoport pedig hasonló céllal támadta meg a nyilasok Hűség Házát és az Antibolsevista Ifjúsági Tábor központját.

A KISZ irányításával küzdött Budapesten a Turcsányi Lajos vezette Ságvári-gárda, a Várnai Ferenc irányította Homok-gárda, a Jamrich Mihállyal az élén harcoló Laci-csoport. Akcióikat nyilas járőrök és körzetházak elleni támadások, német katonai járművek és parancsnokságok elleni támadások fémjelezték.

Az ország területén a kommunisták irányításával — jelenlegi ismereteink szerint — 38 különböző nagyságú partizáncsoport szerveződött. Budapesten és környékén, a munkáskerületekben 30—40 főnyi, néhol 100 tagú egységek is létrejöttek, így Újpesten, Kőbányán, Kispesten, Pesterzsébeten, Zuglóban, Rákospalotán, Angyalföldön és Óbudán. Tevékenységük során a „beépülési taktika" jegyében kapcsolatot teremtettek magyar katonai egységekkel és az úgynevezett KISKA-alakulatokkal (Kisegítő Karhatal-

mi Alakulatok), amelyek kereteit is felhasználták akcióik végrehajtásánál. Ezek közül különösen eredményes tevékenységet folytatott Füredi László és Rónai Ferenc vezetésével a zuglói KISKA-egységgel együttműködve a Vörös Brigád.

A számos sikeres akció sorából kiemelkedett az újpesti partizáncsoport tevékenysége, amely megmentette a pusztulástól a helyi víztornyot és villanytelepet, kiszabadította a nyilasház foglyait. A csepeli ellenállók megakadályozták a városrész kiürítését, megmentették az üzem számos értékes berendezését, felszerelését, szabotázsakciók sorával gátolták a haditermelést. Az óbudai csoport a létfontosságú vízművet és a gázgyárat védte meg a pusztítástól. A Magyar Szabadság Mozgalom nevű egység Stollár Béla vezetésével az illegális röpiratokat és újságokat előállító Légrády Nyomdát (ma: Zrínyi Nyomda) védte a nyilasokkal szemben; a hősies harcban 22-en áldozták életüket. A Görgey-zászlóalj előbb a fővárosban, majd az Ipoly és a Garam folyók között folytatott partizántevékenységet, szorosan együttműködve a felszabadító Vörös Hadsereggel.

A sikeres akciók sorát végrehajtó fővárosi ellenállási csoportok mellett — amelyek tevékenységét csak jelezni tudtuk — az ország egész területén szerveződtek fegyveres antifasiszta egységek. Különösen jelentős harcot folytattak Karcagon, Kecskeméten, Salgótarjánban, Sárisápon, Szekszárdon, Miskolcon és környékén, a Mecsek és a Börzsöny hegyvonulatai között, az Ipoly túlpartján, a Dunától északra. Az egységek elsődleges feladatuknak a náci hadműveletek akadályozását, a kiürítés, a nyugatra telepítés szabotálását, az ország kifosztásának megakadályozását tekintették. Kiemelkedő tevékenységet folytatott a Miskolc és Diósgyőr területén küzdő *Magyarországi Kommunisták Antifáci Komitéja* (MOKAN Komité). A MOKAN több száz fő-

nyi csoportja fegyveres erejével — amelyhez nemzetőr századok és magyar katonai egységek is csatlakoztak — szétrombolta a német hírközlési vonalakat, megakadályozta a Szinva-híd felrobbantását, fellépett a nyilasok önkényeskedése ellen, felderítő munkát végzett a Vörös Hadsereg részére, meggátolta a miskolci és a diósgyőri gyárak kifosztását, gépeinek leszerelését, csarnokainak megsemmisítését.

A kommunisták vezette fegyveres ellenállási mozgalom küzdelmét széles körben kiegészítette a lakosság ellenszegülése, a „passzív rezisztencia" modern formája, amely szabotázsokban, munkamegtagadásokban, a termelés bénításában, a kiürítési rendeletek nem teljesítésében, vidéken a mezőgazdasági termékek elrejtésében, az üldözött személyek és az antifasiszta nagyhatalmak katonáinak rejtegetésében nyilvánult meg.

A magyarországi antifasiszta ellenállási mozgalom nem jutott el arra a szintre, mint más európai országok partizánharca. A széles körű fegyveres ellenállás kibontakoztatásához a politikai feltételek későn teremtődtek meg, és ekkor már kevés idő állt rendelkezésre a szervező munkához. Az ellenállási mozgalom szélesebb körre való kiterjedését akadályozta a horthysta rendszer terrorja, a jól szervezett elnyomó államapparátus, és 1944. március 19. után a német megszálló erők brutális fellépése. Bizonyos körökben, politikai csoportokban az aktív fellépést visszafogta Horthy Miklós kiugrási manővere. Mindezek ellenére Magyarországon mintegy 2000—2500 ember vett részt hosszabb-rövidebb ideig a fegyveres ellenállási mozgalom harcaiban és segítette elő önfeláldozásával hazája felszabadulását.

Ha meg kívánjuk vonni a magyar nép fiainak a fasizmus ellen vívott hősies harcában elért eredményeinek mérlegét, akkor joggal és büszkén állíthatjuk, hogy legjobbjai tevékeny har-

cosai lettek a náci hódítás elleni küzdelemnek. Összességében több mint tízezerre tehető azok száma, akik hazai földön, a szovjet csapatokkal vállvetve, vagy Nyugat- és Kelet-Európa országaiban küzdöttek más népek fiaival egy sorban, és ha kellett, életüket áldozták a szabadságért. Tetteik emléke nem homályosodott el, áldozatuk nem volt hiábavaló.

VI. Budapest felszabadulása és új életének első hónapjai

A főváros fasiszta védelmének előkészítése

Budapest náci védelmének megszervezése már 1944 őszén elkezdődött azzal, hogy Hans Friessner vezérezredes, a „Dél" hadseregcsoport parancsnoka elrendelte a három védőövből álló Attila-vonal kiépítését. A védelmi rendszer erősítése és tökéletesítése a szovjet csapatok támadásának kibontakozásáig tartott. Adolf Hitler 1944. november 23-án kiadott utasításában Budapest háztól házig való védelmét rendelte el, tekintet nélkül a főváros értékeire és lakosságára. A Führer a magyar fővárost erőddé nyilvánította, és parancsnokává december 1-én Otto Winckelmann SS-Obergruppenführert, majd öt nappal később Karl Pfeffer von Wildenbruch SS-Obergruppenführert, a Waffen SS és a IX. SS hegyihadtest parancsnokát nevezte ki. A német hadvezetés nyilvánosságra került intézkedései miatt különböző körök felvetették Budapest nyílt várossá nyilvánításának gondolatát, ezt azonban a német szárazföldi erők főparancsnoksága, katonai szempontokra hivatkozva, visszautasította. Ugyanakkor a „Dél" hadseregcsoport parancsnoksága Adolf Hitler törekvéseivel szemben attól félt, hogy a körülzárt magyar főváros „új Sztálingráddá" válik a német csapatok számára, és ezért javasolta december folyamán több alkalommal is a Duna keleti partjának, Pestnek a kiürítését. A Führer azonban december 24-én utasította Karl Pfeffer von Wil-

denbruchot, hogy Budapest keleti részét is tartani kell a felmentő csapatok megérkezéséig.

A budapesti német és magyar erők mindent elkövettek, hogy a főváros valóban bevehetetlen erőddé váljon. Ennek érdekében az Attila-vonal mögött több mint 200 ellenállási csomópontot és ezeken belül 110 támpontot rendeztek be. A védelem megszervezésénél felhasználták a csatornahálózatot, a pincéket, aknazárakat telepítettek és számos helyen épületek felrobbantásával hoztak létre mesterséges akadályokat. Ezzel párhuzamosan az Attila-vonal mögött hat védelmi övezetet létesítettek a pesti oldalon. Az első a Rákos-patak mentén, a második a Könyves Kálmán, a Hungária és a Róbert Károly körútnál, a harmadik a mai Asztalos János utcánál, a Dózsa György útnál és a Dráva utcánál, a negyedik a mai Hámán Kató útnál, Mező Imre útnál, a Rottenbiller utcánál, az Élmunkás-hídnál és a Csanády utcánál, az ötödik a Nagykörútnál, a hatodik a Kiskörútnál húzódott.

A fővárosban a körülzárás pillanatában a 8. és a 22. SS lovashadosztály, a 13. páncéloshadosztály, a majdnem teljes Feldherrnhalle SA páncélgránátos-hadosztály, a szintén majdnem teljes 271. népi gránátoshadosztály, a 239. rohamlövegdandár, a 6. rendőrezred és riadózászlóaljak tartózkodtak a nácik részéről. Emellett a fővárosban voltak a magyar egységek közül a 10. és a 12. gyalogoshadosztály, az 1. lovashadosztály és az 1. páncéloshadosztály maradványai, hat rohamtüzérosztály, öt légvédelmi tüzérosztály, négy különféle üteg, öt műszaki zászlóalj, 12 különböző rendeltetésű század, két egyetemi rohamzászlóalj, a Prónay- és a Vannay-különítmény, a kerületi KISKA-zászlóaljak, továbbá mintegy másfél ezer nyilas pártszolgálatos. A körülzárt erők létszáma német adatok szerint 45 000 náci és 50 000 magyar katona, szovjet adatok szerint 188 000 fő volt.

A szovjet hadsereg adatai szerint a főváros pesti oldalát 37 300 ellenséges katona védte. Velük szemben a pesti oldalon a 30. lövészhadtest, a 18. gárda lövészhadtest és a 7. román hadtest sorakozott fel. A 2. Ukrán Front parancsnoksága alá tartozó szovjet és román harcosok összlétszáma 66 900 fő volt, ami majdnem kétszeres túlerőt jelentett. A túlerő technikában két és félszeres-háromszoros volt. Ezt azonban nem tekinthetjük túlzottnak, ha figyelembe vesszük a fővárosban kiépített védelmi berendezéseket. Ugyanakkor azt is szükséges hangsúlyozni, hogy a Vörös Hadsereg a támadás előkészítésekor nehéztüzérséget nem vetett be.

A szovjet és a román egységek december 26-án támadást indítottak a Budapest környéki települések mentén kiépített Attila-vonal teljes szétzúzására. December 28-án estére végig elérték a harmadik védőövezetet, és több ponton beékelődtek magába a védőövezetbe is. Német részről ekkor ismét felmerült a pesti oldal kiürítésének gondolata, azonban megvalósítására nem kerülhetett sor, mivel Adolf Hitler a végsőkig való kitartásra adott utasítást, és megbízta a 4. légihadsereget a fővárosban körülzárt erők ellátásának biztosításával.

Amikor a Vörös Hadsereg egységei az Attila-vonal áttörése és a budai oldalon folytatott támadás eredményeként sűrűn lakott városrészeket közelítettek meg, R. J. Malinovszkij és F. I. Tolbuhin, a Szovjetunió marsalljai engedélyt kértek és kaptak a Vörös Hadsereg Főparancsnokságától, hogy a körülzárt ellenséges erők parancsnokához közös fegyverletételi felhívást juttassanak el. Az ultimátum szövegét december 29-re virradó éjszaka a szovjet repülőgépek több ezer példányban leszórták a főváros utcáira, és emellett hangszórókon is hírül adták a parlamenterek másnapi útját. A 2. és a 3. Ukrán

Front parancsnokának ultimátuma a körülzárt csapatok helyzetére, a főváros kulturális értékeire, a polgári lakosság várható szenvedéseire hivatkozva, méltányos feltételeket ajánlott a fegyverüket letevő német és magyar katonáknak.

Karl Pfeffer von Wildenbruch azonban, bízva a Führernek a fővárosban körülzárt csapatok felmentésére tett ígéretében, elrendelte, hogy mindenképpen ki kell tartani, a fegyverletételi ajánlatot tudomásulvétel nélkül kell visszautasítani és a parlamentereket ellenségként kell kezelni.

A 2. Ukrán Front parlamenterei december 29-én indultak útnak. Steinmetz Miklós százados és kísérői a vecsés—budapesti műúton haladtak, és amikor Pestlőrincen a mai Engels utcai általános iskola vonalába értek, az ott elhelyezkedő 22. SS lovashadosztály védelme előtt egy géppágyú lövedékétől eltalálva, felrobbant a gépkocsijuk. Steinmetz Miklós életét kioltotta a gyilkos golyó. Ugyanaznap a 3. Ukrán Front parlamenterei — Ilja Afanaszjevics Osztapenko százados és kísérői — délelőtt 11 órakor indultak el, de géppuskatűzbe kerültek és visszafordultak. Eközben eljutott hozzájuk a hír a 2. Ukrán Front parlamentereit ért támadásról. Mégis újra útnak indultak, amikor a tüzelés megszűnt. A Sasadi út és a Budaörsi út kereszteződésénél elérték a 8. SS lovashadosztály vonalát. Itt a németek bekötötték a szemüket, és a hadosztály parancsnokságára, az úgynevezett sziklaközpontba vitték őket. Ekkor I. A. Osztapenko százados kénytelen volt átadni az ultimátumot egy német alezredesnek, aki Karl Pfeffer von Wildenbruch különleges megbízottjának nevezte magát. Egyórai várakozás után felbontatlanul és válasz nélkül visszakapta a dokumentumot, majd bekötött szemmel visszaszállították őt és kísérőit az útkereszteződéshez. A kötést levették a szemükről, elindultak visszafelé. Körülbelül félúton járhattak, amikor a nácik golyózá-

port zúdítottak rájuk — megközelítőleg a Budaörsi út 127—129. számú háznál. A golyózápor kioltotta I. A. Osztapenko százados életét.

A parlamenterek meggyilkolásának hírére a 2. Ukrán Front katonái az ostrom folytatására kaptak parancsot. A szovjet és a román harcosok azonban mindenütt heves ellenállásba ütköztek, mivel a körülzárt egységek vakon bíztak a Führer által ígért felmentés sikerében és jól kiépített védelmi rendszerrel rendelkeztek. A szovjet és román katonák szívós támadásai azonban egyre fokozódó veszteségeket okoztak a német és magyar csapatoknak és növelték a magyar egységek bomlását. Napról napra nőtt az átállók, a katonaszökevények száma a körülzártak táborában.

A polgári lakosság helyzete már az ostrom első napjaiban szinte elviselhetetlenné vált. A körülzáráskor a fővárosban szűken számítva két hétre elégséges élelmiszerkészlet volt. A budapestiek százezrei fűtetlen pincékben húzódtak meg, a gáz- és a villanyszolgáltatás gyakorlatilag megszűnt, a vízellátás napokig szünetelt. A napi egy szelet vékony kenyér és egy tál meleg étel megszerzése is egyre nehezebbé vált. Január elsejétől a kenyérfejadag napi 5 dekagramm lett, elrendelték a lovak levágását, a kórházakban még a műtők fűtésére sem volt tüzelőanyag. Az éhség és a hideg okozta szenvedéseket még csak fokozta, hogy a hatalomtól megrészegült nyilasok, ha ez még lehetséges volt, fokozták terrorjukat.

A nyilas pártszolgálatosok állandóan razziáztak, katonaszökevények után kutattak és a legcsekélyebb gyanú vagy személyes bosszú alapján ezreket hurcoltak el. A nyilasházak és a „Hűség Háza" pincéi megteltek a megkínzott, kivégzésre ítélt emberekkel. Rendszeressé váltak a Duna-parton végrehajtott csoportos kivégzések, a gettóban folyamatossá vált az izraelita vallásúak meggyilkolása. A terrort a fék-

telen rablás, a gátlástalan erőszakoskodás egészítette ki.

A fővárosban körülzárt náci alakulatok semmiben sem maradtak el a nyilas pártszolgálatosok mögött. A polgári lakosságra és a „szövetséges" magyar csapatokra való tekintet nélkül romboltak, fosztogattak, rekviráltak, erőszakoskodtak. Budapestre a rettegés és a halál telepedett. Senki nem lehetett biztos abban, hogy a következő óra nem a halálát hozza.

A körülzárt ellenséges erők védekezésének hevessége január első napjaiban fokozódott, mivel megérkeztek az első hírek a megindult felmentési kísérletekről. A szovjet katonáknak, román fegyvertársaikkal vállvetve, szó szerint minden egyes épületet külön-külön kellett megostromolniuk és megtisztítaniuk a fasisztáktól. A sztálingrádi tapasztalatok alapján ennek végrehajtására rohamcsoportokat és rohamosztagokat szerveztek, amelyeket megerősítettek könnyű- és nehézfegyverzettel, néha harckocsival. A zászlóalj- és századparancsnokok személyesen és közvetlenül irányították az ostromot. A műszaki egységek átjárók nyitásával, fedezékek építésével segítettek, míg a tüzérek és a légierő gépei a kijelölt katonai célpontokat rombolták.

A főváros pesti oldalának hadműveleti irányai a következőképpen alakultak: a 30. lövészhadtest Rákospalota, Újpest, Pestújhely, Rákosszentmihály és Zugló irányából támadott, és a Parlamentnél érte el a Duna-partot; a 7. román hadtest Cinkota, Mátyásföld és Rákoscsaba felől a Keleti pályaudvar irányában tört előre; a 18. gárda lövészhadtest Kőbánya megtisztítása után Pest egész déli részéről kiverte a fasisztákat és az Erzsébet-hídnál érte el a Duna-partot.

December 29-én a 18. gárda lövészhadtest befejezte Pestlőrinc felszabadítását, míg a 7. román hadtest Rákoscsabát és Rákosligetet foglalta el, majd másnap Cinkotát, harmadnap Mátyásföldet tisztította meg az ellenségtől. 1945.

Budapest felszabadítása

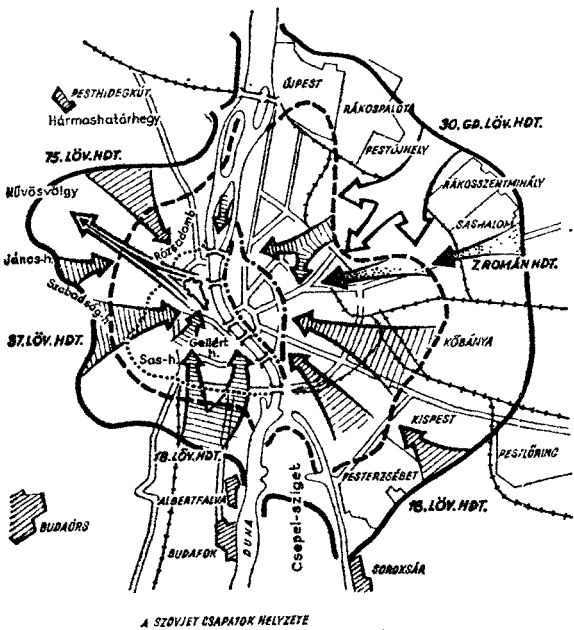

január 1-én a 30. lövészhadtest Rákosszentmihályról és Sashalomról, a román egységek Nagyitcéről, a 18. gárda lövészhadtest katonái Kőbánya jó részéről verték ki a fasisztákat. Január 3-án a szovjet és a román harcosok előretörése következtében veszélybe került a Lóversenytéren működő német repülőtér is. A következő napon megkezdődött Újpest, Rákospalota, Pestújhely, Zugló még ellenséges kézen levő részének megtisztítása.

A pesti oldalon védekező ellenséges katonák helyzete óráról órára súlyosbodott, amit az is

mutatott, hogy a IX. SS hegyihadtestnél elfogyott a tüzérségi lőszer, de korlátozni kellett a gyalogsági lőszer felhasználását is. A felszabadító csapatok január 9-én elfoglalták a Lóversenyteret, a Mária Valéria-telepet (ma: József Attila lakótelep) és a Népligetet. Másnap befejeződött Újpest, Rákospalota és Pestújhely megtisztítása az ellenségtől. Az ostrom meggyorsítása érdekében R. J. Malinovszkij marsall január 11-én a támadó egységeket budapesti csoport néven összevonta, élére I. M. Afonyin vezérőrnagyot, a 18. lövészhadtest parancsnokát állította. Ezt követően a budapesti csoport megkezdte a belső kerületek felszabadítását.

A szovjet hadsereg politikai szervei az ostrommal párhuzamosan röplapok, valamint a *Szabad Németország* című lap terjesztésével és hangszórókon keresztül próbálták felvilágosítani a német katonákat a védekezés értelmetlenségéről. A magyar egységek vonalainál egymillió példányban terjesztették azt a röplapot, amely a felszabadult országrész életéről adott hírt. A felvilágosító munka eredményei elsősorban a magyar katonák között mutatkoztak meg. December 28. és január 18. között mintegy 30 000 magyar honvéd és tiszt állt át. A budapesti csoport egységei keretében 1619 magyar honvéd és tiszt kapcsolódott be a hitleristák elleni küzdelembe, míg sokan a budapesti partizáncsoportokhoz csatlakoztak.

Az ostromlottak veszteségei olyan nagyok voltak, a magyar egységek bomlása annyira terjedt, hogy január 12-én Karl Pfeffer von Wildenbruch a személyi állomány légi úton történő kiegészítését kérte. Ehhez azonban már nem rendelkezett megfelelő tartalékkal a Harmadik Birodalom. Egyébként is, a légi úton történő utánpótlás csak a szükséges lőszer- és üzemanyagmennyiség ötödét tudta biztosítani. A növekvő lőszer- és élelmiszerhiány pedig csak tovább ron-

totta a körülzárt csapatok harci morálját, hangulatát.

A pesti oldal felszabadítása január közepén annyira előrehaladt, hogy a 7. román hadtestet ki lehetett vonni a harcból és átcsoportosítani román nemzeti parancsnokság alá. A felszabadítók január 15-én elérték a Nagykörutat. A pesti hídfőben maradt ellenséges erők ellen az utolsó roham már másnap megindult és a szovjet lövészhadtestek a Parlament, valamint az Erzsébet-híd irányába törtek előre. A hitlerista egységek ekkor már azért küzdöttek, hogy biztosítsák a hidakon keresztül — a Lánchíd és az Erzsébet-híd még állt, a többi budapesti hidat már felrobbantották — csapataik Budára menekítését. A pesti hídfő kiürítésére a parancsot Karl Pfeffer von Wildenbruch január 16-án adta ki, miután Adolf Hitlertől megkapta a már többször kért cselekvési szabadságot. A szovjet harcosok január 18-án hajnalban a pesti oldal teljes hosszában gyors ütemben érték el a Duna partját, azt azonban már nem tudták megakadályozni, hogy a nácik felrobbantsák a Lánchidat és az Erzsébet-hidat.

A főváros pesti oldala háromheti kemény ostrom után felszabadult a hitleristák és hazai kiszolgálóik elnyomása alól. A küzdelem jellegét jól jellemezte a német hadműveleti napló: „Nem ritka az olyan eset, hogy a házak földszintjén németek, az I. emeleten oroszok vannak, és a II. emeleten ismét németek védekeznek."

A Konrád-tervek

Budapest bekerítése felbőszítette Adolf Hitlert, aki a fővárost Bécs kapujának tekintette. A német csapatok ismételt kudarcai miatt utasította Heinrich Himmlert, hogy a IV. SS páncéloshadtestet csoportosítsa át Lengyelországból Komárom környékére, és parancsnokát, Herbert O.

Gille SS-Obergruppenführert bízza meg a főváros felmentésével. Az akció a hangzatos Konrád fedőnevet kapta. A támadás irányául a Bicske—Budapest körzetet jelölték ki, és úgy tervezték, hogy a bekerítés széttörését követően — amelyben a bezárt erők is részt vennének — visszafoglalnák a Margit-vonalnak a Balaton és a Duna partja között húzódó szakaszát. A támadó csoportosításban a IV. SS páncéloshadtest mellett a III. páncéloshadtest vett részt — ez utóbbi kötelékébe tartozott az 1. magyar lovashadosztály —, és így együttesen öt páncélos- és három gyalogoshadosztály, továbbá mintegy 450 harckocsi és rohamlöveg, több mint 200 löveg és páncélozott jármű, valamint 775 repülőgép került összevonásra.

A Konrád-terv végrehajtása 1945. január 1-én kezdődött meg. Ekkor a támadás irányában elhelyezkedő 4. gárdahadsereg — amely a 3. Ukrán Front része volt — öt lövészhadtesttel, egy gépesített hadtesttel és más kisebb tüzér-, valamint páncélosegységekkel rendelkezett. Támogatta továbbá a front légierejének 953 repülőgépe. A szovjet katonák helyzetét súlyosbította, hogy a támadás olyan lövészhadosztályt ért, amelynek még összefüggő harcárok kiásására sem jutott ideje. Emellett a nácik személyi állományban és tüzérségben háromszoros, harckocsikban és rohamlövegekben tizenötszörös túlerővel rendelkeztek. A német alakulatok ugyanakkor december 31-én félrevezető támadást is indítottak az arcvonal balszárnyán.

A támadás megindulása után a 4. gárdahadsereg jobbszárnyán a 3. SS „Totenkopf" páncéloshadosztály áttörte Dunaalmásnál a védelmet. Hasonlóképpen járt el az 5. SS „Wiking" páncéloshadosztály is Szomód irányában, míg a III. páncéloshadtest Bánhidát kerítette hatalmába. A támadásba január 2-án hajnalban további erőket vetettek be, majd a következő nap egyszerre 300 harckocsit és rohamlöveget dobtak harc-

ba. Ezzel sikerült mintegy 15—25 kilométer szélességben beékelődniük a szovjet csapatok védelmébe. A szovjet katonák a támadás kezdeti szakaszában a szó legszorosabb értelmében szinte a testükkel álltak az SS páncélosok rohamát, hogy ezzel időt adjanak a tartalékok átcsoportosítására, a védelem kiépítésére. A szovjet harcosok „Nem engedjük a fasisztákat Budapestre!" szövegű röplapon fogadták meg, hogy utolsó csepp vérükig kitartanak.

A hősies védelmi erőfeszítések ellenére a hitleristáknak január 6-án sikerült visszafoglalniuk Esztergomot és megközelíteniük Bicskét, itt azonban már áthatolhatatlan védelmi falba ütköztek. A 2. Ukrán Front a Garam partjáról Komárom irányába indított támadásával segítette a védők kitartásának érvényesülését. Emellett mindinkább érvényesült a 3. Ukrán Front tartalékainak és a hadseregtartalékok bevetésének eredménye is.

A fasiszta hadvezetés ekkor a Konrád-terv új változatával kísérletezett. A január 7-én megkezdett Konrád—II. hadműveletet a hitleristák három páncélos-, egy gyalogoshadosztállyal, továbbá egy lovasdandárral kezdték meg Zámoly és Páty térségében. Ezt a területet a 20. gárda lövészhadtest védte. A nácikkal szemben a szovjet harcosok kitartóan és hősiesen védekeztek. Így az ellenségnek öt nap alatt csak mintegy 6—7 kilométert sikerült előrehaladnia. Ezzel egy időben a „Wiking" páncéloshadosztály a Pilis hegységen keresztül indított támadást a főváros irányába, elfoglalta Pilisszentkeresztet, de ekkor a további előretörést a Führer leállította.

Január 12-én a IV. SS páncéloshadtestet kivonták az arcvonalból, és a szovjet felderítést félrevezetve, rejtve átcsoportosították Veszprém alá, ahonnan a III. páncéloshadtesttel együtt a Konrád—III. akciót tervezték. A támadásra 560—600 harckocsit, továbbá rohamlöveget, valamint 1200 löveget és aknavetőt vontak össze.

Január 18-án reggel a németek Sárkeresztes és a Balaton között rohamot indítottak a 135. lövészhadtest ellen, amely csak csekély számú tüzérséggel volt felszerelve. A hatalmas túlerővel támadó német egységek áttörték a szovjet katonák védelmét; két nap alatt elérték a Duna partját Dunapentelénél (ma: Dunaújváros). Ezzel kettévágták a 3. Ukrán Front csapatait. A fasiszta erők ezt követően a főváros irányába fordultak, és nagy veszteségek árán elérték Vereb és Vál területét, egyes pontokon mintegy 25 kilométerre megközelítették a körülzárt német egységeket. A hitleristák január 22-én visszafoglalták Székesfehérvárt és Paks irányába is támadást indítottak.

A szovjet csapatok a kialakult kritikus helyzeten úrrá tudtak lenni, mivel a harcosok kitartásán, szilárd helytállásán megtört az SS-alakulatok támadásának lendülete. A szívós védekezés időt adott arra a 3. Ukrán Front parancsnokságának, hogy átcsoportosítsa páncélos és gépesített erejét, és azt lovas- és lövészhadosztályokkal egészítse ki. Hasonlóképpen járt el a 2. Ukrán Front is, és így sikerült kialakítani két támadó csoportosítást Budapesttől délnyugatra, továbbá Dunaföldvár és Cece környékén. A Vörös Hadsereg ellentámadása január 27-én bontakozott ki. Súlyos harcok közepette február 7-re sikerült visszaállítani az arcvonal korábbi helyzetét, noha Székesfehérvár továbbra is ellenséges kézen maradt.

A szovjet katonák hősies és példamutató helytállással visszaverték a három Konrád-terv keretében kibontakozott támadást, súlyos veszteségeket okoztak a nácik elitegységeiben. A Vörös Hadsereg harcosai személyes kitartásukkal, hősiességükkel mindegyik támadás esetében lehetőséget teremtettek a kedvezőtlen erőviszonyok megváltoztatásához szükséges átcsoportosításokra, amelyre kevés példa akadt a második világháború történetében.

Buda felszabadítása

A budai oldal természeti viszonyai, a szűk utcák, a Citadella, a Vár, a bonyolult alagútrendszer kedvező feltételeket teremtettek a védelem kiépítéséhez, és jelentősen megnehezítették az ostromot. Ennek figyelembevételével a fasiszta erők négy védelmi övezetet építettek ki: az első a mai Bartók Béla út, a Szilágyi Erzsébet fasor és a környező hegyek, a második a Citadella, az Avar utca, az Alkotás út, a Krisztina út és a mai Mártírok útja, a harmadik a Krisztina út és az Árok utca, a negyedik a várpalota körzetében húzódott.

Az ostromló szovjet csapatok a nácik felmentési kísérletei miatt január 2-án védelemre rendezkedtek be, és január 18-ig lényegében nem változott a frontvonal. Pest felszabadulását követően a támadás megindítását a 2. Ukrán Front budapesti csoportjára bízták, amely ebben az időben a 18., a 37. és a 75. lövészhadtestből állt, irányítását a sebesült I. M. Afonyin vezérőrnagy helyett Managarov altábornagy végezte. Mivel a német csapatok légi utánpótlása fokozatosan elapadt, a körülzárt erők helyzete napról napra súlyosbodott. A magyar katonai alakulatok soraiban mind gyakoribbá vált az átállás, az értelmetlen küzdelem feladása.

Buda felszabadítását a 37. és a 75. lövészhadtest kezdte meg, majd az első hét váltakozó hadműveleteit követően január 27-én harcba szállt a 18. lövészhadtest is. Ekkor kezdődött meg a német felmentési kísérletek teljes szétzúzása, és ezzel a korábbinál is reménytelenebbé vált a körülzárt nácik helyzete. Az ígért és várva várt felmentési kísérlet kudarca csökkentette a német katonák erkölcsi erejét, kitartását. A helyzetet látva, február 3-án este Angelo Rotta pápai nuncius — a diplomáciai testület doyenje — felkereste Karl Pfeffer von Wildenbruchot és a diplomáciai képviseletek nevében kérte, le-

gyenek tekintettel a polgári lakosságra, annak szenvedéseire és pusztulására. A pápai nuncius által előterjesztett kérés azonban semmiben sem befolyásolta a náci hadvezetést, amely csak saját önös céljait vette figyelembe.

Február 10-re a német katonák visszaszorultak a Vár környékére, üzemanyaguk és tüzérségi lőszerük elfogyott, minimális lett gyalogsági lőszerkészletük is. Élelem, gyógyszer, kötszer már nem volt. Karl Pfeffer von Wildenbruch ekkor még harcképes egységeit visszavonta a Budai Vár falai közé és előkészítette a kitörést, amelyről a szovjet hadvezetés már ekkor tudomást szerzett. A kitörési kísérlet február 11-én este indult meg a Budai Várból és a Vérmezőről. A támadást a Vörös Hadsereg pusztító tűzzel fogadta. Csak az SS rendőrezred maradványának és a budapesti őrzászlóaljnak sikerült áttörnie a védelmet a mai Szilágyi Erzsébet fasorban és eljutni a budai hegyekbe. A kitört katonák zöme a többszöri átfésülés során fogságba esett, és csak 785-en érték el a német csapatok arcvonalát.

A kitörési kísérlet a náci hadvezetés felelőtlen akciója volt, amellyel még az utolsó pillanatban is sok ezernyi katona életét áldozta fel. A szovjet katonák a kitörési kísérlet visszaverését követően rövid idő alatt elfoglalták a Budai Vár még ellenséges kézen levő épületeit, és február 13-án befejezték a főváros felszabadítását.

A másfél hónapos kemény küzdelemben kivívott győzelmet Moszkvában 324 löveg 24 ösztüzével köszöntötte. A főváros szabadságáért vívott harcokban tanúsított helytállása elismeréseként 349 000 szovjet katona kapta meg a Budapest Bevételéért Érdemérmet. A budapesti harcok alatt a Vörös Hadsereg a fasiszta csapatok 138 000 katonáját ejtette fogságba.

A főváros budai részének felszabadításában is részt vállaltak a magyar katonák. Január 20-át követően mintegy 30 magyar önkéntes század

kapcsolódott be a felszabadító harcba. Ezekből a csapatokból és a később átállt magyar katonákból szerveződött meg február 12-én Variházy Oszkár alezredes vezetésével a Budai Önkéntes Ezred. A mintegy 2500 főből álló egység katonái példamutatóan küzdöttek, közel 600-an életüket áldozták a főváros szabadságáért. Helytállásuk elismeréseként a szovjet lobogó mellé odakerült a magyar zászló is a felszabadított Budai Várra.

Budapest új életet kezdett

Február 13-án Magyarország fővárosa szabad lett. Budapest új életének megteremtését azonban súlyos körülmények között kellett megkezdeni. A főváros hídjai a Dunába omlottak, a villany- és gázvezetékek zöme használhatatlanná vált. Budapest 35 674 lakóházából 29 987 megsérült, a 461 280 lakószobából 25 795 teljesen elpusztult, további 8849 használhatatlanná vált. Mindenütt rom és pusztulás, temetetlen halottak és járványveszély, éhező és legyengült polgári lakosság. A felszabadult főváros lakóinak idegszálaiban még hosszú hónapokig ott élt a hitleristák és a nyilasok kegyetlen terrorja, a félelem és az izzó gyűlölet emléke. A pincékből a felszínre jött fővárosi lakosság ugyanakkor napról napra érezhette a szovjet katonák segítőkészségét, támogatását.

Az új élet megindítását a szervezett munkások, a kommunisták és a szociáldemokraták kezdeményezték. A kommunisták a felszabadulással egy időben hozzákezdtek szervezeteik megalakításához. Erre elsősorban ott került sor, ahol korábban illegális pártszervezet működött. Január 19-én a Tisza Kálmán téren (ma: Köztársaság tér) sor került a budapesti Központi Vezetőség első ülésére is, amelyen a Kommunista Párt illegális Központi Vezetőségének tagjai vettek

részt, továbbá jelen volt, a debreceni Központi Vezetőség megbízottjaként, Kossa István és Vas Zoltán. A Kádár János, Apró Antal, Kállai Gyula, Kiss Károly, Kovács István és mások vezetésével kibontakozó pártszervezés legfontosabb feladatának a főváros normális életének megindítását tekintette: a közszolgáltatások helyreállítását, a sértetlen vagy kevéssé sérült ipari berendezések munkába állítását, az élelmezés megszervezését, a közbiztonság megteremtését, a városi közigazgatás helyreállítását.

A felszabadult fővárosban január közepén megalakult a Szociáldemokrata Párt budapesti Ideiglenes Intéző Bizottsága, amely bekapcsolódott az élet megindításába. A többi demokratikus párt működése valamivel később bontakozott ki. A kommunista pártszervezetek újjáalakulásával egy időben jöttek létre az első KISZ-csoportok is, majd január 22-én a fővárosban is megalakult a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ), amely a budapesti fiatalokat mozgósította.

Az első feladatok között is a legsürgetőbbnek a járványveszély elhárítása tűnt. Ennek érdekében a kommunisták szorgalmazták a mintegy 90 000 köbméter szemét eltávolítását, a temetetlen holttestek földbe helyezését, a romeltakarítás megkezdését. A kommunisták irányításával napról napra többen láttak hozzá ennek végrehajtásához, míg az orvosok hat hét alatt mintegy negyedmillió embert oltottak be tífusz ellen. A sürgető gondok megoldása meggyorsult, amikor január 21-én a Budapesti Nemzeti Bizottság irányításával néhány fővárosi központi hivatal is munkához látott. És amikor február 25-én az MKP megtartotta sportcsarnoki nagygyűlését, már látható eredményei voltak a főváros új életének.

Az első hetek nyomasztó gondjai közé tartozott a fővárost sújtó éhínség. A Budapesti Nemzeti Bizottság megkezdte a népkonyhák felállí-

tását, cserekereskedelem révén élelmiszert hoztak fel vidékről. Ezen a téren akkor történt döntő változás, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány felállította a Közellátási Kormánybiztosságot és élére Vas Zoltánt nevezte ki. Az új kormánybiztosság a vidéken dolgozó kommunista vezetők segítségével eredményesen gyűjtötte össze az élelmiszerkészleteket. Munkája eredményeként februárhoz viszonyítva, amikor közel 190 000 ember kapott élelmiszersegélyt, májusban már egymillió budapestinek biztosították a napi 15 dekagrammos kenyérfejadagot.

A rendszeres közszolgáltatás helyreállítására áprilismájusig került sor, ami a rendszeresen biztosított minimális gázszolgáltatást és a vízellátást jelentette. A villanyvilágítás a Kelenföldi Erőmű helyreállítása és a bánhidai távvezeték újjáépítése után májusra elérte a háború előtti színvonalat. A szovjet katonák segítségével ideiglenes híd épült a Margit-híd mellett, és fél szélességben helyreállították a Szabadság-hidat is, márciusban pedig megindulhatott a forgalom a pesti vasúti összekötő hídon. Ezzel helyreállt a főváros két része között a forgalom, ami nagymértékben elősegítette politikai egységének, irányításának, szervezetének kialakítását is. Május 1-én már járt a Nagykörúton a 6-os villamos, és a többi, már forgalomba állított vonallal együtt — amelyek elsősorban a munkáskerületeket kötötték össze — rendszeres közlekedést biztosított. A közlekedés helyreállításának ütemét mutatja, hogy míg februárban alig 37 000 utast szállítottak a villamosok, májusban már mintegy 10 millióan közlekedtek a sárga kocsikkal. Erre az időre a fontosabb vonalak vonatkozásában helyreállt a fővárost és a Pest környéki munkáslakta területeket összekötő helyiérdekűn is a forgalom. A pályaudvarok helyreállítása annyira előrehaladt, hogy — ha korlátozott mértékben is, de — megindulhatott a rendszeres vasúti forgalom a főváros és a vidék

között. A közlekedés helyreállítása hozzájárult ahhoz, hogy májusban már többé-kevésbé rendszeressé vált az élelmiszer-felhozatal és a fenyegető éhínség veszélye a múlté lett.

Az ostrom napjaiban Budapest közbiztonsága teljesen megszűnt. Ezért tartozott az elsőrendű feladatok közé a rendőrség újjászervezése, amit kezdetben a szervezett dolgozók, a két munkáspárt tagjai, az egykori partizánok vállaltak magukra. A rendőrség újjáalakítását január 19-én mintegy 200 kommunista és szimpatizáns kezdte meg, és négy nap múlva már működött Sólyom László főkapitány irányításával a Budapesti Rendőr-főkapitányság. Hiányos felszerelésük ellenére is hamarosan sikerült visszaszorítaniuk a nyilas uralom napjaiban kiterjedtté vált bűnözést. A fővárosi rendőrség fél év alatt több mint 50 000 bűnügyben járt el, és a fosztogató bandákkal, gyilkosokkal vívott harcban több mint száz tagja áldozta életét. A közrend fokozatos helyreállását bizonyította a kijárási tilalom hatályának mérséklése is.

A budapesti politikai élet újjászervezésében központi szerepet töltött be a január 21-én megalakult Budapesti Nemzeti Bizottság. Munkájában a demokratikus pártok mellett tevékeny részt vállaltak a szakmai szervezetek képviselői is. A Budapesti Nemzeti Bizottság kezébe vette a főváros közigazgatásának irányítását, többirányú színvonalas szervező és nevelő munkát valósított meg. Megkezdte a köztisztviselők igazolását, és mintegy két hónappal megelőzve a Népbíróságok Országos Tanácsának felállítását, létrehozta a Budapesti Népbíróságot. A budapesti népbíróság már február 3-án meghozta első ítéletét, és halálbüntetéssel sújtotta a 401-es különleges munkásszázad gyilkos keretlegényeit. A termelés munkásellenőrzésének biztosítására az országban elsőként hagyta jóvá a fővárosi vállalatok üzemi bizottságainak működését január 28-án. Nem várva be az Ideiglenes Nem-

zeti Kormány kezdeményezését, a Budapesti Nemzeti Bizottság létrehozta az új összetételű Fővárosi Törvényhatósági Bizottságot, amelyben az MKP és az SZDP 30—30, a szakszervezetek és az FKgP 25—25, a PDP és az NPP 10—10 hellyel rendelkezett, azaz túlsúlyban voltak benne a baloldali erők képviselői.

A termelés megindításának feladatait a megalakuló üzemi bizottságok vállalták magukra. Még dörögtek az ágyúk, amikor 1945. január 2-án megalakult a Fémáru- és Gépgyár üzemi bizottsága, majd sorra-rendre a többi gyári testület is. Munkájukat erőteljesen támogatta a február 7-én újjáalakult Szakszervezeti Tanács is, amely azonnal megkezdte a szakmai szervezetek újjáalakítását. A tavasz folyamán nemcsak az üzemi bizottságok hálózata épült ki teljesen, hanem egy hónappal a főváros felszabadítása után már 42 szakmai szervezet működött, mintegy 80 000 budapesti szervezett dolgozót tömörítve. Az üzemi bizottságok a gyárakban a szervezett munkásokra támaszkodva megkezdték a romok eltakarítását, a berendezések helyreállítását, a termelés megindítását. Ezt segítette a Vörös Hadsereg is megrendelésekkel, a szükséges nyersanyagok és az energia biztosításával. A szervezett munkások emellett részt vettek a főváros utcáin a romok eltakarításában, a közszolgáltatások helyreállításában, a közlekedés megindításában.

A főváros felszabadítása és az ország teljes felszabadulása között csak néhány hét telt el. Ez alatt a rövid idő alatt a kommunisták vezetésével a fővárosi szervezett dolgozók, a demokratikus érzelmű, tenni akaró polgárok olyan munkát végeztek Budapest normális mindennapi életének kibontakoztatásáért, hogy létrejöttek a feltételek a központi államhatalmi szerveknek Debrecenből Budapestre való költözéséhez. A háborús pusztítás nyomait még sokáig magán viselő főváros élete ezzel új szakaszba lépett.

VII. Magyarország felszabadításának teljessé válása

Német ellentámadás a Balaton térségében

A német katonai vezérkar — Adolf Hitler utasítására — a még rendelkezésére álló erők átcsoportosításával, elsősorban a létfontosságú zalai olajvidék biztosítása érdekében, új támadást készített elő a Balaton térségében. A „Tavaszi ébredés" fedőnevet viselő terv végrehajtására — a három irányba tervezett támadáshoz — összevonták a 6. SS páncéloshadsereget — amelyet az Ardennekből csoportosítottak át —, a 6. tábori hadsereget és a 2. páncéloshadsereget. Ezek együttesen 431 000 főt, 5630 löveget és aknavetőt, 877 harckocsit és rohamlöveget, 900 páncélozott szállító-járművet, továbbá 850 repülőgépet jelentettek.

A 3. Ukrán Front csapatai, miközben felkészültek a bécsi hadműveletre, a beérkezett információk alapján utasítást kaptak a készülő támadás elhárításának megszervezésére. A szovjet katonák így a támadás kezdetére megfelelő védelmi terepszakaszokat építettek ki, és különös gonddal készültek a páncélosok elhárítására. A 3. Ukrán Front kötelékébe ekkor 407 000 harcos — köztük hat bolgár gyalogoshadosztály —, 6890 löveg és aknavető, 407 harckocsi és rohamlöveg, továbbá 965 repülőgép tartozott. Ez — a páncélosokat leszámítva, ahol a nácik túlerőben voltak — az erőviszonyok kiegyensúlyozottságát mutatja.

A fasiszták támadása 1945. március 6-án reg-

gel kezdődött, amikor három német gyalogoshadosztály Donji Miholjac körzetében átkelt a Dráván és Mohács irányában támadott. Az előretörést a szovjet alakulatok hamarosan megállították, majd az ellenséges csapatokat visszavetették a Dráva túlsó partjára. Március 22-én felszámolták a német egységek hídfőjét is.

Ezzel egy időben a fasiszták három lövészhadosztállyal és harckocsikkal Nagybajom körzetéből támadást indítottak Kaposvár irányába. Áttörték a szovjet katonák védelmi vonalait és beékelődtek közéjük. Ezzel azonban lendületük teljesen kifulladt.

A tényleges fő támadási irányt a nácik a Balaton és a Velencei-tó között jelölték. Ezen a területen a hitleristák, felhasználva harckocsifölényüket, beékelődtek a szovjet csapatok védelmébe, majd pedig, a Vörös Hadsereg egységeinek szívós és hősies ellenállása dacára, március 15-én estére eljutottak a Sió- és a Sárvízcsatorna között Simontornyáig, illetve a Velencei-tó mellett Gárdonyig. A tíz napon át tomboló véres küzdelemben súlyos veszteségeket szenvedtek a náci haderő legjobbjának számító páncéloshadosztályok, erejük kimerült. A támadás tíz napja alatt a németek erőfölénye felmorzsolódott, elvesztették harckocsijaik, rohamlövegeik, páncélozott járműveik több mint felét és 45 000 katonájukat.

A március közepéig vívott csatákban a 3. Ukrán Front csapatai a *Nagy Honvédő Háború utolsó védelmi hadműveletét hajtották végre.* Keresztülhúzták a nácik azon tervét, hogy elhúzzák a háború befejezését, és egyúttal kedvező feltételeket teremtettek a Bécs elleni támadáshoz.

A bécsi hadművelet

Az eredeti terveknek megfelelően március 16-án megkezdődött a 2. és a 3. Ukrán Front csapatainak összehangolt támadása. A 2. Ukrán Front magyar földön harcoló 46. hadserege 12 lövészhadosztállyal, 2686 löveggel és aknavetővel, valamint 165 harckocsival és rohamlöveggel rendelkezett, és minden vonatkozásban erőfölénybe került a szemben álló német csapatokkal. A 3. Ukrán Front támadó csoportja a 4. és 9. gárdahadsereg 18 lövészhadosztálya, 3900 lövege és aknavetője, valamint 197 harckocsija és rohamlövege lett. A Vörös Hadsereg ezen a frontszakaszon is erőfölénybe jutott.

A március 16-án a Balaton és a Velencei-tó között támadásba lendülő szovjet harcosok kezdetben szívós ellenállásba ütköztek, azonban március 21-re a német erőket Berhida, Székesfehérvár, Szabadbattyán, Polgárdi és Balatonfőkajár között, egy kisebb szakaszt leszámítva, körülzárták. A 6. német hadsereg bennmaradt a körülzárásban, a 6. SS páncéloshadseregnek azonban Fűzfőnél véres harcok árán sikerült kijutnia a gyűrűből. A szovjet katonák az eredményes harcok után hozzáfogtak a visszavonuló német egységek üldözéséhez.

A fasiszta csapatok ezekben a napokban egyre rendezetlenebbekké váltak, a szervezett visszavonulást pánikszerű menekülés váltotta fel, az üzemanyaghiány pedig katasztrofálissá vált. Az utak mentén elhagyott német felszerelések, járművek sorakoztak.

A Vörös Hadsereg katonái március 23-án véglegesen felszabadították Székesfehérvárt, majd Veszprémet, Várpalotát, Zircet és két nap múlva Pápát. Ugyanakkor a 46. hadsereg a Duna mentén lendületesen támadott, felmorzsolta az Esztergom és Tata körzetében összevont náci erőt, és március 28-án kiverte az ellenséget Komáromból és Győrből. Áttörtek az osztrák—magyar

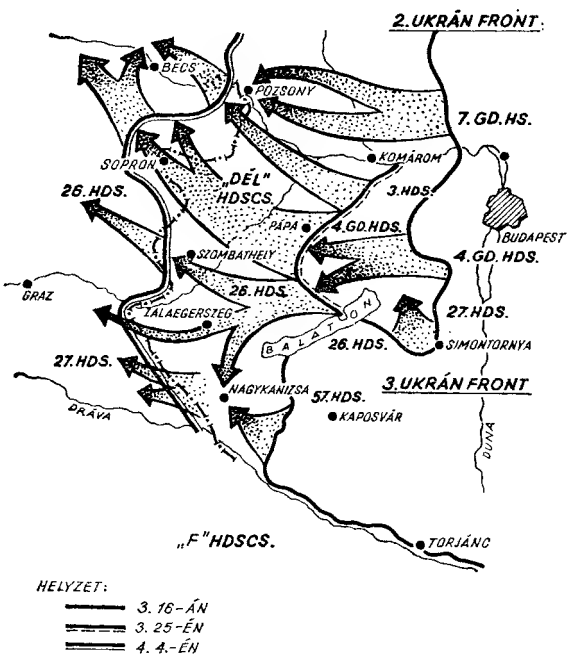

határ előtti utolsó védelmi vonalat jelentő Rábán is.

A szovjet katonák támadási lendülete napról napra fokozódott, március 29-én egy sor nyugatmagyarországi települést szabadítottak fel, így Szombathelyt, Zalaegerszeget és Kőszeget. Április 1-én Sopront, 2-án Nagykanizsát — a magyar olajvidék központját — tisztították meg a náciktól. A német csapatok hasztalanul tettek kísérletet arra, hogy a Harmadik Birodalom határát jelentő osztrák—magyar határ előtt megállítsák a Vörös Hadsereget. Március 30-án a 3. Ukrán Front harcosai Ausztria földjére léptek.

A szovjet harcosok április 4-én Nemesmedves-

nél az utolsó hitlerista megszállót is kiverték Magyarország területéről. A szovjet Tájékoztatási Iroda hírül adta: „A március 16—április 4. közti időben végrehajtott előretörés következtében a 2. és 3. Ukrán Front csapatai *befejezték Magyarország egész területének felszabadítását a német megszállóktól.*"

Hazánk területén lezárult a szovjet, bolgár, román és jugoszláv katonák 194 napos hősies küzdelme, amelyet a magyar nép szabadságáért vívtak. Harcuk története az ország történetének szerves részét képezi, mert nemcsak az ellenséges megszállókat űzték el, hanem utat nyitottak a társadalmi felemelkedésnek is. A harc Magyarország területén nehéz körülmények között folyt, mivel a német csapatok 79 hadosztályának erejét kellett szétzúzni — ez több volt, mint az angol—amerikai hadsereg ellen Franciaország, Belgium, Hollandia, Dánia és Olaszország területén küzdő nácik együttes ereje —, és ez súlyos véráldozatokkal járt. Hazánk szabadságáért 140 000 szovjet katona és tiszt áldozta életét, a Vörös Hadsereg 120 alakulata kapta meg a Budapestért, Szegedért, Debrecenért és Miskolcért kitüntető címet, és 289 katona, tiszt, valamint tábornok bátorságáért, helytállásáért a Szovjetunió Hőse kitüntetésben részesült. Ők voltak azok, akikről Fodor József gyönyörű verssoraival megemlékezik:

„Itt alusznak, íme, sorba lent,
a hű parancsteljesítők.
Mint a néma, hű jóakarat,
úgy jöttek menteni ők.
Sírjukat őrizze kegyelet,
emléküket az idők."

A horthysta kalandorpolitika következményeiért Magyarország súlyos árat fizetett a második világháborúban. Elpusztult a nemzeti vagyon közel 40%-a. A nemzeti vagyonnak a mezőgazda-

ságban mintegy ötöde semmisült meg. Elpusztult vagy elhurcolták az állatállomány javát. Az ország elvesztette közlekedési eszközeinek és berendezéseinek több mint a felét. Az üzemek, gyárak, vállalatok 90%-át érte háborús kár. A fasiszták megsemmisítették vagy nyugatra hurcolták a vállalatok épületeinek és berendezéseinek a felét, az erőgépek egyharmadát, a munkagépek háromnegyedét. Rommá váltak az ország legnagyobb malmai.

Különösen súlyos károk értek néhány — a világháborút megelőző években fellendült — nagyüzemet. A vegyipari művek közül szinte teljesen romhalmazzá vált a Péti Nitrogénművek, a Magyar Petróleumipar és a Hungária Vegyiművek. Az elektrotechnikai ágazat veszteségei is igen nagyok voltak: súlyosan megsérült a Ganz Villamossági Gyár, a Magyar Phillips Művek Rádiógyára, és a sort még szinte vég nélkül lehetne folytatni. A mezőgazdaságot, az ipart és a közlekedést ért háborús károk békebeli értékben megközelítették a 10 milliárd pengőt. Emellett külön kell szólni arról is, hogy a német csapatoknak fizetett hozzájáruláson túlmenően a Harmadik Birodalom több mint 4,7 milliárd pengő értékű ipari termékért, nyersanyagért és élelmiszerért ellenszolgáltatást nem fizetett.

Amikor a háború pusztításait vesszük számba, nem állhatunk meg a gazdasági károk ismertetésénél. Külön kell szólnunk arról a szomorú — és családok tízezreit sújtó — tényről, hogy mintegy 600 000 ember vesztette életét, százezrek váltak nyomorékokká, és megközelítőleg 50 000 gyermek árva lett. A magyar fasizmus végpusztulásában a nemzet szellemi életének kiemelkedő nagyjait sem kímélte, gyilkos golyóval oltották ki Radnóti Miklós költő, Szerb Antal irodalomtörténész életét. A terror, a kegyetlen bánásmód következményei okozták Goldmann György szobrász, Földes Ferenc művelődéspoli-

tikus, publicista halálát. Sorsukban a magyar haladó értelmiség számos tagja osztozott.

A visszavonuló német csapatok magukkal hurcolták nemzeti műkincseinket, lerombolták legszebb műemlékeinket, megsemmisítették történelmi, művészeti hagyatékunk legjavát.

VIII. Szakítás és szembefordulás a hitleri Németországgal. Demokratikus újjászületés 1945 tavaszán

A fegyverszüneti egyezmény megkötése

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány legsürgetőbb feladata a német fasizmussal való azonnali szembefordulás lett. A kormány nyilatkozata is megállapította, hogy a megalakult új kabinet szakít a hitleri Németországgal, haladéktalanul fegyverszünetet köt az antifasiszta nagyhatalmakkal és mozgósítja a magyar népet a náci és nyilas csapatok elleni küzdelemre. A minisztertanács első ülése elfogadta azt a dokumentumot, amelyben tájékoztatták a Szovjetunió kormányát az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásáról és kijelentették, hogy az új kabinet szakít a német szövetséggel, haladéktalanul fegyverszünetet köt az antifasiszta nagyhatalmakkal. A dokumentum a továbbiakban kifejtette a kormánynak azt a szándékát, hogy hadat üzen Németországnak, és fegyverrel járul hozzá a hitlerizmus vereségéhez.

December 23-án kijelölték a fegyverszüneti tárgyalásokra utazó delegációt, amelyet Gyöngyösi János külügyminiszter vezetett, tagjai Balogh István miniszterelnökségi államtitkár és Vörös János honvédelmi miniszter lettek. A Szovjetunió kormánya diplomáciai csatornán december 26-án azt ajánlotta, hogy a megalakult magyar kabinet a lehető legrövidebb időn belül nyilvánítsa ki szakítását a fasiszta Németországgal és üzenjen hadat a Harmadik Birodalomnak. A formális hadüzenetről az Ideiglenes Nemzeti

Kormány december 28-i ülése döntött. A *hadüzenet* megállapította, hogy a fasiszta Németország oldalán folytatott háború ellentétben állt a nemzet érdekeivel, és kizárólag német érdekeket szolgált. Hangsúlyozta, hogy a Harmadik Birodalom fegyveres ereje 1944. március 19-én orvul megszállta Magyarországot, majd október 15-én hatalomra segítette Szálasi Ferencet, és ezzel megakadályozta a fegyverszünet megkötését. A fasiszta Németország megfosztotta Magyarországot nemzeti függetlenségétől, megsértette szuverenitását, kifosztja és feldúlja a magyar földet. Ezért az Ideiglenes Nemzeti Kormány az Ideiglenes Nemzetgyűléstől kapott felhatalmazása alapján semmisnek nyilvánította a Németországgal kötött szerződéseket és hadat üzent a Harmadik Birodalomnak. A kormány a hadüzenet elfogadását követően arról is döntött, hogy az ország rendelkezésére álló erőforrásokat mozgósítja és bekapcsolódik az antifasiszta nagyhatalmak oldalán a háborúba. Ezzel jogilag befejezett ténnyé vált Magyarország átállása az antifasiszta koalíció oldalára.

A kormány ülését követően elindult Debrecenből Moszkvába a fegyverszüneti delegáció különvonata. Moszkvában 1945. január elején megkezdődtek a tárgyalások a fegyverszünet megkötéséről. A delegáció megérkezése és a tényleges megbeszélések megindulása között több mint két hét telt el, és ez alatt nyolc alkalommal folyt tárgyalás a három antifasiszta nagyhatalom képviselői között. Miután Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet külügyminiszter, William Averell Harriman moszkvai amerikai követ és John Balfour brit ügyvivő egyetértésre jutott, átnyújtották a delegációnak a fegyverszüneti egyezmény tervezetét. Január 18-án és 19-én a magyar delegáció is bekapcsolódott a megbeszélésekbe, amelyen tisztázódtak az álláspontok, azonban a fegyverszüneti egyezmény feltételein már nem változtattak. Ez után írták alá *a Ma-*

gyarország és az antifasiszta nagyhatalmak közötti fegyverszüneti megállapodást január 20

A megkötött egyezmény elveiben semmiben sem tért el a Bulgáriával, Romániával és Finnországgal aláírt hasonló dokumentumtól. Ennek megfelelően a fegyverszüneti egyezményben a szövetséges antifasiszta nagyhatalmak megállapították, hogy Magyarország megszakította kapcsolatait a fasiszta Németországgal és hadat üzent a Harmadik Birodalomnak. A magyar kormány kötelezettséget vállalt, hogy nyolc hadosztályt felszerel és a szovjet Vörös Hadsereg parancsnokságának rendelkezésére bocsát. Az egyezmény érvénytelenítette az ország határait korábban megváltoztató magyar és német döntéseket, s az 1937. december 31-i államhatárokat ismerte el. Biztosította a szövetséges haderő szabad magyarországi mozgását, a szövetséges hadifoglyok és állampolgárok szabadon bocsátását, a fasizmus által üldözött személyek támogatását, az ezzel kapcsolatban hozott törvények és rendeletek hatálytalanítását. Az egyezmény az ország területén található német vagyont az antifasiszta nagyhatalmak részére hadizsákmányként lefoglalta. Biztosította a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) szabad működését.

A fegyverszüneti szerződés a továbbiakban a jóvátételről rendelkezett. Kötelezte Magyarországot, hogy a Szovjetuniónak 200 millió, Jugoszláviának és Csehszlovákiának 100 millió dollár kártérítést fizessen. Ezenfelül kötelezte az országot, hogy térítse meg a szövetséges államok, illetve állampolgáraik vagyonában keletkezett károkat.

A fegyverszüneti szerződés a továbbiakban felsorolta a közvetlen antifasiszta teendőket, és ezzel együtt kilátásba helyezte a magyar szuverenitás fokozatos helyreállítását. Kimondta, hogy az arcvonaltól 50—100 kilométer távolságra eső területeken meg lehet kezdeni a magyar polgári közigazgatás helyreállítását.

A fegyverszüneti egyezményt az antifasiszta nagyhatalmak megbízottjaként először Kliment Jefremovics Vorosilov, a Szovjetunió marsallja írta alá, majd a magyar delegáció tagjai látták el kézjegyükkel. A dokumentum aláírását követően átnyújtották a magyarországi SZEB működési szabályzatát, továbbá azt a levelet, amely biztosította az amerikai misszió magyarországi munkájának a sokoldalú támogatását és ennek jogi kereteit.

A fegyverszüneti egyezmény aláírásával lezárult az a több éves küzdelem, amelyet az ország demokratikus, antifasiszta erői folytattak a hitlerista háborúból való kiválásért, a fasizmussal való szembefordulásért. A jogilag azonnal érvénybe lépő egyezmény Magyarország számára biztosította szuverenitása elvi elismerését és azt, hogy gyakorlatilag is fokozatosan helyreállítsa szuverenitását. Ezzel széles út nyílt az Ideiglenes Nemzeti Kormány tényleges tevékenysége előtt.

A magyar fegyverszüneti delegáció január 25-én indult vissza Moszkvából. Vele együtt tért haza a magyar kommunista emigráció egy nagyobb csoportja is, köztük Rákosi Mátyás. A szerelvény január 30-án érkezett meg Debrecenbe, és néhány nap múlva K. J. Vorosilov, a Szovjetunió marsallja elnökletével megkezdte működését a SZEB Magyarországon.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány tevékenysége a fegyverszüneti egyezmény végrehajtásáért

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány valójában a fegyverszüneti egyezmény aláírását követően kezdhette meg nagyobb erővel a központi és helyi államigazgatási, közigazgatási szervek kiépítését, az államgépezet újjászervezését. Ez nyilvánvaló előfeltétele lett a fegyverszüneti egyezmény végrehajtásának, az ország élete megin-

dításának, a népi demokratikus hatalom megszilárdításának. A megkötött fegyverszüneti egyezmény értelmében kezdett hozzá a kormányzat egyik legsürgetőbb és legfontosabb feladata végrehajtásához, az *új, demokratikus magyar hadsereg létrehozásához.*

Az új, demokratikus magyar fegyveres erő megteremtéséhez már számos feltétel adott volt. Megszervezésénél számíthattak azokra az erőkre, amelyek 1944. október 15-ét követően átálltak a szovjet hadsereg oldalára. De számíthattak azokra is, akik a hadifogság hónapjaiban ismerték fel a fasizmus elleni harc szükségességét és készek voltak a fegyveres küzdelemre. Emellett figyelembe vehették azokat az egységeket is, amelyek a 2. és a 3. Ukrán Front kötelékében működtek. Ide tartozott az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály, a 3. Magyar Vasútépítő Dandár, az Első Önkéntes Magyar Hadosztály és a Budai Önkéntes Ezred, továbbá a Szovjetunióban létrejött egység.

Az 1. Magyar Vasútépítő Hadosztály 1944 végén és 1945 elején alakult meg magyar hadifoglyokból Debrecenben. A négy zászlóaljból álló egység a 2. Ukrán Front vasútépítő csapataival vállvetve dolgozott a Jamna és Máramarossziget közötti 117 kilométer hosszú vasúti pálya helyreállításánál, a hidak, az alagutak, a pályaudvari berendezések újjáépítésénél, és munkájával elősegítette, hogy március végén a Kárpátokon keresztül megindulhasson a 2. Ukrán Front részére az utánpótlás.

A 3. Magyar Vasútépítő Dandár — amely megközelítőleg 3700—3800 főből állt — 1945. február elején jött létre, zömében budapesti fa- és vasipari szakmunkásokból. A 2. Ukrán Front keretében részben a Váctól Prágáig húzódó fővonal helyreállításán, a hidak újjáépítésén dolgozott, részben Munkács környékén rakodókat épített.

Az Első Önkéntes Magyar Hadosztály Temesvárott alakult meg 1944. december végén a had-

fogolytábor önkénteseiből. A hadosztály élére a 3. Ukrán Front parancsnoksága antifasiszta meggyőződésű, átállt folyamőr tiszteket állított, akiknek munkáját a 30 tagú kommunista pártszervezet is segítette. A hadosztály személyi állományát 1945 tavaszán felkészítették a bevetésre, azonban időközben tífuszos megbetegedések történtek. Így a hadosztály egy része végül is a temesvári hadiüzemekben dolgozott, míg másik része a 3. Ukrán Front utánpótlását biztosító haditápnál tevékenykedett.

Az említett magyar egységek mellett a Vörös Hadsereg oldalán küzdött a Budai Önkéntes Ezred — amelynek harcáról már szóltunk — és a Szovjetunió területén 1945 tavaszán önként jelentkező hadifoglyokból megalakult Kossuth Lajos gyalogezred.

A Szovjetunió Vörös Hadseregének Főparancsnoksága a megalakult magyar egységeknek engedélyezte a Honvédelmi Minisztériummal való kapcsolat felvételét, a magyar nemzeti zászló, a rangjelzések és a vezényleti nyelv használatát. Ezeknek a csapatoknak a jelentősége abban állt, hogy mutatták a magyar honvédek és tisztek antifasiszta, németellenes meggyőződését.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az új magyar hadsereg megteremtésekor kezdetben nem rendelkezett sem a szükséges felszereléssel, sem a személyi állománnyal. A szovjet kormány megbízottja 1945. január 9-én közölte Vörös János honvédelmi miniszterrel, hogy hozzájárulnak egy magyar hadosztály megalakításához a hadifoglyok soraiból, és ehhez a 2. Ukrán Front a zsákmányolt katonai felszerelés egy részét a rendelkezésükre bocsátja. Január 19-én — amikor a magyar kormány értesült a fegyverszüneti szerződés közelgő aláírásáról — nyomdába adták a toborzási felhívást, és elrendelték, hogy a megyékben szervezzék meg a honvéd kiegészítő parancsnokságokat. A fegyverszüneti egyezményben vállalt nyolc hadosztály létrehozása érdeké-

ben a tényleges szervező munka csak a Moszkvában járt delegáció visszaérkezése után, a toborzási felhívás kiadásával indult meg. A Ideiglenes Nemzeti Kormány harcba szólított minden hazafit. „Fogjon fegyvert minden magyar a haza s a magyar nép felszabadítása érdekében — hangzott a felhívás. — Még vannak magyarok, akik felszabadításra várnak. Részt akarunk venni a szovjet hadsereggel együtt a világbékét háborgató fasiszta Németország leverésében."

A toborzást a Magyar Kommunista Párt teljes erejével támogatta. Az MKP Központi Vezetősége Titkárságának február 4-én elfogadott határozata arra kötelezte az alapszervezeteket, hogy 15—20 párttagot és egy-egy vezetőségi tagot küldjenek a szerveződő hadseregbe. Hasonlóan nagy erővel támogatta a toborzást a MADISZ is. A szervezés motorja az MKP lett, amely a koalíció többi pártjával együttműködve, a városoktól a legkisebb lakott településekig gyűlések sorát szervezte. Ezek eredményeként elsősorban a nagyipari munkások és az agrárproletárok, zömében 18—20 éves fiatalok jelentkeztek a demokratikus hadseregbe. A toborzás már az első napokban sikeresnek bizonyult, hiszen a debreceni honvéd kerületben 3333, a szegediben 5239, az észak-magyarországi iparvidéken 21 036 önkéntes jelentkezett.

Február közepén Debrecenbe érkezett a Szovjetunióban partizánkiképzést kapott, antifasiszta iskolát végzett magyarok több száz főnyi csoportja, belőlük alakult meg a kormányhivatalok védelmét ellátó őrzászlóalj, az új magyar állam első katonai egysége. Márciusban 8000 egykori hadifogolyból és a már megszerveződött zászlóaljakból Debrecenben létrejött a 6. gyalogoshadosztály. Ugyanekkor kezdődött meg Jászberényben az 1. gyalogoshadosztály szervezése is; ennek magvát a főváros felszabadítását követően ide irányított Budai Önkéntes Ezred alkotta. A hadosztályok szervezésének napjaiban szüle-

tett döntés arról, hogy a hadsereg minden szintjén bevezetik a nevelőtiszti és -tiszthelyettesi tevékenységet, továbbá politikai iskolát állítanak fel. A nevelőtiszti intézmény fontos szerepet töltött be az új magyar fegyveres erő politikai arculatának formálásában. Ezért az MKP nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy ebben a fontos munkában a felkészült párttagok aktívan vegyenek részt.

A szerveződő két hadosztály részére március közepétől folyamatosan szállítottak katonai felszerelést, és a magyar kormány kérésére április 7-én megérkezett a jóváhagyás arról, hogy a 3. Ukrán Front keretében a frontra induljanak. Ennek megfelelően a 6. gyalogoshadosztály április közepétől, az 1. gyalogoshadosztály április végétől indult a harctérre. A 3. Ukrán Front parancsnoksága Ausztriában pótolta a kiképzés és a felszerelés hiányosságait, majd a magyar honvédek bekapcsolódtak az osztrák erdőkben, az Alpok hegyvidékén bujkáló fasiszta egységek és az úgynevezett „kopjás" bandák felszámolásába, hozzájárulva ezzel a hitlerizmus feletti győzelemhez.

További hadosztályok megszervezésére és frontra küldésére a háború befejezéséig már nem volt lehetőség. A Honvédelmi Minisztérium súlyos felszerelési gondokkal küszködött. Április végéig további egységeket is felállítottak, azonban felszerelésüket nem tudták biztosítani. Az európai hadszíntereken májusban elhallgattak a fegyverek, és a magyar hadosztályok, vasútépítő egységek is visszatértek az ország területére. Így 1945 nyarára az új magyar hadsereg létszáma fokozatosan megközelítette a félszázezret. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a határvédelmi, a vasútbiztosító és a folyamőr alakulatok szervezése is. Fokozatosan kialakultak — a Vörös Hadsereg segítségével — a demokratikus magyar hadsereg alapjai.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány tevékenysége 1945 tavaszán

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány tevékenysége 1945 tavaszán elsősorban az államigazgatás kiépítésére, az új élet megindítására irányult. 1945. január 26-án az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága és az Ideiglenes Nemzeti Kormány döntött a 3 tagú *Nemzeti Főtanács* felállításáról, amely az államfői jogokat gyakorolta. A Nemzeti Főtanács tagja Dálnoki Miklós Béla, Gerő Ernő és Zsedényi Béla, póttagja Révai József lett.

A kormány számára komoly erőfeszítést igénylő feladat lett a demokratikus közigazgatás megteremtése. Ezen a téren az első lépés a közigazgatás ideiglenes rendezéséről 1945. január 4-én kibocsátott rendelet volt, amelynek értelmében a helyi nemzeti bizottság irányításával szerveződött újjá a közigazgatási apparátus, bevonva soraiba a munkások és a parasztok képviselőit is. Sikerült rövid időn belül — ha súrlódások árán is — elosztani a felszabadult 11 vármegye főispáni tisztségét. A megállapodás alapján négy vármegyébe kommunista, háromba kisgazdapárti, kettőbe-kettőbe szociáldemokrata, illetve parasztpárti főispán került. Ugyanekkor jelent meg a közalkalmazottak igazolásáról és eskütételéről szóló rendelet is, amelynek végrehajtása szintén súrlódásokhoz vezetett. Az igazoló eljárás keretében a demokratikus erők a kompromittált közigazgatási tisztviselők eltávolítására törekedtek, míg a kisgazdapárti főispánok igyekeztek menteni a hirtelen demokratává vált, de korábban a horthysta rendszer mellett kiálló köztisztviselőket.

A kabinet január 4-én döntött a közbiztonság újjászervezésének kérdéséről is. A demokratikus rendőrség a felszabadult területeken a lakosság aktív részvételével, a népi szervek irányításával jött létre. Emellett a rendelet lehetőséget biz-

sított polgárőrségek felállítására. Ezen a területen — ellentétben a hadsereggel — a horthysta elemek gyakorlatilag nem jutottak befolyáshoz. Ezt a törekvést erősítette a demokratikus rendőrség munkáját felügyelő Belügyminisztérium is, amelynek vezetése, Erdei Ferenccel az élén, erőteljesen támaszkodott a kommunistákra, a szociáldemokratákra, a baloldali meggyőződésű emberekre. Az újjászerveződő rendőrségben a legnagyobb befolyással az MKP rendelkezett. Ez a tény a következő években lényeges tényezője lett a népi demokratikus rendszer védelmének, mivel az egyetlen számottevő fegyveres erőt a rendőrség jelentette. A kormány ugyanis a csendőrséget márciusban feloszlatta, a hadsereg létszámát pedig, a háború befejezését követően, fokozatosan minimálisra csökkentette.

Hamarosan megjelent a népbíróságok felállításáról szóló rendelet is, amelyet 1945 őszén emelt törvényerőre (1945: VII. tc.) az Ideiglenes Nemzetgyűlés. A népbíróságok feladata lett mindazok szerepének nyilvános tárgyaláson való megvizsgálása és méltó megbüntetése, akik részesei voltak a magyar nép második világháborús kálváriájának, akiknek kezéhez antifasisztáktól, demokratikus, haladó gondolkodású emberek vére tapadt. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány történelmi elégtételt szolgáltatva a véres fasiszta hatalom üldözötteinek, február 6-án hatálytalanította az úgynevezett zsidótörvényeket és -rendeleteket. Február 15-én pedig törölte a Magyarországi Tanácsköztársaság alatti tevékenységük, munkásmozgalmi harcuk, baloldali gondolkodásuk miatt elítélt emberek büntetését.

A fasizmus maradványainak felszámolását szolgálta, hogy február 26-án rendeletileg feloszlatta a fasiszta jellegű katonai és politikai szervezeteket, továbbá intézkedett a fasiszta szellemű, valamint a szovjetellenes sajtótermékek, irodalmi alkotások összegyűjtéséről és megsem-

misítéséről. A feloszlatott 25 párt, társadalmi szervezet és politikai jellegű egyesület között olyanok voltak, mint az Antibolsevista Ifjúsági Tábor, a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetsége, a Magyar Országos Véderő Egyesület, a Magyar Megújulás Pártja, a Nyilaskeresztes Párt, az Országos Vitézi Szék, a Magyar Tudományos Fajvédő Társaság és a Turul Szövetség.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány döntéseinek más része a felszabadult országrész újjáépítését segítette elő, közellátását kívánta biztosítani, illetve demokratikus átformálását támogatta. Ezek sorában különös jelentőséggel bírt a február 15-én elfogadott első üzemi bizottsági rendelet, amellyel a kabinet törvényesítette a munkásság öntevékenysége alapján kibontakoztatott üzemi bizottsági mozgalmat, egyúttal elismerte és körülhatárolta a munkásosztálynak a tőkés termelés és elosztás feletti ellenőrzését. A rendelet a rendszeresen legalább 50 alkalmazottnál többet foglalkoztató vállalatoknál engedélyezte az üzemi bizottságok működését, hatáskörükben a fő hangsúlyt az érdekvédelmi és a szociális tevékenységre helyezte. Ugyanakkor a teljes vállalati munkafolyamatba való betekintés és ezzel együtt az ellenőrzés jogát csak a 200 főnél többet foglalkoztató üzemek bizottságainak adta meg. Politikai szempontból különösen fontos volt, hogy az üzemi bizottságok jogot kaptak a vállalatok fasiszta szellemű személyektől való megtisztítására. A rendelet, hiányosságai ellenére, a munkásosztály jelentős vívmánya lett, mivel nemcsak törvényes úton rendezte a tőkések és a munkások viszonyát, hanem a gyakorlatban is elősegítette a hatékony munkásellenőrzést és munkásvédelmet. Elősegítette a munkásegység megerősödését, az egységes szakszervezeti mozgalom térhódítását.

Mivel a rendelet nem elégítette ki a szervezett munkások törekvéseit, azonnal megindult a küzdelem az újraszabályozásért. Ennek kidolgozá-

sában már a Szakszervezeti Tanács is közreműködött. A június elején megjelent új rendelet általánossá tette az üzemek munkásellenőrzését és a MÁV, továbbá a Posta kivételével minden 20 főnél többet foglalkoztató vállalatnál előírta az üzemi bizottság felállítását. Míg az első rendelet a termelés megindítása, fellendítése érdekében az üzemi bizottságok javaslattevő jogkörét rögzítette, addig a második rendelet az üzem termelési menetének és tervének ellenőrzését írta elő. Emellett biztosította az üzemi bizottság létrehozásának lehetőségét a 20 munkavállalónál kevesebbet foglalkoztató vállalatoknál is, és korlátozás nélkül biztosította az egész üzletmenetre kiterjedő ellenőrzést.

A főváros és az ipari gócpontok felszabadulásával egy időben az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak egyre nagyobb figyelmet kellett fordítania a közellátás kérdésére. Ez a feladat a Faragho Gábor vezette Közellátási Minisztériumra várt, itt azonban többet foglalkoztak a horthysta személyek átmentésével, mint az éhezés megszüntetésével. A súlyos ellátási gondok megoldásából oroszlánrészt vállaltak a kommunisták. Az MKP Központi Vezetősége 1945. január 5-én határozatot hozott a Nemzeti Segély Szervező Bizottságának felállításáról, és az élelmiszergyűjtésbe bekapcsolta a helyi pártszervezeteket is. A kommunisták vezette akció — amelynek része lett a Vas Zoltán irányításával működő Közellátási Kormánybiztosság tevékenysége is —, hamarosan számottevő eredményeket ért el. Február 7. és március 7. között több mint másfél száz vagon élelmiszert sikerült összegyűjteni, azonban nyilvánvalóvá vált az is, hogy a háborús pusztítástól kifosztott ország külső segítségre szorul. Ezt figyelembe véve, a magyar kabinet kérésére a Szovjetunió kormánya kölcsönképpen Budapest és az ipari városok ellátására 15 000 tonna kenyeret, 3000 tonna húst, 2000 tonna cukrot, 900 tonna sót, továbbá

olajat és árpát biztosított. Emellett a Vörös Hadsereg segítséget nyújtott az élelmiszerek szállításához, és a Szovjetunió 250 tehergépkocsit ajándékozott a magyar népnek. A Szovjetunió önzetlen élelmiszer-segítsége hatékonyan hozzájárult ahhoz, hogy a városi lakosság ellátását az új termés betakarításáig biztosítani tudják.

A demokratikus pártok és tömegszervezetek tevékenységének kibontakozása

A „szegedi kézfogót" követő hónapokban az MNFF pártjai fokozatosan kiszélesítették tevékenységüket. Az MKP Szegeden dolgozó Központi Vezetősége 1944 decemberében Debrecenbe költözött, ahol 1945. március 28-ig működött. A Központi Vezetőség egyik legfontosabb teendője ezekben a hónapokban az lett, hogy a széles körben megalakuló pártszervezetekből egységes, jól szervezett kommunista pártot formáljon. Ezt segítette elő, hogy 1944 decemberében és 1945 januárjában megalakultak a kerületi titkárságok, amelyek több megye területén irányították a pártmunkát. Így hozták létre a Dél-Magyarországi, a Duna—Tisza közi és az Észak-Magyarországi Kerületi Titkárságot. Az MKP taglétszáma gyors ütemben növekedett, amit az is mutat, hogy 1945 februárjában 30 000-re, májusban 150 000-re emelkedett a párttagok száma. A szélesedő szervezeti keretek összefogására, irányítására nyolc területi bizottságot szerveztek, amelyek hatékonyabbá tették a kommunisták munkáját.

A főváros felszabadulását követően Budapesten is megalakult a párt legális vezető szerve, majd február végén egyesült a Debrecenben dolgozó Központi Vezetőséggel. Ekkor választották az MKP főtitkárává Rákosi Mátyást. Az MKP vezető szerve nagy figyelmet fordított a két

munkáspárt együttműködésének kiszélesítésére, a munkásegység elmélyítésére. Ennek érdekében állapodott meg 1945. január 21-én az MKP és az SZDP debreceni vezető szerve a reakció elleni harcban és az ország demokratikus átalakításáért vívott küzdelemben való együttműködés kérdéseiről. Hasonló tartalmú megállapodás született a két párt budapesti vezető szerve között is 1945. január 25-én. Ezek az egyezmények megerősítették a két munkáspárt 1944. október 10-én megkötött egységfront-megállapodását, és a fővárosban, továbbá Debrecenben életre hívott összekötő bizottságokra támaszkodva, érvényre juttatták a mindennapok küzdelmeiben a munkásság érdekeit.

Az SZDP újjáalakítása valamivel lassabban haladt, amit az is tükrözött, hogy csak 1944. december 5-én jelent meg Szegeden a „Szociáldemokrata Párt Szervező Bizottságának felhívása". A tényleges pártszervező munka a Debrecenben 1944. december 21-én létrejött Országos Pártvezetőség irányításával bontakozott ki. 1945 februárjában a budapesti és a debreceni vezető szervek egyesültek, és a Politikai Bizottság létrehozásával lezárult a központi irányító testületek szervezése. Az SZDP elismert, tényleges vezetője Szakasits Árpád lett.

Az SZDP-szervezetek a fővárosban és környékén alakultak meg a leggyorsabban; 1945 áprilisában már közel 50 000 budapesti SZDP-tag volt. Emellett jelentősen gyarapodott a párt tagjainak létszáma vidéken is, elsősorban a Viharsarokban, Észak-Magyarországon és a Dunántúl ipari városaiban.

A Nemzeti Parasztpárt első szervezete 1944. december 1-én Szegeden alakult meg, majd az év végéig még mintegy 40—50 helyen kezdte meg működését. 1945 tavaszán az NPP szervezetei fokozatosan behálózták a már felszabadult területeket, azonban a dunántúli megyékben általában kisebb volt a befolyása, mint koalíciós

partnerelnek. Taglétszáma ennek ellenére olyan mértékben fejlődött, hogy 1945 derekára országos párttá vált. Vezetését ebben az időben a párt Intéző Bizottsága látta el, elnöke Veres Péter, főtitkára Kovács Imre volt.

Az FKgP újjászervezése az Ideiglenes Országos Vezetőség irányításával kezdődött. A Balogh István elnökletével működő vezető szerv 1944. december közepén alakult meg Debrecenben. A párt szervezetei 1944 végén és 1945 elején elsősorban a Tiszántúlon, a Duna—Tisza közén és a Dél-Dunántúlon épültek ki, majd Budapest felszabadulását követően számottevően meggyorsult a párt újjáalakulása az ország más területein is. Ezzel párhuzamosan egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy szervezeteibe beépülnek a jobboldal különböző képviselői is.

A PDP a haladó polgárság képviselőjeként jelentkezett a politikai életben. Az MNFF megalakulásakor azonban valójában még csak szegedi és debreceni szervezetére támaszkodhatott, többi szervezetének kialakulása vontatottan haladt. Így taglétszámát, erejét tekintve 1945 tavaszán a koalíció pártjai közül a leggyengébb volt. A párt elnöki tisztét áprilistól Teleki Géza töltötte be.

A szakmai szervezetek újjáalakítása a két munkáspárt tagjainak szoros együttműködésével a felszabadulással egy időben indult meg. A felszabadult fővárosban 1945. február 7-én megalakult a Szakszervezeti Tanács (Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Központja), elnöke március 6-ig Vas-Witteg Miklós, majd Kisházi Ödön lett, főtitkári tisztét Kossa István látta el. Irányításával gyors ütemben szélesítette szervezeti kereteit a szakszervezeti mozgalom, és 1945 folyamán a horthysta korszak 34 szakmai szervezetével szemben már félszáz működött, amelyek a háború előtti évtized átlagosan 100 000 tagjával szemben 1945 májusában mintegy 400 000 dolgozót tömörítettek. A szakmai szerve-

zétek a felszabadulást követő hónapokban tovább növelték a politikai életben játszott szerepüket, amit az is dokumentált, hogy a Budapesti Nemzeti Bizottság március 28-i újjászervezésekor szélesítették befolyásukat e testületben.

A demokratikus tömegszervezetek is zászlót bontottak 1944 végén—1945 elején a felszabadult országrészben. 1944. október 15-én Szegeden megalakult a KISZ első legális szervezete — az MKP ifjúsági szervezeteként —, majd szélesebb körben is kibontakozott működése. A kommunista fiatalok bekapcsolódtak az ország előtt álló feladatok megoldásába. Az MKP néhány hét múlva javasolta koalíciós partnereinek, hogy az ifjúság demokratikus nevelésének szempontját szem előtt tartva, ne alakítsanak ifjúsági pártszervezeteket. Javaslatának megfelelően december elején Debrecenben megalakult a MADISZ, amelybe beolvadtak a KISZ szervezetei, de szervezésébe a parasztpárti ifjúság is bekapcsolódott. Az SZDP és az FKgP elképzeléseiben azonban önálló ifjúsági szervezet megalakítása szerepelt, és ennek megfelelően 1945 tavaszán előbb a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom, majd a Független Ifjúsági Szövetség is zászlót bontott. Ugyanakkor azonban jelentős eredmény volt, hogy a szakszervezeti mozgalom ifjúsági tevékenységének irányítására, a dolgozó fiatalok érdekeinek védelmére létrejött 1945 februárjában a Szakszervezeti Ifjúmunkás és Tanoncmozgalom (SZIT). A gyors ütemben kiépülő üzemi SZIT-csoportok hamarosan a munkásifjúság legátfogóbb szervezetei lettek.

1944 végén, részben pártközi megegyezés alapján, jött létre az egységes nőszervezet, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ), amelyben elsősorban a kommunista, szociáldemokrata és parasztpárti lányok, asszonyok tevékenykedtek. A későbbiekben azonban az SZDP és az FKgP is önálló nőszervezet létrehozására törekedett. Az ifjúsági és a nőmozgalom terén lezajló

események, a demokratikus pártok fokozódó versenye a párttagok számának növeléséért arra mutatott, hogy 1945 folyamán fokozatosan nagyobb teret nyert a pártok együttműködése mellett a közöttük folyó versengés is.

A demokratikus pártok és szervezetek újjáalakulását, újjászervezését, megalakulását követték azok a kísérletek is, hogy az MNFF keretein kívül hozzanak létre politikai pártokat. Ezek közül a Magyar Radikális Párt és a Demokrata Néppárt 1945 folyamán ténylegesen működő párttá vált.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány április 9-én *áttette székhelyét a fővárosba,* ami egyúttal azt is jelentette, hogy a budapesti munkásság a korábbinál nagyobb mértékben gyakorolhatott befolyást a döntésekre. Ezzel együtt azonban az angolszász hatalmak növekvő számú képviselői is politikai kapcsolatok kialakítására törekedtek. Egyelőre azonban a népi erők befolyásának megszilárdulását eredményezte a politikai erőviszonyokban, hogy április 2-án a Budapesti Nemzeti Bizottság nagygyűlésén elfogadták a 108 budapesti képviselő delegálását az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. Emellett még nyolc közismert személyiséget is megválasztottak, köztük a távol levő Károlyi Mihályt és Bartók Bélát. A kibővült Nemzetgyűlésben a baloldal pozíciói tovább erősödtek, mivel az MKP 130, az SZDP 75 mandátummal rendelkezett.

A koalíción belüli viták, véleménykülönbségek 1945 tavaszán számos kérdésben kezdtek felszínre kerülni. Erre mutatott a földreform és az ország újjáépítése körül kibontakozó vita is. A háborús csapásoktól megrendült burzsoázia fokozatosan kezdett erőre kapni, és kísérletet tett befolyásának megszilárdítására, kiszélesítésére. A munkásosztály, a parasztság és a népi demokratikus haladás hívei azonban a kedvező kormányzati pozíciókra támaszkodva ezeket a próbálkozásokat eredményesen visszaverték.

Földreformrendelet — demokratikus agrárforradalom

A magyar parasztságnak a földért folytatott küzdelme hosszú évszázadokra nyúlt vissza. A felszabadulás előtti Magyarországon mintegy 6300 nagybirtokos és középbirtokos rendelkezett a mezőgazdasági terület 43%-ának tulajdonjogával, miközben 1 200 000 törpebirtokos a föld 10%-át tekinthette sajátjának és 800 000 mezőgazdasági napszámosnak, valamint cselédnek egyáltalán nem jutott eke alá való terület. Az anakronisztikus földtulajdonviszonyok megváltoztatása nem egyszerűen az európai haladás vonalába való felzárkózáshoz szükségeltetett, hanem az ország demokratikus átformálásának és a magyar arisztokrácia politikai hatalma szétzúzásának is elengedhetetlen feltétele volt. A földkérdés mielőbbi rendezését sürgette, hogy a háború sújtotta ország az éhínséget csak az urai által elhagyott nagybirtokok kisüzemi megművelésével kerülhette el. A parasztság azonban csak akkor vállalta a munka terhét, ha biztos lehetett abban, hogy fáradozása gyümölcsét nem más takarítja be. Erre garanciát számára csak a földek szétosztása jelenthetett.

Az MKP kezdeményezésére — már az 1944. november 30-án megjelent programtervezetben szerepelt a radikális földosztás szükségessége — az MNFF és az Ideiglenes Nemzeti Kormány is magáévá tette a földreform megvalósítását. A koalíció pártjai azonban igen eltérően ítélték meg a megvalósítás ütemét és módját. A parasztság viszont már a kormány nyilatkozatának másnapján gyűlések sorozatával, majd Debrecenbe küldött megbízottai útján követelte a földkérdés gyors és radikális rendezését. A Nemzeti Parasztpárt elkészítette a földreformtervezetet — az MKP támogatásával és egyetértésével —, és nyilvánosságra hozta a debreceni *Néplap* 1945. január 14-i számában. A tervezet a népi írók

gazdag faluismeretére és a marxista—leninista agrárelméletre támaszkodott. Ennek megfelelően a birtokviszonyok gyökeres és teljes újjárendezését tartotta szükségesnek, megváltás alapján történő földosztás révén. A földreform végrehajtását az érdekeltek, a parasztság kezébe kívánta adni, belőle alakítva meg a földreformbizottságokat. A tervezet követelte a hazaárulók, a Nyilaskeresztes Párt vezetői, a Volksbund-tagok birtokainak elkobzását, a 100 katasztrális holdon felüli úri földek, a közületi, az egyházi, a községi és az alapítványi uradalmak felosztását, továbbá a 200 katasztrális holdon felüli gazdagparaszti területek igénybevételét. A felosztásra kerülő földből csak a dolgozó parasztok, a nincstelenek, a cselédek, a napszámosok részesülhetnek. A javaslat a földreform teljes lebonyolítására az 1945. október 1-i határidőt szabta meg.

Az MKP 1945. január 18-án széles nyilvánosság előtt támogatásáról biztosította az NPP tervezetét, egyúttal utasította községi szervezeteit, hogy kezdeményezzék és támogassák a földosztó bizottság megalakítását. A javaslat megjelenését követő napokban a paraszti küldöttségek egyre növekvő számban keresték fel a miniszterelnököt és a kormány tagjait, sürgetve a rendelet mielőbbi jogerőre emelését Így jártak el többek között Karcag, Túrkeve, Kisújszállás, Orosháza, Mezőtúr, Gyoma és számos más település megbízottai, majd február elején Békés megye 25 községének küldöttei szorgalmazták a földosztás mielőbbi megvalósítását.

A többi koalíciós partner azonban csak hosszabb hallgatás után nyilatkozott. Az SZDP február 25-én a *Népszava* hasábjain bocsátotta vitára 1930-ban kidolgozott agrárprogramját. a végleges döntést azonban a majdan összehívandó pártkongresszusra kívánta bízni. Az FKgP vezetése a kérdés olyan rendezését kívánta, amely megerősíti a falu tehetősebb rétegeit, lefékezi a

parasztság elemi erejű földosztó mozgalmát, és a földreform lebonyolítását, a „szakszerűségre" hivatkozva, kiveszi az érdekeltek kezéből.

A szegénysorsú parasztok, a nincstelenek azonban 1945 tavaszán már nem kívántak tovább várni, és a demokratikus pártok egy részének huzavonájára forradalmi módon válaszoltak. Számos helyen létrehozták a földosztó bizottságot, és nemcsak az igénylők összeírását kezdték meg, hanem az uradalmak kimérését is. A parasztság elemi erővel megnyilvánuló fellépése nemcsak a földosztás megkezdésének kérdését döntötte el, hanem választ adott a lebonyolítás módjára is. Egyértelműen világossá vált, hogy a földosztás törvényes jóváhagyással vagy anélkül, de 1945 tavaszán megvalósul.

A demokratikus agrárforradalom kibontakozása — amely valóban „új honfoglalás" jeleit viselte magán — meggyorsította a pártok közötti vitás kérdések tisztázását, és március 15-én a pártközi értekezlet, majd két nap múlva a Minisztertanács jóváhagyta a földreformrendeletet. A tényen már mit sem változtatott az, hogy gróf Teleki Géza a rendeletet rossznak, megvalósítását törvényellenesnek minősítette. A sajtóban március 18-án látott napvilágot „A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról" szóló 600/1945. sz. miniszterelnöki rendelet, amely a végrehajtást a községi földigénylő bizottságokra ruházta. A rendelet, amely a kisajátítást a mezőgazdasági földekhez tartozó felszerelésekre is kiterjesztette, joggal állapította meg: „A feudális nagybirtokrendszer megszüntetése biztosítja az ország demokratikus átalakulását és jövő fejlődését, a földesúri birtokok parasztkézre adása megnyitja a politikai, társadalmi, gazdasági és szellemi felemelkedés útját az évszázadok óta elnyomott magyar parasztság előtt."

1945. március 29-én Pusztaszeren, az Árpád-

szobornál jelképesen megkezdődött a földek felosztása a Pallaviciniek uradalmának kimérésével.

A rendelet a földek szétosztását a kártalanítás elvének elfogadásával valósította meg. Ez ellen a baloldali erők 1945 tavaszán nem léptek fel, bízva abban, hogy mire annak végrehajtására sor kerülne, a forradalmi fejlődés úgyis leveszi napirendről. A kártalanítás eltörlésének felvetése 1945 tavaszán csak időt adott volna a rendelkezés elfogadását gátló erőknek a további huzavonára.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletének megjelenését követően jelentősen meggyorsult a földigénylő bizottságok megalakulása — 3200 testület jött létre, mintegy 35 000 taggal —, munkájuk során általában a törvényes rendezés kereteit betartva jártak el. Ahol azonban a kiosztható földek kevésnek bizonyultak, nem haboztak túllépni a rendelet keretein és kimérték a földosztás alá nem eső területeket is.

A feudális eredetű nagybirtokrendszer három hónap alatt megsemmisült Magyarországon; a földek kimérése 1945 júniusára befejeződött. A föld véglegesen és visszavonhatatlanul azoké lett, akik megművelték — noha megvédéséért 1946 tavaszán még kemény harcot kellett vívni a reakcióval —, lezárult az érte folyó ezeréves per. Az 1945. tavaszi földosztás, amely *valójában agrárforradalom* volt, hiszen alulról jövő tömegmozgalomra épült és megsemmisítette a földbirtokosok osztályát, döntő lökést adott a népi demokratikus forradalom további kibontakoztatásához.

A földreform lebonyolítását segítette az MKP által készített irányelvek publikálása a sajtóban március utolsó napjaiban. „A Magyar Kommunista Párt irányelvei szervezetei számára a földreform végrehajtásáért folytatott harcban" címmel megjelent állásfoglalás a kommunisták alapvető fontosságú feladatává tette a földreform megvalósításának irányítását, szervezését.

Ugyanakkor helyesen hívta fel a figyelmet: „Súlyos hiba volna azt hinni, hogy most, miután a rendelet megjelent, minden további magától fog menni, hogy a rendelet végrehajtása kizárólag a kormány, a Földművelésügyi Minisztérium dolga." Az irányelvek ugyanakkor arra is rámutattak, hogy a dolgozó parasztság összefogásának megteremtése érdekében ne csak a földmunkások és a mezőgazdasági cselédek, hanem az igényjogosult kisbirtokosok és törpebirtokosok is jussanak földhöz. Végezetül hangsúlyozta, hogy a „kommunistáknak a földreform végrehajtásánál együtt kell működniük a többi demokratikus párttal".

A földosztó bizottságok helyes, célravezető működésével megvalósított földosztás gyökeresen átformálta a társadalmi és tulajdonviszonyokat falun, és egyúttal jelentős lépés volt a magyar társadalom struktúrájának átalakulásában is. A földigénylő bizottságok az országban 730 425 igényjogosultat írtak össze, ebből 663 359 igénye megalapozottnak bizonyult. Közöttük került felosztásra a földreform céljaira igénybe vett mintegy 5,6 millió katasztrális hold mezőgazdasági terület, amely az ország szántóterületének 30%-át tette ki. Emellett a rendelet végrehajtása során kisajátították a magánkézben levő erdőket, vagyis a magyar erdők 59%-át. A földreform során elkoboztak 43 000 birtokot, mintegy félmillió katasztrális hold földdel, és „megváltás" útján kisajátítottak 32 000 birtokot, megközelítőleg 5 millió katasztrális holddal.

A rendelkezés hatálya alá vont terület 28%-a állami, 14%-a községi kezelésbe került, ez utóbbi részben házhely és legelő formájában. Az egyéni gazdák között osztották fel a földek 58%-át. Mivel végül is a kielégített igényjogosultak között csak 4%-ot tett ki a nem mezőgazdasági munkások, cselédek, törpebirtokosok aránya, így lényegében a föld csaknem teljes egészében az agrárszegénység birtokába került. A földhöz jutta-

tottak megoszlását jól mutatja az alábbi táblázat is:

Társadalmi réteg	Juttatásban részesült személyek száma	A juttatott terület (kat. holdban)	
		Összes	1 főre jutó átlag
Gazdasági cseléd	109 875	922 255	8,4
Mezőgazdasági munkás	261 088	1 288 463	4,9
Törpebirtokos	213 930	829 477	3,9
Kisbirtokos	32 865	143 131	4,4
Szegődményes és kisiparos	22 164	53 866	2,4
Okleveles gazda	1 256	14 548	11,6
Erdészeti alkalmazott	1 164	6 998	6.0
Összesen	*643 342*	*3 258 738*	*5,1*

A kiosztott földeken a parasztság emberfeletti erővel látott hozzá a mezőgazdasági munkák elvégzéséhez. A szovjet katonák is segítették az új gazdákat. Így a 2. és a 3. Ukrán Front a birtokában levő mezőgazdasági felszereléseket átadta a parasztságnak, de a szovjet alakulatok igaerőben, üzemanyagban is hathatós segítséget nyújtottak.

„Mohács óta nem volt ilyen súlyos helyzetben az ország"

Amikor a harci zaj elült, az óvóhelyekről, a pincékből előmerészkedő embereket vigasztalan kép fogadta. A német fasiszták üszkös falakat, kiégett lakásokat, kifosztott gyárakat és üzleteket, megsemmisített közműveket, vízbe szakasztott hidakat, temetetlen halottakat hagytak hátra. A gyász légkörét a fasizmus barbárságáról tanúskodó pusztulás képe fokozta. A csatazajtól még zúgó fejjel, a féntől elszokott szemmel bo-

torkáló, lerongyolódott, éhező emberek zöme kevéssé bízott a talpra állás, az újat teremtés sikerében.

A demokratikus pártok és szervezetek — mindenekelőtt az MKP, az SZDP, a szakszervezetek és az MNFF — felhívásai, a Vörös Hadsereg plakátjai azonban munkára, a romok, a háború nyomainak eltüntetésére, a porig rombolt, földig égetett, mindenéből kifosztott ország újjáépítésére biztattak, hitet, reményt sugározva. Az elsők között álltak az újjáépítés élére a szakmai szervezetek, a gomba módra szaporodó üzemi tanácsok és üzemi bizottságok, a munkások és a műszaki értelmiségiek legjobbjai, nem kérdezve és várva, hogy mi lesz munkájuk elismerése. Hősök voltak ezek az emberek, a szó igazi értelmében, a munka hősei.

Az újjáépítés feltételei a városokban igen súlyosak voltak. Nem volt élelem, nyersanyag, üzemanyag, sokszor még alapvető szerszámok sem, a szervezett munkások, a magyar dolgozók öntudatos tagjai mégis hallatlan kitartással, és ha szükséges volt, lelkesedéssel fogtak hozzá a romok eltakarításához, a gépek megjavításához, munkába állításához, a közszolgáltatások — villany-, telefon-, gázszolgáltatás, közlekedés — megindításához. Segítségükre sietett a Szovjetunió, amely az Ideiglenes Nemzeti Kormány kérésére — az élelmiszersegély mellett — február közepén, április elején és május közepén összesen 850 millió pengős kölcsönt nyújtott a felszabadult országnak. A kölcsön visszafizetését a szovjet kormány a későbbiekben teljesen elengedte. Mindemellett a Szovjetunió biztosított üzemanyagot, a mezőgazdaság részére több ezer igásállatot, továbbá megrendelésekkel, bérmunkákkal látta el a termelésüket megindító üzemeket.

A magyar munkásság önfeláldozó küzdelme eredményeket hozott az újjáépítés terén. 1945 májusára helyreállították a kisebb sérüléseket

szenvedett üzemeket, műhelyeket, és ha kellett, szükségmegoldások alkalmazásával, de megindították a rendszeres termelést. A parasztság megművelte a háború következményeitől részben már megtisztított földeket; a szovjet katonák eltávolították az aknákat, a fel nem robbant lőszereket.

Az ország újjáépítése szinte azonnal megkezdődött, ahogy az adott területen a csatazaj elcsitult. Ezt bizonyította a MÁV Északi Főműhelyének a példája is, ahol a főváros pesti oldalának felszabadulását követően már mintegy ezer ember dolgozott, és egy hét alatt négy üzemképes mozdonyt adott a vasútnak. De példaként lehetne felhozni, hogy március 20-án — a vezetékek sérüléseinek és hibáinak kijavítását követően — Budán megindult a rendszeres gázszolgáltatás. Az újjáépítés gyors eredményeit mutatja az is, hogy néhány hónap alatt az ipari termelés elérte az utolsó békeév — 1938 — szintjének egyharmadát.

Az újjáépítés kezdeti lendületének fokozását, a normális gazdasági élethez szükséges feltételek mielőbbi megteremtését elősegítendő, a „Vörös Csepel", mint már annyiszor, ezúttal is kezdeményezett. Az MKP csepeli szervezete a *Szabad Nép* első számában, 1945. március 25-én a második szabad május elseje méltó megünneplésére versenyre hívta ki a fővárosi és a Budapest környéki üzemek dolgozóit. A felhívás rohamosan terjedő mozgalommá terebélyesedett. Egymást követték az üzemek munkásainak felajánlásai, vállalásai. A munkások nem felelőtlen ígéreteket tettek, hanem, mint azt a teljesítés eredményei is bizonyították, megalapozott és végrehajtható célokat fogalmaztak meg. A kibontakozott verseny feltételei között emellett olyanok is szerepeltek, amelyek az élelmezési helyzet javítását, a bérek lehetőség szerinti rendezését, a meginduló termelés fokozását, a munkafegyelem megszilárdítását szolgálták. A felajánlások egy-

értelműen arról tanúskodtak, hogy a szervezett dolgozók tudatában voltak annak, életkörülményeik javításának előfeltétele az alkotó, termelő munka.

A *Szabad Nép* naponta beszámolt a munkaverseny eredményeiről, a sikerekről, a vállalt és teljesített túlmunkákról. A versenyt a gyárakban a helyi kommunista pártszervezetek irányították, törekvéseiket támogatták az üzemi tanácsok, bizottságok. A fizikai dolgozók lendülete számos helyen magával ragadta a hivatalok, irodák alkalmazottait is. Az MKP Budapesti Területi Bizottságának értékelése szerint a május elseje tiszteletére indított munkaversenyt a csepeli Weiss Manfréd-gyár (ma Csepel Vas- és Fémművek) nyerte meg, a második a VI. kerület, a harmadik Kőbánya pártszervezete lett.

A napirenden levő feladatok összefoglalását és megfogalmazását a két munkáspárt májusban tartott tanácskozásai végezték el. Az SZDP kibővített vezetőségi ülése május 10-én, 17-én és 24-én tanácskozott. Az elfogadott határozat megállapította, hogy a párt célja a dolgozók társadalmának megvalósítása, a szocializmus megteremtése. Ennek elérése érdekében a demokratikus Magyarország felépítésének a terhei elsősorban a munkásosztályra hárulnak, amely a feladatokat a munkásegység szellemében, a két munkáspárt és a szakszervezetek szoros együttműködésével valósítja meg. A SZDP teljes erejét mozgósította az újjáépítés feladatainak végrehajtására, noha ennek érdekében konkrétabb akcióprogramot nem fogadott el. A határozat nagy nyomatékkal hangsúlyozta: „Az ipari munkásosztály proletár öntudattal, szocialista áldozatkészséggel vállalja az újjáépítés roppant terheit, de nem csupán újra, hanem valóban újat akar felépíteni. Tudja, hogy a dolgozó tömegek érdekei és az ország egyetemes érdekei között nincs és nem lehet ellentét. Minél hűségeseb-

ben képviseljük a munkásérdekeket, annál nagyobb szolgálatot teszünk országunknak."

Az MKP 1945. május 20—21-én tartott *országos értekezlete* nemcsak összegezte az 1944. november 30-án meghirdetett demokratikus újjászületési program végrehajtásában, az újjáépítésben elért eredményeket, hanem egyúttal a békés építőmunka frontális kibontakoztatása érdekében megfogalmazta a párt előtt álló további feladatokat is. Az országos értekezletnek a politikai helyzetről és a párt feladatairól elfogadott határozata megállapította, hogy teljes egészében egyetért a Központi Vezetőség addigi politikájával és azt a jövőre nézve is érvényesnek tekinti, mivel ezzel az ország demokratikus és hazafias erőinek az összefogását szolgálta és szolgálja, továbbá döntően hozzájárult az új, népi demokratikus Magyarország alapjainak megteremtéséhez. A tanácskozás a párt és az ország előtt álló központi feladatul az újjáépítést jelölte meg, és ezen belül is különös figyelmet fordított a vasút, a posta, az építőipar és a mezőgazdasági gépgyártás helyreállítására. Követelte a fasiszták vagyonának elkobzását, a szénbányák államosítását, a fasiszta maradványok következetes felszámolását, és ez utóbbival kapcsolatban felhívta a figyelmet az igazolási eljárások és a népbírósági tevékenység fogyatékosságaira.

Az MKP pünkösdi konferenciájának állásfoglalása végezetül hangsúlyozta: „A fiatal magyar demokrácia minden híve legyen tudatában annak, hogy az ország politikai súlya és nemzetközi tekintélye egyenes arányban áll azzal, hogy milyen alapos munkát végzünk itthon a fasizmus és a reakció gyökereinek a kiirtásában, a magyar demokrácia kiépítésében és megszilárdításában.

Az országos pártértekezlet felhívta a kommunisták figyelmét arra, hogy a Magyar Kommunista Párt és rajta túlmenően az egész munkásosztály szerepe az ország vezetésében arányos

lesz azzal a teljesítménnyel, amelyet az újjáépítésben véghezvitt."

Az országos értekezlet külön határozatban foglalta össze a kommunisták feladatait a szakszervezetekben, hangsúlyozva a megvalósuló munkásegység jelentőségét, értékelve az üzemi bizottságok „hatalmas nemzetmentő" tevékenységét, amelyet a romok eltakarításában, a termelés megindításában játszottak. A tanácskozás a szakszervezeti mozgalom és az üzemi bizottságok megerősítése mellett felhívta a figyelmet az újjáépítés szempontjából kiemelkedő jelentőségű szakmák dolgozói — bányászok, építőmunkások és vasutasok — soraiban végzendő munkára. Az országos értekezlet végezetül elfogadta az MKP Szervezeti Szabályzatát és a korábban 14 tagú Központi Vezetőséget 25 fősre bővítette, továbbá új vezető testületként létrehozta a 11 tagú Politikai Bizottságot, valamint az 5 főből álló Titkárságot.

Az MKP pünkösdi konferenciáját követően a korábbinál is szélesebb körben bontakozott ki az „Arccal a vasút felé!"-mozgalom, amely az esztendő végére 10 000 vasúti kocsi és 500 mozdony kijavítását vállalta. Jelentős eredményeket hozott a „hídcsata" — amelynek legnagyobb jelentőségű állomása a Kossuth-híd felépítése lett —, és 1945—1946 fordulóján megkezdődött a „széncsata" is. A kommunisták kezdeményezésére az ország lakosságának döntő többsége minden erővel — ha kellett élelmiszerrel, ruhával — támogatta az újjáépítés terheit vállukra emelő proletárokat. A pusztulás képét így 1945 nyarára mindenütt egy építő, termelő ország képe váltotta fel. A háború sebeinek begyógyítása minden területen lendületesen haladt, noha a pusztítás nyomait sokszor csak évtizedek munkájával lehetett teljesen eltüntetni.

Az újjáépítés, a helyreállítás napjainak légkörét, a gazdasági és politikai célkitűzések megva-

lósításának összefonódását idézik Benjámin László verssorai:

„És füstölt, sípolt. dohogott.
kattogott, zúgott Magyarország.
Anyagot szült és szólt jogot,
segítse munkásai harcát,
akik lármás kohóiban
sorsuk nyersanyagát keverték,
s kedvüket mordul vagy vigan
a lázongó vasakra verték."

Az ország felszabadításának és demokratikus újjászületésének jelentős személyiségei*

Apró Antal (1913—) — Festőmunkás, kommunista államférfi. 1944 szeptemberében bekapcsolódott a Kommunista Párt vezetésébe. 1944 decemberében az illegális Központi Bizottság megbízásából a frontvonalon keresztül átment a felszabadult országrészbe és felvette a kapcsolatot a Magyar Kommunista Párt vezetőivel.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886—1944) — Publicista, politikus. A német megszállás idején a Gestapo letartóztatta. 1944. október 15-én kiszabadult. November elején a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának elnökévé választották. Árulás következtében a nyilasok letartóztatták, halálra ítélték és Sopronkőhidán kivégezték.

Balogh István (1894—1976) — Pap. Kisgazdapárti politikusként vett részt a demokratikus államhatalom kiépítésében. A fegyverszüneti delegáció tagja.

Borkanyuk Oleksza (1901—1942) — Földmunkás, kommunista. 1942. január elején Kárpát-Ukrajnában szervezte és irányította a fegyveres ellenállási mozgalmat. Elfogták, a Vezérkari Főnökség Különbírósága halálra ítélte, kivégezték.

Dálnoki Miklós Béla (1890—1948) — Vezérezredes. Az 1944. október 15-i nyilas puccs után szűkebb

* Összeállításunk több mint félszáz személyről nyújt tájékoztatást. A teljes életpályát egyetlen esetben sem követjük nyomon, mivel napjainkban már a kézikönyvek, lexikonok egész sora áll az olvasó rendelkezésére — Új magyar lexikon, Magyar életrajzi lexikon, Munkásmozgalom-történeti lexikon stb. —, ahol fellelhetők a részletes életrajzi adatok.

törzsével együtt átállt a Vörös Hadsereg oldalára. 1944. december 22-től az Ideiglenes Nemzeti Kormány elnöke

Dobi István (1898—1968) — Mezőgazdasági munkás, kisgazdapárti, majd kommunista államférfi. Az antifasiszta ellenállási mozgalom aktív résztvevője, a felszabadulás után az FKgP vezető tisztségviselője.

Erdei Ferenc (1910—1971) — Agrárközgazdász, akadémikus, politikus A Nemzeti Parasztpárt alapító tagja, 1945-től alelnöke. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere.

Fábry József (1909—1971) — Partizán, a néphadsereg ezredese, kommunista. 1944 őszén a Szlovákiában harcoló Petőfi Sándor-partizáncsoport komisszárja, majd parancsnoka.

Faragho Gábor (1890—1953) — Vezérezredes. A Horthy Miklós által Moszkvába küldött fegyverszüneti delegáció vezetője. A felszabadulás után az Ideiglenes Nemzeti Kormány közellátásügyi minisztere.

Farkas Mihály (1904—1965) — Nyomdászmunkás, kommunista vezető. 1944 novemberében hazatért a Szovjetunióból, a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja.

Fehér Lajos (1917—) — Középiskolai tanár, kommunista vezető. 1944-ben a budapesti partizáncsoportok egyik szervezője és vezetője. A felszabadulás után a demokratikus rendőrség vezető beosztású tagja.

Gábor József (1893—1964) — Építőmunkás, szociáldemokrata, majd kommunista. 1944 végén a Szovjetunióból hazatért Magyarországra és az Ideiglenes Nemzeti Kormány közlekedésügyi minisztere lett. Tisztségét 1945 májusáig látta el.

Gerő Ernő (1898—) — Közgazdász, kommunista vezető. 1944 novemberében hazatért a Szovjetunióból Magyarországra, a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja, a pártmunka irányítója lett. 1945 májusától az Ideiglenes Nemzeti Kormány közlekedésügyi minisztere.

Gyöngyösi János (1893—1951) — Publicista, kisgazdapárti politikus. 1944 decemberétől az Ideiglenes Nemzeti Kormány külügyminisztere, a fegyverszüneti delegáció vezetője.

Horváth Márton (1906—) — Építészmérnök, kommunista. 1944-ben a Kommunista Párt Központi Bizottságának, 1945-ben a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja, a *Szabad Nép* felelős szerkesztője.

Jamrich Mihály (1921—1979) — Géplakatos, kommunista. 1944-ben a Budapesten harcoló Laci partizáncsoport vezetője.

Kádár János (1912—) — Műszerész, kommunista vezető, államférfi. 1944-ben a Kommunista Párt Központi Bizottságának a tagja, az illegális pártmunka és az antifasiszta ellenállási mozgalom egyik irányítója. A felszabadulás után az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja, a budapesti rendőrfőkapitány helyettese. 1945. áprilistól az MKP Budapesti Területi Bizottságának titkára.

Kállai Gyula (1910—) — Újságíró, kommunista vezető. Az antifasiszta ellenállási mozgalom egyik vezetője, a Kommunista Párt képviselője a Magyar Front Intéző Bizottságában. A felszabadulás után a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja.

Kende István (1917—) — Lakatosmunkás, egyetemi tanár, kommunista. 1944-ben a Ságvári-partizáncsoport harcának egyik vezetője, a KISZ titkára.

Killián György (1907—1943) — Lakatosmunkás, kommunista vezető. 1943-ban magyarországi pártmunkára jelentkezett. Lengyelország fölött ugrott ki, és a fasisztákkal vívott tűzharcban elesett.

Kiss János (1885—1944) — Altábornagy. A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága Katonai Vezérkarának vezetője. A nyilasok letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték.

Kiss Károly (1903—) — Bőripari munkás, kommunista vezető. 1944-ben a Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, a partizánmozgalom egyik irányítója. A felszabadulás után a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja.

Kossa István (1904—1965) — Villamoskalauz, szociáldemokrata, majd kommunista vezető. A Szovjetunióban elvégezte a hadifoglyok antifasiszta iskoláját, majd 1944-ben visszatért Magyarországra, ahol pártmegbízatásként Budapestre ment és felvette a kapcsolatot a Kommunista Párttal és a

Magyar Fronttal. A felszabadulás után a Szakszervezeti Tanács főtitkára.

Kovács István (1911—) — Kárpitossegéd, kommunista tisztségviselő. 1944-ben a Kommunista Párt Központi Bizottságának, 1945-ben a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja lett. Az ellenállási mozgalom harcosa.

Kreutz Róbert (1923—1944) — Vasmunkás, kommunista. 1944-ben a csepeli Weiss Manfréd-gyárban az ellenállási mozgalom egyik vezetője. Novemberben a nyilasok letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték Sopronkőhidán.

Malinovszkij, Rogyion Jakovlevics (1898—1967) — A Szovjetunió marsallja, kommunista. 1944—1945-ben a Magyarország felszabadításáért harcoló 2. Ukrán Front parancsnoka.

Marosán György (1908—) — Sütőmunkás, szociáldemokrata, majd kommunista vezető. A felszabadulás után az SZDP országos titkára, a munkásegység következetes híve.

Molnár Erik (1894—1966) — Jogász, történész, kommunista akadémikus, egyetemi tanár. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, az Ideiglenes Nemzeti Kormány népjóléti minisztere.

Nagy Ferenc (1903—1979) — Kisgazda politikus. Az FKgP egyik vezetője, 1945 májusától az Ideiglenes Nemzeti Kormány újjáépítési minisztere.

Nagy Imre (1896—1958) — Agrárközgazdász, kommunista vezető, majd az ellenforradalmi lázadásnak utat nyitó revizionista politikus. A felszabadulás után az Ideiglenes Nemzeti Kormány földművelésügyi minisztere, az MKP Központi Vezetőségének és Politikai Bizottságának tagja.

Nagy Jenő (1898—1944) — Vezérkari ezredes. 1944 őszén bekapcsolódott a Magyar Front harcába, majd a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága Katonai Vezérkarának tagja. A nyilasok letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték.

Nógrádi Sándor (1894—1971) — Vasmunkás, vezérezredes, kommunista vezető. A Kijev melletti partizániskola parancsnoka, majd 1944 őszétől a salgótarjáni medencében harcoló partizáncsoport vezetője.

Osztapenko, Ilja Afanaszjevics (1904—1944) — Kőolajipari munkás, a Vörös Hadsereg százados.

1944. december 29-én a 3. Ukrán Front parlamentere. A német fasiszták orvul meggyilkolták.

Padányi Mihály (1916—) — Mérnök, kommunista. 1944-ben a számos jelentős akciót végrehajtó Marót-partizáncsoport vezetője.

Pálffy György (1909—1949) — Hivatásos katonatiszt, kommunista. 1944 szeptemberétől az illegális Kommunista Párt Katonai Bizottságának vezetője.

Pataki Ferenc (1892—1944) — Tanító, kommunista. 1943 nyarán ejtőernyős partizáncsoport vezetőjeként ért földet Huszt környékén, és sikeresen harcolt a fasiszták ellen. 1944-ben elfogták, halálra ítélték és kivégezték.

Pataky István (1914—1944) — Vésnök, esztergályos, szociáldemokrata, majd kommunista. 1944 őszén fegyveres ellenállási csoportot szervezett. A nyilasok letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték Sopronkőhidán.

Pesti Barnabás (1920—1944) — Vegyészmérnök, kommunista. 1944-ben a fegyveres ellenállási mozgalom egyik szervezője. A nyilasok elfogták, halálra ítélték és Sopronkőhidán kivégezték.

Petrov, Ivan Jefimovics (1896—1958) — A Vörös Hadsereg hadseregtábornoka. 1944 végén az Észak-Magyarország egy részét felszabadító 4. Ukrán Front parancsnoka.

Rajk László (1909—1949) — Tanár, kommunista vezető. A Kommunista Párt titkára 1944 őszén, a Magyar Front egyik vezetője. Részt vett a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt 1944. október 10-i egységmegállapodásának előkészítésében. 1944. decemberében ismét letartóztatták, majd Németországba hurcolták, ahonnan csak a felszabadulás után tért haza.

Rákosi Mátyás (1892—1971) — Magántisztviselő, kommunista vezető. 1945. január végén tért haza a Szovjetunióból, a Magyar Kommunista Párt főtitkárává választották.

Révai József (1898—1959) — Publicista, ideológus, kommunista vezető. 1944 novemberében tért haza a Szovjetunióból, a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének tagja, a pártmunka egyik irányítója. 1945 tavaszán a *Szabad Nép* főszerkesztője lett.

Rózsa Ferenc (1906—1942) — Építészmérnök, kommunista vezető. 1941 nyarától a Kommunisták Magyarországi Pártja Titkárságának tagja, az antifasiszta függetlenségi mozgalom egyik vezetője, a *Szabad Nép* szerkesztője. 1942-ben letartóztatták, és mivel nem vallott, halálra kínozták.

Rózsa Richárd (1904—1943) — Vegyészmérnök, kommunista. 1943-ban magyarországi harcra partizánnak jelentkezett. Lengyelország fölött került bevetésre, hősi halált halt.

Ságvári Endre (1913—1944) — Tisztviselő, jogász, a kommunista ifjúmunkás mozgalom vezetője. Az Országos Ifjúsági Bizottság titkára. Az antifasiszta, háborúellenes megmozdulások egyik szervezője. 1944 tavaszától a *Béke és Szabadság* szerkesztője. A csendőrnyomozókkal vívott tűzharcban hősi halált halt.

Schönherz Zoltán (1905—1942) — Elektromérnök, kommunista vezető. 1941-ben a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságának és Titkárságának a tagja, az antifasiszta függetlenségi mozgalom egyik vezetője. 1942 nyarán letartóztatták, a Vezérkari Főnökség különbírósága halálra ítélte és kivégezték.

Sólyom László (1908—1950) — A horthysta hadsereg hivatásos tisztje, majd kommunista katonai vezető. 1944-ben a Kommunista Párt Katonai Bizottságának tagja, a fegyveres ellenállási mozgalom egyik szervezője. A felszabadulás után Budapest rendőr-főkapitánya.

Steinmetz Miklós (1913—1944) — A Vörös Hadsereg századosa. 1944. december 29-én a 2. Ukrán Front parlamentere. A német fasiszták orvul meggyilkolták.

Stollár Béla (1917—1944) — Újságíró. 1944-ben ellenállási csoportot szervezett, amely a Légrády Nyomdát védte. A nyilasokkal vívott tűzharcban hősi halált halt.

Szabó Pál (1893—1970) — Író, az NPP egyik alapító tagja, 1938-tól 1944 végéig elnöke. A felszabadulás után aktív közéleti szereplést folytatott, számos magas tisztséget töltött be.

Szakasits Árpád (1888—1965) — Kőfaragósegéd, szociáldemokrata, majd kommunista vezető. 1944-ben a Magyar Front Intéző Bizottságának elnöke. Ok-

tóber 10-én Kállai Gyulával együtt aláírta a két munkáspárt egységfront-megállapodását. A felszabadulás után a Szociáldemokrata Párt főtitkára.

Szent-Györgyi Albert (1893—) — Nobel-díjas biokémikus. Az antifasiszta ellenállási mozgalom aktív résztvevője.

Szőnyi Márton (1918—1944) — A horthysta hadsereg hivatásos tisztje, majd az ellenállási mozgalom harcosa. Elvégezte a partizániskolát, és 1944 nyarán csoportjával a Bükkben ért földet. A csendőrök árulás révén elfogták és meggyilkolták.

Takács Ferenc (1893—1963) — Kőműves, szociáldemokrata tisztségviselő. 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány iparügyi miniszterévé választották.

Tartsay Vilmos (1901—1944) — Vezérkari százados, az antifasiszta ellenállási mozgalom harcosa. 1944 novemberében a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága Katonai Vezérkarának tagja. A nyilasok letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték.

Teleki Géza, gróf (1911—?) — A horthysta fegyverszüneti delegáció tagja. 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány közoktatásügyi miniszterévé választották. 1945 áprilisában a Polgári Demokrata Párt elnöke lett.

Tildy Zoltán (1889—1961) — Református lelkész, kisgazdapárti politikus. 1945-től az FKgP elnöke.

Tolbuhin, Fjodor Ivanovics (1894—1949) — A Szovjetunió marsallja. 1944—1945-ben a Magyarország felszabadításáért harcoló 3. Ukrán Front parancsnoka.

Turcsányi Lajos (1919—1955) — Kommunista. A Kommunista Ifjúsági Szövetség Ságvári Endre partizáncsoportjának egyik vezetője 1944-ben.

Turjanica Anna (1910—1943) — Kommunista. 1943 nyarán a magyarországi partizánmozgalom szervezésére hazaindult. Lengyelországban ért földet, és a fasisztákkal vívott harcban hősi halált halt.

Uszta Gyula (1914—) — Földmunkás, erdőőr, kommunista vezető. 1944-ben a Rákóczi-partizánegység parancsnoka.

Valentiny Ágoston (1888—1958) — Jogász, szociáldemokrata politikus. A felszabadulás után Szeged első polgármestere. 1944. dec. 22-én az Ideiglenes

Nemzeti Kormány igazságügy-miniszterévé választották.

Variházy Oszkár (1897—1959) — A horthysta hadsereg, majd a néphadsereg hivatásos tisztje. 1945 elején egységével átállt a szovjet hadsereg oldalára, és elvállalta a Budai Önkéntes Ezred parancsnoki tisztét. A felszabadulás után az 1. gyalogezred parancsnoka.

Vas Zoltán (1903—) — Újságíró, kommunista gazdaságpolitikus. A felszabadulás után közellátásügyi kormánybiztos, majd Budapest polgármestere, újjáépítésének egyik irányítója.

Vásáry István (1887—1955) — Kisgazdapárti politikus. 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány pénzügyminiszterévé választották.

Veres Péter (1897—1970) — Író, szociáldemokrata, majd parasztpárti politikus. A felszabadulás után a Nemzeti Parasztpárt elnöke.

Vorosilov, Kliment Jefremovics (1881—1969) — A Szovjetunió marsallja. A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke.

Vörös János (1891—1968) — Vezérezredes. 1944 októberében átállt a Vörös Hadsereg oldalára. 1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadügyminiszterévé választották, a fegyverszüneti delegáció tagja.

Weinberger Dezső (Szir) (1927—1944) — Kommunista ifjúmunkás, az ellenállási mozgalom hősi halottja. 1944-ben az egyik partizáncsoport vezetője.

Zsedényi Béla (1894—1955) — Jogakadémiai tanár. 1944. december 21-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke, majd a Nemzeti Főtanács elnöke.

Eseménynaptár

1939.

Szeptember 1. A fasiszta német csapatok megtámadták Lengyelországot, ezzel megkezdődött a második világháború.

1941.

Június 22. A hitleri Németország hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót.

Június 27. Bárdossy László miniszterelnök a képviselőház ülésén bejelentette, hogy a kormány hadat üzent a Szovjetuniónak.

1944.

Március 19. *A német csapatok megszállták Magyarországot.*

Május közepe Megalakult a Magyar Front.

Szeptember eleje Megalakult a Magyar Front Intéző Bizottsága.

Szeptember 23. A Vörös Hadsereg egységei Battonyánál átlépték a magyar határt. *Megkezdődött Magyarország felszabadítása.*

Szeptember 24. Felszabadult az első magyar település, Elek.

Szeptember 26. Felszabadult az első magyar város. Makó.

Szeptember 29. A Kommunista Párt kiáltványa a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtéséért vívott harcra hív fel.

Október 1. Moszkvába érkeztek Horthy Miklós megbízottjai, hogy fegyver-

	szüneti tárgyalásokat kezdjenek a Szovjetunióval.
Október 5.	A Kossuth Rádió a készülő nyilas puccsra hívta fel az ország népének figyelmét.
Október 6.	Budapesten a Marót-csoport felrobbantotta a Gömbös Gyula-szobrot. A Magyar Front felszólította a magyar hadsereg tisztjeit: egységeikkel álljanak át a Vörös Hadsereghez, forduljanak szembe a német fasisztákkal.
Október 9—20.	A debreceni páncéloscsata.
Október 10.	A Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt megállapodást kötött a két munkáspárt együttműködéséről.
Október 11.	Felszabadult Szeged. Békéscsabán megjelent a felszabadult területek első lapja, az *Alföldi Népújság*. Moszkvában aláírták az előzetes fegyverszüneti egyezményről szóló okmányt.
Október 15.	Horthy Miklós sikertelen kiugrási kísérlete. A németek hatalomra juttatták a nyilasokat. Orosházán megjelent a felszabadult területek első kommunista újsága, a *Népakarat*.
Október 19.	Felszabadult Debrecen.
Noyember 1.	Az elhelyezési kormánybiztos elrendelte a nyilas uralom alatti területek kötelező kiürítését.
November 7.	A felszabadított területeken legálisan újjászerveződő kommunista pártszervezetek irányítására Szegeden a Szovjetunióból hazatért magyar kommunista vezetők Központi Vezetőséget alakítottak. A Magyar Kommunista Párt kiadta a jelszót: „Lesz magyar újjászületés!"

November 9. Budapesten megalakult a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága Bajcsy-Zsilinszky Endre elnökletével.

November 11. Megalakult az MNFFB Katonai Vezérkara Kiss János altábornagy vezetésével.

November 15. Debrecenben megjelent az MKP első lapja, a *Néplap*.
Orosházán megkezdődött az iskolai oktatás.

November 18. Felszabadult Gyöngyös.

November 19. Szegeden megjelent a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front napilapja, a *Délmagyarország*.

November 22. A nyilas Nemzeti Számonkérő Szék letartóztatta a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága vezetőit.

November 25. Felszabadult Hatvan.

November 30. A debreceni *Néplap*ban megjelent „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja. Az MKP javaslata" című dokumentum.

December 3. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szegedi nagygyűlése kimondta a szervezet megalakulását és elfogadta annak programját.

December 7. A *Néplap* hírül adta, hogy Debrecenben megalakult a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség.

December 10. A Szálasi-kormány elrendelte minden 14—70 éves magyar állampolgár hadkötelezettségét, nemre való tekintet nélkül.

December 12. Megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága, amely december 20-ig a felszabadított területeken lebonyolítja a választást.

December 21. Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés.

December 22. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt.

December 23. Az MKP Központi Vezetősége határozatot hozott a kerületi titkárságok felállításáról.

December 26. A 2. és a 3. Ukrán Front csapatai körülzárták Budapestet.

December 28. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadat üzent Németországnak.

December 29. A Vörös Hadsereg fegyverletételre szólította fel a Budapesten körülzárt német és magyar csapatokat. A fasiszták meggyilkolták a szovjet parlamentereket.

1945.

Január 1. A német csapatok megkezdték „Konrád" fedőnevű akcióikat a Budapesten körülzárt egységek felszabadítása érdekében.

Január 4. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletet adott ki a közigazgatás ideiglenes rendezéséről.

Január 14. Közzétették a Nemzeti Parasztpárt földreformjavaslatát.

Január 18. A Vörös Hadsereg felszabadította a főváros keleti részét, Pestet.

Január 19. *Szabadság* cimmel demokratikus napilap jelent meg Budapesten.

Január 20. Moszkvában aláírták a fegyverszüneti szerződést Magyarország és az antifasiszta nagyhatalmak képviselői.

Január 25. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeletet adott ki a népbíróságok megalakításáról.

Február 2. A Vörös Hadsereg Főparancsnoksága 400 tonna élelmiszert utalt ki az éhező Budapest ellátására.

Február 7. Budapesten újjáalakult a Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Központja.

Február 12. Megalakult a Budai Önkéntes Ezred.

Február 13.	Felszabadult Buda. Befejeződött a főváros felszabadítása.
Február 15.	Az iparügyi miniszter rendeletet adott ki az üzemi bizottságokról.
Február 26.	Nagykerekiben 70 család mezőgazdasági szövetkezetet alakított. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány elrendelte a fasiszta politikai és katonai szervezetek feloszlatását, a fasiszta és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítését
Március 6.	A német csapatok ellentámadást indítottak a Dunántúlon A védelmi harcokat március közepéig folytatta a Vörös Hadsereg.
Március 16.	Megkezdődött a Vörös Hadsereg offenzívája a Dunántúlon.
Március 17.	Az Ideiglenes Nemzeti Kormány elfogadta a földreformról szóló rendeletet.
Március 23.	Felszabadult Székesfehérvár és Veszprém.
Március 25.	Megjelent Budapesten az MKP központi lapja, a *Szabad Nép* első száma.
Március 28.	Felszabadult Győr és Komárom.
Március 29.	Felszabadult Szombathely és Kőszeg Pusztaszeren ünnepélyes keretek között megkezdődött a földosztás.
Április 1.	Felszabadult Sopron.
Április 2.	Budapesten a Sportcsarnokban rendezett nagygyűlés megválasztotta a főváros 108 képviselőjét az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe.
Április 4.	Felszabadult Nemesmedves. *befejeződött Magyarország felszabadítása.*
Április 10.	Megalakult a Magyar Írószövetség.
Április 12.	Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megtartotta első ülését Budapesten.
Április 20.	Az MKP Központi Vezetősége ha-

	tározatot hozott gazdasági program kidolgozásáról.
Április 27.	Megjelent a *Szabad Nép*ben és a *Népszavá*ban az MKP és az SZDP nyílt levele, amely a pártszervezeteket és a párttagokat szorosabb együttműködésre hívta fel.
Május 1.	Országszerte hatalmas lelkesedéssel ünnepelték meg május elsejét. Budapesten felavatták a szovjet hősök emlékműveit. A Magyar Rádió megkezdte adásait.
Május 8.	A fasiszta hadvezetés feltétel nélkül kapitulált. Május 9-én Európában befejeződött a második világháború.
Május 11.	A Nemzeti Főtanács a lemondott Gábor József helyére Gerő Ernőt nevezte ki kereskedelmi és közlekedésügyi miniszterré. Nagy Ferenc vezetésével felállították az újjáépítésügyi minisztériumot.
Május 12.	Budapesten bekapcsolták a közvilágítást.
Május 10., 17. és 24.	Az SZDP kibővített vezetőségi ülése az újjáépítés kérdéseit tárgyalta meg.
Május 20—21.	Az MKP első országos értekezlete többek között az újjáépítés kérdéseit vitatta meg.

Olvasmányjegyzék

Csillik Gábor: Budapesten harcoltunk. Magvető Könyvkiadó 1964.

Darvas József: Város az ingoványon. Szépirodalmi Könyvkiadó 1960.

Dernői-Kocsis László: Bajcsy-Zsilinszky. Kossuth Könyvkiadó 1966.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1935—1945. Összeáll.: Pintér István, Svéd László. Kossuth Könyvkiadó 1964.

Egységbe, ifjúság! Válogatott iratok a magyar ifjúsági mozgalom történetéből. 1944. október—1948. március. Szerk. és bev.: Gál Lajos. Kossuth Könyvkiadó 1973.

Emlékkönyv felszabadulásunk ünnepére. Szerk.: Závodszky Géza. Tankönyvkiadó 1975.

Fegyverrel a hazáért. Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Szerk.: Dombrády Lóránd, Nagy Gábor. Kossuth Könyvkiadó 1980.

Fehér Lajos: Így történt. Magvető Könyvkiadó 1979.

A felszabadulás krónikája. 1944 ősze—1945 tavasza. Közreadják: Karsai Elek, Somlyai Magda. Kossuth Könyvkiadó 1970.

György István: Kétezer-ötszázan voltak. (Riportok a Budai Önkéntes Ezredről.) Magvető Könyvkiadó 1970.

Habuda Miklós: A magyar szakszervezetek a népi demokratikus forradalomban. 1944—1948. Táncsics Könyvkiadó 1971.

Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein. Szerk.: Petrák Katalin, Vágó Ernő. Zrínyi Katonai Kiadó 1969

Kállai Gyula: A magyar függetlenségi mozgalom. 1936—1945. 5. átdolgozott kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1965.

Karsai Elek: Ítél a nép. Kossuth Könyvkiadó 1977.

A Kommunista Párt szövetségi politikája. 1936—1962. Szerk.: Vass Henrik Kossuth Könyvkiadó 1966.

„Lesz magyar újjászületés" Az új élet hétköznapjai. 1944 szeptember 1—1945 május 1. Vál. és szerk.: Pór Edit. Vásárhelyi Miklós. Magvető Könyvkiadó 1975.

A magyar forradalmi munkásmozgalom története. 1—3 kötet. Kossuth Könyvkiadó 1979

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai (1944—1948). Összeáll. és szerk.: Rákosi Sándor és Szabó Bálint. 2. kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1979.

A magyar népi demokrácia története. 1944—1962. Szerk.: Balogh Sándor, Jakab Sándor. Kossuth Könyvkiadó 1978.

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből. 1941—1945. Szerk. és bev.: Harsányi János. 2. kiadás. Zrínyi Katonai Kiadó 1969.

Magyarország felszabadítása. Tanulmányok hazánk felszabadításának történetéből Szerk.: Száva Péter. 2. kiadás. Zrínyi Katonai Kiadó, Kossuth Könyvkiadó 1980.

A munkásosztály az újjáépítésért. 1945—1946. Bev. és a dokumentumokat összeáll.: Rákosi Sándor, Strassenreiter Erzsébet. Szabó Bálint, Szabó Éva. Kossuth Könyvkiadó 1960.

A Nagy Honvédő Háború története. Kárpáti Kiadó, Kossuth Könyvkiadó 1976.

Nógrádi Sándor: Történelmi lecke. Kossuth Könyvkiadó 1970.

Pintér István: Ki volt Horthy Miklós? Zrínyi Katonai Kiadó 1968.

Pintér István: Magyar antifasizmus és ellenállás. Kossuth Könyvkiadó 1975.

Ránki György: 1944 március 19. Magyarország német megszállása. 2. átdolg. és bőv. kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1978.

Ránki György: A második világháború története. Gondolat 1973.

Ságvári Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten. 1945—1947. Kossuth Könyvkiadó 1964.

Somlyai Magda: Nagy csaták után. Az új élet kezdete Magyarországon. 1944—1945. Kossuth Könyvkiadó 1975.

Szabó Bálint: Népi demokrácia és forradalomelmélet. A marxista forradalomelmélet fejlődésének néhány kérdése Magyarországon. 1935—1949. 2. kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1974.

Tanúságtevők. Visszaemlékezések a magyarországi munkásmozgalom történetéből. 1944—1948. Vál., szerk. és az életrajzokat írta: Nagy Eta és Petrák Katalin. Kossuth Könyvkiadó 1975.

Teleki Éva: Nyilasuralom Magyarországon. 1944. október 16—1945. április 4. Kossuth Könyvkiadó 1974.

Tóth István: A Nemzeti Parasztpárt története. 1944—1948 Kossuth Könyvkiadó 1972.

Tóth Sándor: Budapest felszabadítása. 1944—1945. Zrínyi Katonai Kiadó 1975.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó 1965.

Vida István: A Független Kisgazdapárt politikája (1944—1947). Akadémiai Kiadó 1976.

Zamercev, Ivan Terentevics: Emlékek, arcok. Budapest. Egy szovjet városparancsnok visszaemlékezései. Zrínyi Katonai Kiadó 1969.

Tárgymutató

antifasiszta ellenállási mozgalom — 26—27, 95—106
antifasiszta függetlenségi mozgalom — 12—14
fegyverszüneti szerződés — 20, 136—137
fegyverszüneti tárgyalások — 15—20, 135—136
földreform, agrárreform — 65, 151—156
Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt (FKgP) — 14, 63, 66, 69, 126, 148—149, 152—153
háborús pusztítás — 122, 131—133
Ideiglenes Nemzetgyűlés — 63—71, 150
Ideiglenes Nemzeti Kormány — 70—72, 134—135, 137—140, 142—145, 150, 153
ifjúsági mozgalom — 103—104, 123, 140, 149
Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) — 103—104
Kommunista Párt (KMP, Békepárt) — 12—14, 26—27, 100—103
Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) — 123, 140, 149
Magyar Front — 14, 26—27
Magyar Kommunista Párt (MKP) — 60—67, 69, 122—123, 126, 140—141, 145—147, 149—152, 154—155, 158—161
magyar—német kapcsolatok — 7—12, 15—16, 23—24, 28—29, 76, 83—87, 94, 134—135
Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága (MNFFB) — 102—103
Magyar Nemzeti Függetlenségi Front (MNFF) — 60, 63, 65—69, 71—72
Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) — 149—150
Magyarország demokratikus újjászületése — 38—39, 40—45, 58—72, 122—126, 142—143
Magyarország német megszállása — 9—10

magyar—szovjet kapcsolatok — 17—21, 39—41, 67—68, 135—136, 145—146, 156—157
Nemzeti Parasztpárt (NPP) — 14, 62—63, 66, 69, 126, 147—148, 151—152
népi szervek, nemzeti bizottságok — 58—59, 123, 125—126
nyilas rémuralom, nyilasmozgalom — 21—25, 28—30, 73—94
Polgári Demokrata Párt (PDP) — 66, 69, 126, 148
szakszervezetek, Szakszervezeti Tanács — 59—60, 69, 126, 148—149, 157
Szociáldemokrata Párt (SZDP) — 14, 61, 66, 69, 100—101, 123, 126, 147, 149—150, 152, 159—160
Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom (SZIM) — 149
újjáépítés — 65, 124—125. 156—162
Ukrán Front, 2. — 17—20, 31, 33—38, 46—51, 54—57, 110—116, 118, 120—121, 129—131, 138—139
Ukrán Front, 3. — 34—34, 51—57, 110—111, 117—119, 127—131, 138—139, 141
Ukrán Front, 4. — 34, 49
üzemi bizottságok, üzemi tanácsok — 44, 59—60, 126, 144—145, 157

Tartalom

I. A HORTHY-RENDSZER VÉGNAPJAI 7
Német szövetségben 7
A független, szabad, demokratikus Magyarországért 12
Elvetélt kísérlet a háborúból való kilépésre ... 15
Október 15. — vasárnap 21
A hatalomátvétel legalizálása 28

II. MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁNAK ÉS DEMOKRATIKUS ÚJJÁSZÜLETÉSÉNEK KEZDETE 31
Felszabadító hadműveletek Kelet-Magyarországon 31
Az élet megindulása a felszabadult Tiszántúlon 38
A Duna—Tisza köze és Észak-Magyarország felszabadulása 46
A 3. Ukrán Front harca a Dunántúlon 51
Budapest körülzárása 54

III. A DEMOKRATIKUS POLITIKAI ÉS ÁLLAMHATALMI ÉLET KIBONTAKOZÁSA ... 58

Az antifasiszta, demokratikus politikai szervezetek kiépülése 58
Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása 67

IV. A „HUNGARISTA" MAGYARORSZÁG ... 73
„Nemzetvezető": Szálasi Ferenc 73
A félelem hónapjai 77
Az ország kifosztása 81
A Führer és a „nemzetvezető" találkozója 85
A soproni hónapok 88
Kegyelemkenyéren 94

V. FEGYVERREL A KÉZBEN A FASIZMUS ELLEN 95
Az ejtőernyős partizáncsoportok 95
A Kommunista Párt az ellenállási mozgalom élén 100

VI. BUDAPEST FELSZABADULÁSA ÉS ÚJ ÉLETÉNEK ELSŐ HÓNAPJAI 108

A főváros fasiszta védelmének előkészítése ... 108
Pest ostroma 110
A Konrád-tervek 116
Buda felszabadítása 120
Budapest új életet kezdett 122

VII. MAGYARORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁNAK TELJESSÉ VÁLÁSA 127

Német ellentámadás a Balaton térségében 127
A bécsi hadművelet 129

VIII. SZAKÍTÁS ÉS SZEMBEFORDULÁS A HITLERI NÉMETORSZÁGGAL. DEMOKRATIKUS ÚJJÁSZÜLETÉS 1945 TAVASZÁN 134

A fegyverszüneti egyezmény megkötése 134
Az Ideiglenes Nemzeti Kormány tevékenysége a fegyverszüneti egyezmény végrehajtásáért 137
Az Ideiglenes Nemzeti Kormány tevékenysége 1945 tavaszán 142
A demokratikus pártok és tömegszervezetek tevékenységének kibontakozása 146
Földreformrendelet — demokratikus agrárforradalom 151
„Mohács óta nem volt ilyen súlyos helyzetben az ország" 156

AZ ORSZÁG FELSZABADÍTÁSÁNAK ÉS DEMOKRATIKUS ÚJJÁSZÜLETÉSÉNEK JELENTŐS SZEMÉLYISÉGEI 163

ESEMÉNYNAPTÁR 171

OLVASMÁNYJEGYZÉK 177

TÁRGYMUTATÓ 181

10,– Ft

A SOROZAT LEGUTÓBB MEGJELENT KÖTETEI:

Mit kell tudni Japánról?
Mit kell tudni a vállalati szociálpolitikáról?
Mit kell tudni a vállalati törvényről?
Mit kell tudni az 1918–1919-es magyarországi forradalmakról?
Mit kell tudni Jugoszláviáról?
Mit kell tudni Csehszlovákiáról?
Mit kell tudni Bulgáriáról?
Mit kell tudni a magyar ifjúsági mozgalmakról?
Mit kell tudni az 1980. évi népgazdasági tervről?